
ЗБОРНИК КРУШЕВАЧКЕ ФИЛОЗОФСКО-КЊИЖЕВНЕ ШКОЛЕ

2008

Град Крушевац
Крушевачка филозофско-књижевна школа

ЗБОРНИК
КРУШЕВАЧКЕ ФИЛОЗОФСКО-КЊИЖЕВНЕ ШКОЛЕ

13

Уредник
Милош Петровић

**РАЗБИЈАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ,
КОСОВСКО-МЕТОХИЈСКИ ПРОБЛЕМ,
СРБИЈА И ДОМИНАНТНИ СВЕТ -
ПРОТЕКЛИХ 20 ГОДИНА**

Излагања на заседању
Крушевачко филозофско-књижевне школе
4 -6. јул 2008. године

Крушевац
2009

СВЕТОЗАР СТОЈАНОВИЋ

СТАЊЕ СВЕТА И ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ И СРБА

1. Аутоапокалиптичност човечанства и глобализација капитализма

Једна милијарда савременог човечанства врло је отуђена од осталих пет. Кад то кажем, онда дабоме мислим на: вишеструки јаз између: богатих и сиромашних, кредитора и презадужених, научно и технички хиперразвијених и неразвијених, конформно насељених и пренасељених, високообразованих, информисаних и информатизованих са једне и необразованих, неинформисаних и неинформатизованих са друге стране, оних који имају изванредну здравствену негу и све већу шансу за радикално продужење живота (ионако већ неупоредиво дужег) и оних који о томе могу само да сањају, централно позиционираних и маргиналаца, хипермоћних и немоћних...

Таква врста отуђења свакако не представља новост у историји. Оно што је потпуно ново, међутим, јесте *отуђење технонауке са њеним потенцијално апокалиптичким производима и све вероватнија синергија тог отуђења са претходно наведеним*, синергија која их лако може трансформисати у *апсолутно отуђење*.

Ваља стално имати на уму и то да ће се садашњи однос моћи и немоћи сасвим релативизовати јер ће у посед апокалиптичких средстава долазити и његова сиромашна и немоћна већина. Докле ће та већина трпеги описану хендикепираност, а кад ће започети са апокалиптичким уцењивањем отуђене богате и моћне милијарде? Данас се много шта глобализује, на несрећу и аутоапокалиптичка међузависност. Наддетерминациони оквир глобализације чини *апокалипсизација*.

Страшна невоља је и у томе што би се евентуалном прерасподелом богатства и моћи међу земљама и унутар њих могла само смањити вероватноћа самоуништења људског рода будући да увек преостају апокалиптички: терористи, фанатици, самоубице, лудаци...

Наш проблем је утолико већи што морамо да се ослањамо (и) на саму технонауку у нашем настојању да спречимо аутоапикалипу. *Људска друштва су у крајњој линији пре склона да промене остале компоненте свог живота - политичку, правну, образовну, религијску, моралну, идеолошку... - него да очувањем тих компонента таквих какве су онемогуће даљи напредак науке и технике и њихову примену у стварању материјалних добара и услуга као и средстава насиља.* Друштва и цивилизације у којима је супротна тенденција превладала, стагнирала су, назадовала и пропадала, често под ударцима прилагодљивијих суседа, конкурената и непријатеља. Ипак, описана тенденција је постајала све јача, нарочито од почетка модерних времена (када је у технознању доминантну улогу све више преузимала *технонаука*), да би се најзад *глобализовала* постајући планетарно правило практично без изузетка (својеврстан историјски закон).

У мојој формулацији тог правила пада у очи Марксов утицај, али истовремено и превазилажење његовог приступа. Битну промену чини *песимистичка* антропологија (уместо његове све у свему *оптимистичке*) и сходно њој увођење стварања средстава за смрт, а не само за живот, у ту једначину. Мој песимизам је штавише сасвим радикалан зато што су *људска друштва пре склона да промене начин производње материјалних добара и услуга него да инсистирањем на њему таквом какав је онемогуће даље напредовање производње средстава за насиље.*

Тотализацијом капитализма историја људског рода, која се раније одвијала у међусобно релативно или чак потпуно независним деловима света, убрзано постаје *јединствена историја новечанства.* Супротно Марксовом предвиђању, међутим, испоставило се да капиталистички друштвено-економски систем и тржиште (домаће и глобално) још увек представља најповољнији и најнеодољивији амбијент за научнотехничке иновације и њихову примену у стварању материјалних добара и услуга и средстава насиља. Зато некапиталистички системи дилем света све више губе трку са *капитализмом као најефикаснијим начином производње материјалних добара и услуга и начином примарне расподеле* који се заснива на слободној конкуренцији егоизама, а не као *социјализам (солидаризам)* на тежњи за једнакошћу и правдом. Најизгледнију шансу за социјалистички (солидаристички) хуманизам ваља тражити тек у *секундарној расподели* чији су основни принципи једнакост и правда.

Наравно, има капитализма и капитализма. Ваљда више није неопходно потсећати на то да су *laissez faire* илузије двадесетих и тридесетих година прошлог века замало дошле главе капитализму. Отад је све више на сцени социјалиберални, социјалдемократски, социјалхришћански, па затим државни капитализам (Русија од Путиновог доласка на власт и комунистички капитализам (рецимо у Кини).

Ако *глобални капитализам* не буде регулисан и комбинован са *глобалним солидаризмом* (својеврсним *глобалним социјализмом*) који тек треба успоставити, онда ће он повећавати а не смањивати вероватноћу уништења људског рода. Нажалост, радикална прерасподела добара и моћи у свету није у изгледу, мада би већ егоизам, под условом да је разборит, налагао друштвима и државама *благостања и моћи* да издашно помогну друштвима и државама *беде и немоћи*.

Из представе о „*природном стању рата свих против свих*” Хобс је извео неопходност „*друштвеног уговора*” којим људи ради преживљавања преносе део моћи на државног суверена. Међутим, ако се присетимо слика Хирошимае и Нагасакија после претрпљене „мале апокалипсе”, видећемо да је његов конструкт „природног стања” ипак дечја игра у поређењу са оним што треба звати *апокалиптичким стањем*. Као превентива против тог стања ни из далека није довољан „друштвени уговор” него *родни уговор*, којим би се државе одрекле дела богатства и моћи у корист светског савеза држава, ако већ не и светске савезне државе. Колико су реални изгледи за то, показују (и) препреке интеграцији већ на континенталном нивоу, примерице у облику Европске уније.

Нема нам друге него да се не само државе него и целокупна друштва уједињују на планетарном нивоу („удружено човечанство”) и усредсреде на *борбу за опстанак пред апокалиптичким опасностима*. Ако *raison d'etat* не устукне пред *raison d'humanité*, човечанству се не пише добро. Ако не са неким бољим хуманизмом, да ли можемо рачунати барем са *хуманизмом из страха*? Да ли ће макар на тај начин социјална интелигенција људске врсте најзад победити њену социјалну приглупост?

Моја идеја родног уговора произилази из шире замисли *родног егзистенцијализма* као филозофије и праксе, и уклапа се у ту замисао. Као што је познато, ранији егзистенијалисти су *по правилу* били преокупирани проблемима *егзистенције људске индивидуе а не егзистенције човечанства*. Ја одавно предвиђам да ће се све државе,

па и оне засноване на (унутрашњим) слободама и преокупиране њима, све више преобраћати у друштва и државе усредсређене на борбу за опстанак пред апокалиптичким опасностима. Сви су изгледи да ће у све потенцијално апокалиптичкијим околностима либерализам фактички, а касније вероватно и експлицитно, уступати функцију основног оперативног (за разлику од декларативног) погледа на свет, идеологије и принципа социјалне организације—колективном егзистенцијализму.¹ Уместо у прокламовани либералистички „крај историје”, човечанство по мом мишљењу ступа у егзистенцијалистички „крај историје”. Уосталом, тек што је тријумфовао над комунизмом и његовом својеврсном великом причом о бескласном и бездржавном „крају историје”, либералистички „крај историје” добија смртног конкурента и непријатеља у исламском фундаментализму.

Вође демократских држава по правилу имају краткорочне изборне и реизборне мандате, мада су суочени са дугорочним и потенцијално апокалиптичким проблемима. Како превазићи тај презентизам (мој термин) демократије као такве? Можда проду-

¹ Ево једне дијагнозе и препоруке у том правцу из књиге Филипа Бобита (Philip Bobbitt), бившег директора Америчког савета за националну безбедност „Терор и сагласност: Ратови за двадесет први век.“ (Terror and Consent: The Wars for the Twenty First Century): “Њени (Ал Каидини) припадници настоје да подрију тржишну државу тако што ће њена технолошка достигнућа окренути против ње саме...Осама бин Ладен и саборци настоје да се домогну нуклеарног или биолошког оружја за масовно уништење. Управо због природе тржишне државе, као и због поступака отпадничких националних држава врло је близу тренутак када ће им кључне компонензте и знање бити доступни. Кад се домогну тог оружја, терористи ће моћи да покрену нови, много жешћи 11. септембар, 'супер 11. септембар', и тешко да је уопште могуће замислити колику ће то људску и психолошку цену подразумевати...у овом рату нама је заиста потребно превентивно лишавање слободе људи осумњичених за тероризам, заиста нам је потребно знатно појачање надзора, посебно надзора и пресретања електронске комуникације, у неким ситуацијама заиста нам је потребна примена техника принуде (све до мучења) како бисмо исцупали информације из терориста.. Фатална грешка Бушове администрације била је то што није успела да схвати да се све то могло постићи ваљаним модификовањем закона... Што је најважније, потребна нам је нова спољнополитичка доктрина. Застареле су старе доктрине као што је одвраћање и обуздавање, уместо њих морамо прибећи спречавању.“ (Цитирам према преводу Ј. Недељковић, „НИН“ 29.05.08) Узгред, чуди ме што аутор не види да му је неопходна једна заједничка категорија за различите типове држава које помиње и коју би најбоље било назвати *државом опстанка*. Притом би и Бобитова „тржишна држава“, поред „отпадничке државе“ такође попримила *терористички* карактер (парадоксално речено, била би то својеврсна правна владавина терора).

жењем мандата изабраних власти? Али би, онда, наравно, морале бити смишљене и уведене нове мере, правне, политичке и моралне, за спречавање њихове могуће злоупотребе у апокалиптичком стању (које би свакако било много шире и опасније од „ванредног стања” које је Карл Шмит сматрао централним феноменом политике).

САД растрже противречност између глобалне моћи и осећања апокалиптичке угрожености. По мени, далекосежно греше они који настављају да акције САД по свету тумаче *искључиво* интересима, не увиђајући да им је егзистенцијална стрепња све важнији покретач. Зар поред *ароганције из интереса* не постоји и *ароганција из страха*.

Америчка „држава националне безбедности” сада се брзо трансформише у *антиапокалиптичку државу*. Кључно питање јесте како да САД у предузимању антиапокалиптичких потеза не прекораче меру којом би угрозиле демократско-хуманистичка достигнућа код куће и у свету? Једно од таквих могућности чинило би *потискивање демократије хипократијом*. Додатну прилику за размишљање о тој теми добио сам у моменту силаска дела власти САД на челу са потпредседником Дик Чејнием (Dick Cheney) у склониште под земљом за време терористичког напада 11. септембра 2001. Није тешко предвидети да ће се са ширењем апокалиптичких претњи све више држава одлучивати за *трајне* безбедносне аранжмане сличне врсте. Зато већ сада ваља озбиљно тематизовати однос између “надземне” и “подземне” власти, а нарочито могућност за злоупотребу ове друге, чак и у најдемократскијим државама. Из тог угла гледано, недовољна је постојећа теорија и пракса поделе и међусобне контроле три гране власти.

Доспели смо заједно са САД на судбоносно раскршће: *или ослањање на антиапокалиптички унилатерализам или грађење антиапокалиптичког мултилатерализма, првенствено кроз Уједињене нације*. По свему судећи, тек овај други на дужи и солиднији рок може доприносити смањењу апокалиптичких опасности, док ће их први у крајњој линији повећавати.

Колике су шансе да елита моћи и јавно мњење у САД, али и шире, увиде да није довољна само директна одбрана од апокалиптикотерористичких опасности, него да су неопходне и мере за глобално преуређење света, нека врста *светског антиапокалиптичког Њу Дила (New Deal)*, између осталог и о радикалном смањењу

неједнакости зарад опстанка човечанства)? Ми немамо чак ни добар назив за замишљене *антиапокалиптичке предводнике човечанства* (који би морали бити далеко видовитији, способнији и моћнији и од најбољих “државника”, у којима такође јако оскудевамо). Недостатни су миротворни покрети, потребни су нам глобални антиапокалиптички покрети.

Има ли изгледа да САД са својом индивидуалистичком културом и веровањем да је „сваки своје среће ковач” предводе у том правцу? Очигледно је неопходно неупоредиво боље информисање, образовање и просвећивање америчких маса које иначе врло мало знају о спољњем свету, мада као домаћи бирачи једне земље *де фацто* одлучују и о судбини целог света.

2. Мит о „крају историје” под вођством САД као „суперсиле”

Пад источноевропског и совјетског комунизма и самог СССР-а као његовог „суперсилног” носиоца и јемца, био је основни подстицај за Фукујамину (Фукујама) поставку о „крају историје” и САД, те наводне суперсиле и то једине, као њеног стожера, промотера, гаранта, лидера, поставке која се брзо ширила. Тада се осећање „америчке изузетности” претворло у хибристичку илузију о (безмало) свемоћи.

Ево два главна разлога због којих је Фукујамина оцена од самог почетка била неоснована:

Апсолутни заокрет у историји, али у негативном смислу, најављен је већ „малом апокалипсом” у Хирошими и Нагасакију, и то безмало пола века пре него што је Фукујама лансирао своју поставку. (Зар није у најмању руку иронично то што је теза о позитивном врхунцу (крају) историје потекла баш из земље која је произвела „малу апокалипсу” и њоме наговестила могућност и тенденцију кретања човечанства ка самопрозведеном а буквалном крају историје!)

Једва да је прошло неколико година, а испоставило се да је демократски капитализам добио новог конкурента у исламском фундаментализму, радикално антикапиталистичком и антидемократском, а понекад и терористичком. А шта тек да велимо о 11. септембру 2001. када постаје сасвим зорно да се ипак ради о крхкој „земаљској” сили. Сам термин „суперсила” сугерише неку врсту „надземаљске” моћи,

те зато спада више у теологију него у друштвену науку. САД, дабоме, немају никакву неограничену моћ већ (и) због тога што апокалиптичким средствима располажу и неке (у сваком другом погледу) знатно слабије државе (међу њима и једна Северна Кореја) којима такође могу да униште или испровоцирају уништење доброг дела човечанства—а све казује да ће се број и снага таквих држава увећавати. Сем тога, поставља се и питање каква је то „суперсила, и то једина” кад није у стању да диктира стање ни у неким земљама које не располажу таквим средствима, као што су примерице Иран, Ирак, Авганистан... Да поменем и то да Администрацији САД није било паметно да призна отцепљење Косова и Метохије и изврши притисак на друге земље да то исто учине, ако ни због чега другог а оно зато да не би открила колико је ограничена њена моћ и утицај у свету - другачије речено, каква је то „суперсила” која је једва намакла нешто мало више од петине чланица УН које је у том погледу следе! А шта тек да велимо о односима моћи (између осталог и апокалиптичке) између САД и других веледржава као што су Русија, Кина, Индија... Због свега тога САД није оправдано карактерисати као суперсилу него само као велесилу, истина још увек све-у-свему снажнију од осталих велесила, посебно у способности пројектовања моћи по глобусу.

До тзв. „повратка историје” не долази и не може доћи јер „краја историје” није ни било и не може бити. Ево једног супротног мишљења: „Чини ми се да је свет поново постао 'нормалан', у том смислу да се вратила утакмица великих сила која је вековима обликовала међународне односе, а изгледало је да је нестала после 1989. Главна одлика међународне сцене поново су борбе за част, статус и утицај. Испоставило се да је онај постхладноратовски тренутак био само поремећај. *Историја се вратила.*” (Роберт Каган, цитирам према преводу Љ. Недељковић, „НИН”, 22.05.08, курзив С.С.)

Достигнућа САД су доиста огромна: плуралистичка, легалистичка, демократска и федералистичка организација државе; подела власти на извршну, законодавну и судску; становништво које по културно-етничком пореклу и садашњем саставу представља човечанство у малом; огроман допринос победи демократских земаља у два светска рата; предводничка улога у научно-технолошком напретку у свету; статус глобалне силе; висок животни стандард; огромна покретљивост становништва; слободно експериментисање

животним стилевима; најврхунскија култура у многим областима (само необавештени тврде да тамо цвета једино поп-култура)...

Идеолошко и имицолошко саморазумевање, свој начин живота и поглед на свет САД настоје да *тотализују*. Један од најдубљих корена њиховог краха у Ираку јесте *тоталистичко* настојање да се и тој земљи наметне америчко *држављанско* поимање и практиковање „нације” према којем би сви грађани те државе требало да чине „једну и јединствену ирачку нацију”; показало се, ипак, и то уз море крви, да се *религиозно-културно-етнички* јазови између тамошњих шиита, сунита, Курда... никаквом силом не могу затрпати.

Колективитети исто као и појединци најтачније откривају властите приоритете кад их прилике ставе у “искушење”. Пошто су им *интереси* важнији од *вредности* које сугеришу својом идеологијом (и имицологијом), многи амерички званичници и други моћници често суштински мењају свој приступ осталом свету “од случаја до случаја”, при чему за случајеве који су практично идентични употребљавају различита, па чак и супротна мерила.

Ово је погодна прилика да кажемо и неку реч више о тој амеро-европској идеологији сингуларизације. Прво: нису у питању само двоструки него вишеструки стандарди. Друго: док на идеологију *унутрашње* политике водећих западних демократскокапиталистичких држава. још увек у великој мери можемо да примењујемо Марксов критички образац, дотле критика идеологије њихове *спољне* политике треба да се усредсреди на поступање према арбитрарно одабраним случајевима као да су *суи генерис*. Маркс је раскринкавао *апстрактне опитности* буржоаске идеологије као *конкретне посебности*, рецимо појам „грађанина” као скривалицу за капиталистичку на једној и радничку класу на другој страни. Ту се *лажна универзализација* постиже брисањем разлика, док се о идеологији коју овде критикујем *лажна сингуларизација* постиже апсолутизовањем разлика између одабраног случаја (Слободан Милошевић, Косово и Метохија, Србија, Република Српска, Срби у Хрватској) и осталих случајева исте врсте.

Није то *тоталитаризам*, за шта САД иначе оптужују многи, а нарочито тоталитаристички цихадисти. Довољно је чак и површно упоредити САД као *тотализатора* (а не *тоталитаризатора*) са фашизмом, нацизмом и стаљинизмом за које се појам тоталитаризма с пуним правом употребљава, па видети колико је нетачно говорити о америчком тоталитаризму. „Грађанско друштво” у тој земљи

изузетно је снажно и независно од државе, док је за тоталитаризам карактеристично његово тотално државно потчињавање и уопште тотална државна контрола друштвеног живота. Да није реч о тоталитаризму очито показује не само начин вршења власти у САД него такође и чињеница да како у тој земљи тако и ван ње делују све снажнији антиглобалистички покрети, који баш из „грађанског друштва” у тој земљи добијају бројне присталице и снажну подршку.

Не смемо дозволити да нас заведе реч „тотал” у корену појма тоталитаризам. Додуше, она ипак сугерише нешто значајно о САД, али једино ако се мисли на *амерички тотализам* а нипошто на некакав амерички тоталитаризам. Имам у виду *снажну тежњу САД да свој утицај и моћ шире по целом свету* путем примера, активног залагања, па ако треба и кад може и путем наметања, укључујући и наметање војном силом. САД настоје да тотализују, *универзализују* капиталистички начин производње и капиталистичко тржиште, енглески језик као *lingua franca* нашег доба, слободно кретање и запошљавање најбољих стручњака и стваралаца по целом свету, „сузбијање тероризма”, „демократију и људска права” (онако како их оне схватају и упражњавају)...

Нема сумње да су за успешност спољне политике наше земље изузетно важни односи са САД као најглобалнијом силом. Једна мала земља као што је наша, не може реалистички очекивати једнакост, па чак ни пуну равноправност у односима са планетарно доминантном силом. Зато се према њој морамо односити прагматично. Наравно, то не значи да нема никаквих шанси да отворено, одлучно и успешно поставимо питање и наших национално-државних интереса и права кад настојимо да их што више ускладимо са интересима и правима те најсилодавније земље.

Пада у очи да САД желе да се што више војно и уопште материјално дезангажују на Балкану, али хоће истовремено да и даље диктирају стање на њему. То се, дабоме, не дешава без значајнијих тензија између њих и Русије, па чак и неслагања са неким земљама Европске Уније.

САД су учиниле све што су могле да елиминишу или бар битно смање утицај руског фактора у свету и нарочито у Европи, али се то показало неуспешним и чак контрапродуктивним. Русија се

великом снагом враћа: политички, дипломатски, енергентски, привредно, финансијски, инвестицијски, туристички... Зашто би се Србија либила примерних односа са том великом силом кад то не чине ни саме САД, ЕУ и НАТО (зато и постоје стални Савети за партнерство ЕУ-Русија и НАТО-Русија, и чак њихови редовни сусрети на врху).

Поштовање Повеље УН, Хелсиншке Повеље из 1975, Резолуције 1244 Савета безбедности УН и уопште међународног права, и кад је у питању територијални интегритет Србије и њен суверенитет над Косметом - никако није у нескладу са виталним интересима данашње Русије. Зато она и инсистира да Космет не може бити никакав изузетак за који не важе општа начела, стандарди, правила, мерила. Уосталом, какве би све последице настале по европску и светску стабилност и поредак кад би Русија, позивајући се на доскорашње државно заједништво и жељу тих људи за државним самоопредељењем, изузела из тих начела, стандарда, правила, мерила оне територије на којима Руси чине већину у суседним државама као што су, примера ради, Грузија, Молдавија и Украјина, па их заобилазећи Савет безбедности УН прихватила као своје саставне делове или барем као нове независне државе!

Србија треба колико год је могуће да унапређује односе како са САД тако и са Русијом. Уместо да се опредељујемо за једну страну у *ривалском партнерству* две водеће велесиле, САД и Русије, ми треба да подржимо њихов дијалог и сарадњу. Одавно је она од круцијалне важности, чак и за опстанак човечанства којем прети ширење апокалиптичког оружја, апокалиптички сукоби држава и апокалиптички тероризам... Избегли смо катаклизму до које је лако могло доћи да се СССР са својим апокалиптичким арсеналом распао на *хаотичан и насилан* начин, а од недавно живимо и са могућношћу да фанатични терористи дођу у посед апокалиптичких средстава, рецимо у Пакистану.

Са УН и њиховим Саветом безбедности није се играти, ако ни због чега другог а оно зато што је то најважнији заматак *удруживања човечанства*, без чега нам нема спаса. Ваља се придружити и залагању за проширење круга сталних чланица СБ Индијом, Јапаном, Бразилом... земљама које барем једно време не би имале право вета, иначе не би било изгледа да на то пристану државе које њим располажу. Треба одлучно одбацити претензију САД и ЕУ да говоре у име читаве „међународне заједнице”. јер је у

питању само мањи део човечанства који себе идеологизује и хипостазира.

Можда је у садашњем националном, међунационалном и трансационалном контексту најважније да наше државно вођство и јавно мњење рационално промисли и одреди односе са ЕУ. Кад од нас захтева да се „суочимо са својом прошлошћу”, од ЕУ и њених чланица то исто би се могло тражити за односе са нама. А нема сумње да су неке од тих земаља и њихова Унија починиле неколико катастрофалних политичких, правних и моралних грешака и чак непочинствава.

На првом месту је неодговорно мешање у разградњу и разбијање СФРЈ, па чак и експресно признање сецесија Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине. То је јако допринело нашим трагичним грађанским, међунационалним и међуверским ратовима. А нико у ЕУ није за то одговарао ни политички, а камоли кривично (ради тога је мандат Хашког суда за бившу Југославију намерно ограничен на *понашање у тим ратовима, али не и за њихово изазивање, за злочине против мира*).

У том низу следе:

Војни напад на нашу земљу 1999, и то уз намерно заобилажење Савета безбедности УН.

Некритички став према поменутом Суду, а посебно према раду његовог Тужилаштва.

Држање према властитим чланицама у погледу права националних мањина, које је у потпуној супротности са односом према нашој земљи. Тако ЕУ ни на памет не пада да подржи настојање било које од њихових мањина да се отцепи, па чак ни да добије само политичко-територијалну аутономију. А истовремено већини њених чланица није била довољна ни наша понуда „суштинске аутономије” за КиМ која се практично граничи са појмом независне државе, него је подржала пуну сецесију КиМ, и то опет заобилазећи СБ УН.

Овоме што рекох треба додати да није тешко замислити како би ЕУ реаговала кад би наша земља подржала евентуалну сецесију Републике Српске од БиХ, мада ћути кад Албанија отворено потстиче косовско-метохијски сепаратизам. Уосталом, ЕУ је *као целину* у своје редове примила Кипар, мада једним његовим делом (као и у случају нашег КиМ) не управљају централне власти, а при

том јој ни на крај памети није било да претходно призна независност тог турског дела.

Био је ред да европске земље које на својој територији немају проблеме са сепаратизмом (на пример Немачка) препусте своје место у телима која се баве косметским проблемом оним земљама које имају искуство са том врстом проблема (примерице Шпанији, која није чак ни чланица Контакт групе!).

3. Ко припада евроатлантској цивилизацији?

Ради бољег разумевања савременог света постоји потреба да поред уобичајених концепата као што су национализам, патриотизам, глобализам... уведемо и појам *цивилизационизам*. Под њим подразумевам давање предности једној цивилизацији над другим цивилизацијама у сукобу настројености, афинитета, интереса, претензија, права...

Овде ћу се дабоме усредсредити на евро-атлантску цивилизацију, коју у *садашњости и селективно* узев карактерише просвећеност, (пост)модерна, либерализам, капитализам, хришћанство, одвојеност државе и цркве, демократија, техно-научна авангардност, изузетно материјално благостање, најдуже просечно живљење... Велим да је то карактерише у садашњости и селективно, зато што је та иста цивилизација водила и крсташке ратове, била највећи расистички колонизатор, истребљивала домороце, користила робовски рад, запалила два светска рата, произвела нацизам и холокауст, стаљинизам и Гулаг, прва створила и употребила апокалиптичка средства (Хирошима и Нагасаки)...

Разуме се, било би наивно веровати да постоји потпуна хомогеност цивилизација, па и наше евроатлантске. Чак и између најбољих одлика наше цивилизације постоји тензија, рецимо између секуларне државе и хришћанства. А да и не говоримо о клатну које стално осцилира између *laissez-faire* капитализма, са једне, и социјаллиберализованог, социјалдемокрагизованог и социјалхристијанизованог капитализма, са друге стране. Па и између „америчке изузетности” и доминације са једне, и опирања њој са друге стране.

Самјуел Хантингтон (Samuel Huntington) није погрешно што је поново актуелизовао појам цивилизације, али је при том ипак сувише хомогенизовао постојеће цивилизације, а можда и претерао

наглашавајући њихов сукоб (као што је познато, „*Сукоб цивилизација*” јесте наслов његове познате књиге). Уосталом, ако таквог насилног сукоба и буде, он ће по свему судећи имати апокалиптичке размере, тако да неће бити никог да сведочи о Хантингтоновој проницљивости. Испоставило се, међутим, да он тачно у исламску цивилизацију лоцира најинхерентнији и највећи отпор техно-научном прогресу, капитализму и демократији.

Он је, међутим, упао у грдну предрасуду кад је из евроатлантске цивилизације искључио њену источнохришћанску (*православну*) компоненту и свео ту цивилизацију на њену *протестантску и католичку* димензију. Он се сигурно преварио и кад су Срби и њихово православље у питању. Демантовали смо га и 2000. свргнућем, и то ненасилним, владајућег режима који нас је у претходној декади држао у мегаломанском ћорсокаку, између осталог и полагањем главне наде у (такорећи хантингтоновски схваћену) Русију.

Кад је говорио о источном хришћанству Хантингтона је изгледа завела антиевропска и уопште антизападна жица *традиционалистичке* Русије са вером у „руску изузетност”, универзалну месијанску мисију руског православља, а донедавно и руску авангардну улогу у глобализацији комунизма. Сада је крајње време да се отрезне они Срби који полагају наде у некакву Русију *супротстављену* евроатлантској цивилизацији.

Русија сада одлучно превазилази своје вишевековно евроазијско двојство. Њен нови председник Медведев снажно подвлачи да његова земља, заједно са Европом и Северном Америком припада евроатлантској цивилизацији (како воли да каже „Од Ванкувера до Владивостока”) Не верујем да би СССР, за разлику од „преостале” Русије, чак и да је опстао и да се променио у сваком другом погледу, већ због свог демографског састава могао да се тако отсечно цивилизацијски самоопредели.

Ограничавајући се на скорију прошлост ваља подсетити и на то да је стаљинизам као начин производње и начин владања био врло сличан „азијатском начину производње” и „азијатској деспотији”. Познато је да је Петар Велики постигао значајне успехе у окретању Русије према Европи. А њен бивши председник и садашњи премијер вероватно ће заслужити назив „Путин Велики”.

Пре двадесетак година комунистички дисиденти и антикомунистички критичари у западним земљама Варшавског блока,

поносећи се својом „централноевропском самобитношћу”, оштро су протестовали кад би их неко историјски, културно и цивилизацијски сврстао у „Источну Европу”. А СССР су једва из „Азије” припуштали и у ту „Источну Европу”. У том контексту ваља се присетити својевремених Кундериних антирусских изјава, али и огорчених реакција руског нобеловца Бродског на њих. Историја је несумњиво дала за право Бродском. Па ипак, чак ни Бродски ни сањати није могао да ће његова Русија убрзо сасвим мирно, готово равнодушно распустити властиту империју, за шта тешко да има сличног примера у историји иначе самохвалисаве евро-атлантске цивилизације.

4. Контингентност и нужност у пропасти совјетског комунизма и СССР

Људи имају склоност да у круцијалне историјске појаве и догађаје учитавају *нужност*. Да бисмо избегли *детерминистичку погрешку* (кад се у историји деси нешто врло важно, многим се чини да је „морало” да се деси баш тада и тако), добро је да правимо својеврсне мисаоне експерименте. Они често показују како контингенција понекад има чак и одлучујућу улогу.

Зато замислимо, на пример, да Черњенко, генерални секретар ЦК КПСС, није умро тако брзо и да је учврстио састав Политбироа и Централног комитета сходно свом конзервативном интересу и укусу, једном речју, да на чело КПСС и СССР-а није избио Горбачов. Пошто је код Черњенка у питању био биолошки случај, то је очигледно да успон Горбачова на сам врх СССР-а није представљао никакву историјску неминовност. Тешко је поверовати да би СССР под Черњенком допустио источноевропским земљама да се ослободе, а поготово да не би употребио сва расположива средства за спречавање разбијања и СССР-а. Черњенка Запад не би могао да спречи у интервенцији, исто онако као што није могао да омете Хрушчовљево интервенцију у Мађарској 1956. или Брежњевљевоу у Чехословачкој 1968. године.

На крају крајева, чак и после смрти Черњенка, тек стицајем околности, а нешто и манипулацијом, скрпљена је већина у Политбироу за избор Горбачова за генералног секретара КПСС.

Било је довољно да Горбачов у рану јесен 1989. наговести да СССР више неће употребљавати силу да спасава источноевропске режиме, па да се они као кула од карата сруше један за другим. Ни један зналац није претпостављао да ће Горбачов мирно прихватити самонегацију комунизма, поновно уједињење Немачке, па чак и дезинтеграцију целокупног Варшавског блока. Он је, наравно, имао довољну силу за одбрану државног и друштвеног система и СССР-а, али није хтео да је употреби. Тако је по други пут одлучујућу улогу одиграло његово *нечињење*, сада још судбоносије од оног у Источној Европи. А Запад сигурно не би био у стању да га спречи да поступи супротно, баш онако као што није био кадар да онемогући Денга да очува комунистички политички ауторитаризам у Кини.

Председник Руске Федерације Јељцин, својом предузимљивошћу и храброшћу, одиграо је *пресудну* улогу у августу 1991. у сламању пуча против Горбачова. Па ипак, ма колико иначе значајна, Јељцинова улога је „паразитирала” на примарној улози коју је Горбачов већ одиграо.

Досад се углавном расправљало о томе како је један Горбачов могао да израсте у совјетској хијерархији, продре на њен врх и спроведе битне промене. Предвиђам да ће убудуће у критички фокус све више долазити његова међународна *моралполитика* у свету у коме иначе господари *реалполитика*. Шта је Горбачовљев СССР добио за узврат од Запада за повлачење совјетске војске из Источне Европе, омогућавање уједињења Немачке и распуштање Варшавског блока? Претпоставимо да је он, позивајући се на резултате Другог светског рата и совјетске стратешке интересе, пристао само на вишегодишње постепено уједињавање две Немачке, условљавајући га перманентним присуством совјетске војске у источном делу и огромном материјално-финансијском компензацијом. Да ли би таква понуда била одбијена у време кад је поновно уједињење Немачке изгледало као чиста утопија? А сигурно је да Западна Немачка не би била у стању да припоји Источну Немачку да се Горбачов томе одлучно успротивио. У интервјуу Чарли Роузу (Charle Rose) на РВС-телевизији у САД 23. октобра 1996 Горбачов је истакао да је постојало „разумевање” између њега и Запада да се НАТО неће проширивати на источни део уједињене Немачке, а још мање на остале земље Варшавског блока у распуштању. Са огорчењем је додао да је Запад „прекршио то обећање”. Да је оно било дато,

посведочио је у својим мемоарима и Џек Метлок (Jack P. Matlock), негдашњи амерички амбасадор у Москви.

Нема сумње да су западни владајући кругови и сами били потпуно изненађени оним што су „добили” од Горбачова, не дајући му практично ништа за узврат. Како би изгледала савремена историја да је Горбачов поступао друкчије?

Говорећи о Горбачову и Јелцину, ипак не желим да се стекне утисак како сам починио *харизматску погрешку* у намери да избегнем *детерминистичку погрешку*. Пошто их не харизматизујем (а још мање обоготворавам или сатанизујем), увек узимам у обзир и анализујем и системско-структурне (унутрашње и међународне), идеолошке и легитимационе разлоге за пропаст комунизма и самог СССР-а. Тек кад су се нагомилали ти објективни (пред)услови, један Горбачов и један Јелцин могли су својим чињењем и нечињењем да одиграју *прекретничку* улогу. Не може се без *мултикаузалног објашњења, и то у распону од структурно-системских слабости комунизма до случајне појаве и констелације чинилаца у које сиада и појава и улога Горбачова.*

Лењин је страховао да ће „мангупи у болшевичким редовима” доћи главе комунизму, а испало је да су комунизам у Источној Европи и СССР-у на цедилу оставили *комунисти најнарочитијег кова* као што су Горбачов и Јељцин. На питање зашто је комунизам *судбоносно зависан од особина и поступака својих вођа*, одговор ваља потражити у кобној *структурној рањивости суперконцентрисане и суперцентрализоване политичке моћи* као примарног извора целокупне моћи владајуће класе. Правило је да на врх таквог система доспевају његови бескрупулозни чувари. Шта се догађа, међутим, ако *изузетно* та огромна моћ доспе у руке радикалног реформатора пуног хуманистичких обзира као што је био Горбачов? Комунистички систем је много више него демократско-капиталистички (у коме постоји подела власти) изложен милости и немилости таквих контингенција као што су амбиције, особине, гледишта и одлуке вођа.

Горбачов и Јелцин су *велики изузеци* у историји светског комунизма на власти. Такве личности по правилу изазивају и огромне последице које нису у стању да контролишу и усмеравају. Ево шта о таквима вели Макс Вебер „Стари хришћани су добро знали да светом владају демони и да онај који се упушта у политику, то јест употребљава моћ и насиље као средство, закључује пакт с демонским

силама и да за његово деловање није тачно да из добра може проистећи само добро, а из зла само зло, већ често управо обрнуто.”

Пошто су боље од комунистичких реформатора оцењивали слабости свог друштвеног и државног система, комунистички конзервативци и реакционари инсистирали су да нападе на њега ваља пресећи још у зачетку. Као да су предосећали да ће чуварима система једног дана понестати спремност и одлучност да га бране свим средствима. Реч је овде о владајућој класи која не само да више није веровала у своју „историјску мисију”, него је, штавише, била сасвим захваћена „лажљивом свешћу”. Па и поред тога, ко је могао претпоставити да ће она напросто дићи руке од властитог система? А баш то се догодило, и то у више земаља.

Горбачовљевој политици је делила права провалија од дотадашњих совјетских реалполитичких вођа који су сваку моћ схватили само као „игру са нултом сумом”. Зато је неколицина њих покушала да га пучем обори. Није их тешко замислити како успешно потпуно изолују и елиминишу Горбачова и Јељцина. А без Јељцина на власти не би било ни његовог тајног Беловешког споразума (закљученог средином децембра 1991) са вођама Украјине и Белорусије да Русија заједно са њима иступи из СССР-а.

Симптоме неизмерног хибриса треба видети већ у широко распрострањеном уверењу у САД да су оне, нарочито под Регановим вођством, обориле комунизам „намерним исцрпљивањем” и то путем „војнотехнолошке утакмице” и „демократске контаминације и преоптерећења”. Под овом другом врстом „намерног исцрпљивања” мисли се и на искоришћавање наивног веровања Горбачова и његове групе да чак и *нагло* уведен демократски плурализам неће разорити него само реформисати комунистички систем и СССР као државу. А, дабоме, познато је да је самом Западу требало два века да постепено и мучно напредује од врло парцијалне до општебирачке демократије. (Тешко је и замислити да би тадашње становништво, да је неким чудом имало *опште* бирачко право, добровољно пристало да носи огроман терет развоја капитализма.)

Ја, свакако, не сугеришем да је комунистички систем пред собом имао дугу, а још мање лепу будућност у Источној Европи и СССР-у, него само то да није морао да се скљока баш тада, тако нагло и такорећи без опале пушке. (Узгред подсећам да је, примерице, економска ситуација у СССР-у била боља под Брежњевом, Андроповом и Черњенком него под Горбачовом).

Уосталом, одличан контролни тест за моју тврдњу имамо у комунизму који и даље опстаје у неколико земаља. Од њих је без сумње најуспешнији онај у Кини. Ако су САД наводно бациле на колена комунизам у Европи и совјетској Евроазији, зашто то нису учиниле и у Кини? Биће да је одлучујућу разлику у поређењу са СССР-ом чинило тамошње вођство на челу са Денг Сјаопингом које се није либило да насилно прекине изазов концентрисан на Тјенанмену. Релевантна је и генерацијска разлика: док су Горбачов и његови људи били дечаци и младићи током најцрњег стаљинизма, докле су Денг и његови људи стекли безобзирност у примени насиља за време револуције и маоизма.

Чак ни врхунски зналци нису предвидели колапс комунизма 1989-91. Међу њима се још увек расправља о разлозима за тај промашај. Рекао бих да нису ни били у стању да *научно предвиде* такве одлучујуће историјске контингенције као што су Горбачов и Јељцин. Највише што су научници могли да утврде јесте то да је комунизам у толикој мери био постао неуспешан и проблематичан да га сила мора одржавати. Ипак, полазећи од структурно-системских правилности у целокупној историји владајућег комунизма, ко је могао научно устврдити да та сила уопште неће бити употребљена!

Али, ево, још једне одлучујуће контингенције, и то у јелциновској, посткомунистичкој и постсовјетској Русији. Реч је свакако о Путину. Ко је могао да претпостави, а камоли да научно предвиди да ће један Јелцин, велики политички слабић према Западу, као свог наследника устоличити човека потпуно супротних особина, погледа и политике, унутрашње и спољне! Да је неко анкетирао најтемељније научне познаваоце и најбоље обавештајне аналитичаре у свету, убеђен сам да би сви одреда одговорили да је то потпуно искључено или у најбољем случају врло мало вероватно. Верујем да један вођа категорије и квалитета Путина не би пао на памет ни екстремним постмодернистима који иначе пренаглашавају улогу случајности одбацујући модернистички нагласак на правилностима, законитостима, нужностима у историји. Са Путином смо доживели још једно *запањујуће историјско изненађење*, не мање од оног са Горбачовом. Наравно, Путин је сушта супротност горбачовљевском приступу, гледиштима и још више резултатима. Довољно је само да упоредимо његову изјаву „Национална безбедност се не гради на обећањима” (Самит НАТО-Русија 4. априла 2008.) са малочас поменутиим Горбачовљевим вајкањем како је Запад прекршио дато

му обећање да се НАТО неће ширити на земље бившег Варшавског пакта.

Да свему реченим додам једну истинску иронију историје комунизма: у његовој пропасти, као што видесмо, огромну улогу су одиграле вође, мада се тај систем до краја идеолошки позивао на Марксове и Енгелсове „историјскоматеријалистичке” законитости и нужности које маргинализују улогу тзв. великих личности. Да се потсетимо:

Маркс се иначе ретко *уопштено* изјашњавао о месту изузетних појединаца у друштвеноисторијском кретању. Један од његових таквих исказа гласи овако: „Ако би се борба примала само под условом непогрешиво повољних изгледа, онда би, свакако, било веома удобно правити светску историју. С друге стране, историја би била врло мистичне природе, ако 'случајности' не би играле никаву улогу. *Наравно да и саме ове случајности улазе у општи ток развитка и да се опет компензирају с другим случајностима. Али убрзавање или успоравање много зависи од таквих 'случајности', међу којима фигурира и 'случај' карактера људи који с почетка стоје на челу покрета.*” (Писмо Л. Кугелману од 17. априла 1871, подвукао С. С.) Према Марксу, значи, постоји „општи ток развитка”, а великани могу само да допринесу његовом убрзавању или успоравању, никако и мењању.

Енгелс крајње заоштрава тај детерминизам: „Овде треба размотрити питање такозваних великих људи. То што се такав и управо овај велики човек у овом одређеном времену појављује у овој одређеној земљи јесте, наравно, пука случајност. *Али ако тог човека нестане, настаје тражење замене, и та се замена налази (каква-таква), али она се временом нађе.* Што је Наполеон, управо тај Корзиканац био војнички диктатор, који је био потребан француској републици исцрпљеној сопственим ратом, то је била случајност; да би пак у недостатку једног Наполеона то место попримио неко други, доказано је тиме што се *такав човек нашао сваки пут кад је био пошребан.* Цезар, Август, Кромвел итд.” (Писмо В. Боргису од 25. јануара 1894; изузев речи „морало”, све подвукао С. С.) Изразом „каква-таква” Енгелс пренебрегава битну разлику између добре и рђаве замене. Поред тога, поставља се и питање како уопште проверити његову тврдњу кад до замене није ни дошло. Његова редукционистичкодетерминистичка претеривања не могу се наравно оправдати чак ни кад се узме у обзир да је заиста постојала

потреба за супротстављањем схватању историје као напросто творевине великих људи..

5. Фактор Слободан Милошевић

За разлику од Горбачовљевог и Јелцинвог продора и одржања на врху комунистичке номенклатуре у СССР-у, устоличење Слободана Милошевића у Србији није представљало *никакав изузетак од правила* функционисања и напредовања у таквој номенклатури. Он је доведен на врх СКС као чувар друштвеног и државног система титоистичке СФРЈ и борац против „српског национализма”. Године 1984. постао је вођ њене београдске, а 1986. и целе србијанске организације, да би већ следеће године на Осмом пленуму њеног Централног комитета кренуо путем успостављања личне власти, коју је иначе потпуно заокружио за неколико година. Милошевићев успон не би био могућ без његовог главног промотера Ивана Стамболића, али и Петра Стамболића, Драже Марковића (до Милошевићевог избора за председника ЦК СКС 1986), Николе Љубичића, Добривоја Видића, Петра Грачанина, Душана Чкребића, Борисава Јовића... Ваља се сетити и тога да су партијске и државне вође аутономних покрајина Србије и вође СФРЈ такође омогућили (активно или пасивно) Милошевићев продор на сам политократски врх. Нешто касније он ће важну подршку добити и од нових вођа Црне Горе, на челу са Момиром Булатовићем, Милом Ђукановићем, Светозаром Маровићем... Истина, Милошевић је своје подржаваоце искористио, а безмало све најзад и политички елиминисао, али то не умањује њихову одговорност за његов продор на сам врх.

Наведени конзервативни комунисти нису хтели да омогуће политичку рехабилитацију и повратак на политичку сцену реформистичких комуниста, које је уз њихову (као и Милоша Минића) помоћ уклонио Тито 1972: Марка Никезића, Кочу Поповића, Мијалка Тодоровића, Мирка Тепавца, Латинку Перовић... Још мање су то хтели да учине са комунистичкодисидентским првоборцем Милованом Ђиласом. А ја сведочим да ни сами ти реформкомунисти нису хтели да се организовано и одлучно поново политички ангажују. Наиме, крајем осамдесетих година у име београдског дела „Praxis” групе убеђивао сам их једног по једног да то учине, али потпуно безуспешно.

Успех Слободана Милошевића у практичном полагању и конституционализовању (нови Устав Србије 1990) темеља за личну власт потпуно је непојмљив ван описаног оквира и процеса. Да су се Петар Стамболић, Дража Марковић и остали водећи комунистички конзервативци, уместо у спречавању детитоизације, одлучно и јавно (а не искључиво бојажљивим маневрисањем унутар југокомунистичке номенклатуре) ангажовали у разотуђењу аутономних покрајина од Србије, укидању њихове превласти над њом посредством савезних партијских и државних органа, те најзад њиховом подвођењу под стварну јурисдикцију властите републике, Слободан Милошевић ни издалека не би могао постати то што је постао.

Као што је познато, повод и прилику да са другог места доспе на прво место у владајућој хијерархији у Србији пружио му је сепаратизам Албанаца на Косову и Метохији, али и све веће одвајање Војводине од Србије. Након двогодишње борбе и репресије, Милошевић је успео да Косово и Војводину, те од Србије отуђене „аутономне покрајине” (у много чему *фактичке* републике СФРЈ) врати под власт Србије. Тако је стекао велику популарност међу Србима.

Том упоришту милошевићевског популизма ваља додати и уверење већине Срба да су им интереси и утицаји у СФРЈ били запостављени и на друге начине. А када се испоставило да Словенија и Хрватска настоје да се одмах и по сваку цену отцепе од СФРЈ, онда се *српски национални блок*, који подржава Милошевића и његов режим, даље проширио и продубио. Огроман део Срба у Хрватској и Босни а Херцеговини, а не само у Србији и Црној Гори, подржао је СПС као *државну партију матице и њеног вођу Слободана Милошевића*.

Милошевић се са својим режимом ослонио, поред тог националног блока, и на голем *социјално-економски блок* који се протеглао из комунизма у посткомунизам. То је блок који је чинио највећи део оних који живе од државне администрације, војске, полиције, подржављене привреде, просвете, културе, државних пензионих фондова, и сл. Ти бирачи су у Милошевићу и СПС-у дуго видели гаранцију против приватизације и капитализације за коју се заложила антикомунистичка опозиција.

Супротно источноевропском и совјетском, комунизам у Србији није се поништио и урушио, већ *самотрансформисао*. Била је то и до властитог пада остала *псеудоморфоза* чији је иницијални институционални корак начињен Милошевићевим спајањем кадрова, организација, имовине и уопште моћи Савеза комуниста Србије и његове трансмисије Социјалистичког савеза радног народа Србије, као и њиховим преименовањем у Социјалистичку партију Србије (СПС). Кад је Милошевићев режим допустио стварање и других странака, он се од непатвореног комунистичког ауторитаризма трансформисао у онај с протодемократском формом, која се у великој мери претворила у демократску декорацију.

На честу примедбу Добрици Ћосићу да је пристанком да буде председник СРЈ (15. јун 1992–31 мај 1993.) *објективно* ојачао режим Слободана Милошевића – и дан-данас одговарам на следећи начин. Прво: био је то од почетка искрен покушај (знао је и сам да нема велике изгледе на успех) да уклони Милошевићев режим. Друго: да се Ћосић није тога прихватио, исти људи би га највероватније критиковали што није покушао. Треће: учествујући на изборима, седећи као посланици и одборници у скупштинама, а неки и у извршној власти, такви критичари су такође објективно доприносили одржању Милошевићевог режима. И најзад: са ретким изузецима (понајвише Драгољуба Мићуновића и Зорана Ђинђића) они не само да нису подржали Ћосића него су га цело време оштро нападали.

Слободан Милошевић је кључне одлуке доносио под претпоставком најбољих могућих исхода, и то у далеко надмоћнијем а крајње неповољном међународном окружењу. Да му политика буде још безнадежнија, гајио је озбиљну наду у помоћ Русије, и то под Јелцином, мада му овај није опростио подршку пучу против Горбачова и њега августа 1991.

Милошевић није правио резервне планове „за случај” да ствари крену наопако, а кад се то по правилу дешавало, онда је изнова импровизовао и то опет оптимистички. Такав приступ свом снагом је једно време подржавао и код Срба ван Србије, посебно у Републици Српској Крајини и Републици Српској. Да је био политички реалист, Слободан Милошевић би на време подржао оне Србе у Хрватској који се боре за аутономију, а не за отцепљење. Ево још једног примера његове „промишљене” неодмерености: уместо да

искористи промену Устава Србије 1990. да територијално смањи Аутономну покрајину Косово и Метохија и делове са српском већином *директно* укључи у Србију, он је наставио да КИМ-у приступа као целини. Његова грандоманија, скривена као принципијелност, манифестовала се и у потпуном занемаривању преопатандног рада у иностранству у уверењу да ће и тако - и тако „истина победити”.

Он није на време увидео ни то да је стварни циљ САД и осталог Запада уклањање његовог „комунистичког режима” и да му као једина реалистичка могућност остаје одступање са власти или барем њена стварна подела са опозицијом, рецимо стварањем „демократске владе националног јединства” или „...спаса”. Нипошто није хтео да дели стварну власт чак ни са једним Ћосићем.

Тек у антикомунистичком контексту могуће је разумети зашто су Фрањо Туђман и Алија Изетбеговић били представљени на Западу као демократи а не као националисти и сепаратисти.

Ни Милошевићева „борба за очување Југославије” није имала никакве изгледе већ због тога што је вођена у име југокомунизма² и са његовим симболима, и то чак у време кад је комунизам у Источној Европи већ крахирао и кад је почео његов крај и у СССР-у. После тога Милошевић се трудио да спасава комунизам у Србији његовом псеудоморфозом.

Његов однос према САД и уопште Западу кретао се у распону *од арогантне, преко брзоплете и паничне, до капитулантске импровизације*, па онда обрнуто.

Најважнији разлог што Слободана Милошевића нисам подржао ни у почетку његове владавине, а камоли касније, ваља тражити у мојој оцени да му је свака борба у крајњој линији била средство за освајање и очување личне власти. Док се ка врху успињао уз слоган „И после Тита - Тито”³ и „Борба против српског

² Он је свим снагама, између осталог, подржао оснивање и рад „СКЈ—Покрета за Југославију”.

³ То му се сигурно не може уписати у заслуге јер је Тито несумњиво био аутократ који је (последњих петнаестак година живота) инсистирањем на трансформацији СФРЈ у конфузну, противречну и саморазорну мешавину федерације и конфедерације започео са њеним растурањем. Титови укупни резултати били су више порицатељски него афирмативни, више спектакуларни и краткотрајни него солидни и дугорочни. За њега би се могло рећи да је био крупан политичар, али нипошто и велики државник пошто га је та држава надживела тек десетак година..

национализма”); затим са њеног врха „Борба за очување СФРЈ”; а потом „Борба за државно самоопредељење Срба свуда где чине већину у СФРЈ”.

Не треба сумњати у то да је и сам Милошевић веровао како је борац „без мане и страха” за те циљеве. Проблем је, међутим, у томе што људи нису сасвим свесни својих приоритета пре него што их ситуација (хришћани то зову „искушењем”) натера да изврше јасан избор (*приоритетизацију*). Кад је коначно утврдио да је стављен пред избор између опстанка на власти и подршке српској ствари у Хрватској и Босни и Херцеговини, Милошевић је себи и другим Србима, али и западним владама открио стварног Милошевића који је свесно бирао неподељену личну власт као најприоритетнији циљ кадгод би други циљеви дошли у сукоб са њом.⁴

Доминантни кругови на Западу, и не само они, дуго су сматрали да је Милошевић *велики српски националист*. Ја сам то и јавно негирао тврдећи да је *велики опоршунист*. За разлику од Срба, на чело босанских Муслимана дошао је Алија Изетбеговић, који је и затвором под Титом платио свој фундаменталистички национализам (тип националисте-робијаша тек ваља испитати). Нешто слично се може рећи и за Фрању Туђмана, који је због преображаја из комунисте у хрватског националисту такође патио у титоизму.

М. М. Понти (М. М. Ponty) једном је рекао: „Ми нисмо никад рекли да је добра било која политика која успе. Рекли смо да политика мора да успе да би била добра”. Слажем се са тим и у случају Милошевић, али одмах додајем да се у одмеравању његове одговорности за неуспехе најчешће претерује. Тако му се, на пример, пребацује и то што „ради спаса СФРЈ“ није пристао на њену трансформацију у конфедерацију држава - као да тиме не би било само кодификовано њено фактичко распуштање. Затим: немогуће је и замислити било ког лидера Србије у то време који би могао остати на власти, па и животу, ако не би на све могуће начине помогао борбу Срба западно од Дрине за државно самоопредељење.

Вероватно је за Милошевића од олакшавајућих околности најважније то што је у том периоду скоро целу српску нацију доиста

⁴ Кад је Администрација САД ставила до знања Милу Ђукановићу да ће заједно са Милошевићем и његовом режимом потонути и сви који остају уз њега, он се јавно окренуо против њега.

захватила енормна морална, духовна, политичка...пометња. Њена херменеутика би морала да пође од колективне *граничне ситуације* коју карактеришу: пропаст југодржаве и југокомунизма; грађански ратови у СФРЈ; пораза у Хрватској и Босни и Херцеговини; војни напад НАТО-а и одузимање Космета; дуготрајно јавно ослањање Запада на Слободана Милошевића уз истовремено уцењивање иза сцене; промена државног оквира четири пута (Краљевина Југославија, СФРЈ, СРЈ и Република Србија; оптуживање целокупног владајућег врха од стране међународног Суда у Хагу; масовно избеглиштво; велико емигрирање у иностранство; криминализација власти и свакодневног живота; суперинфлација, катастрофална економска депресија; енормно богаћење малобројних и страховито осиромашење осталих; међународна блокада и колективне санкције; никад лошија репутација (безмало демонизација) у свету; деструкција свих ауторитета и аномија; пад одзива регрута на војну мобилизацију у Србији на 10% (у Црној Гори 27%); осећање неизвесности, стрепње, страха, унезверености, пркосног отпора и истовремена самодеструктивност, безнадежност, очајање, фаталистичко предавање „судбини”.

Кад се у тако тешким приликама поставе национални циљеви који због крајње неповољних прилика не могу да буду остварени, често долази, психолошки говорећи, до абреаговања домаћих актера који се због премоћи страних фактора *међусобно* тешко оптужују и сукобљавају.

Закључак: Срби су имали више него прворазредне проблеме а *другоразредно и трећеразредно вођство у Милошевићу и његовој екипи.*

Милошевић је у почетку добио и подршку великог дела српске интелигенције. Не треба сметнути с ума да је престао да *јавно* онемогућава дисидентско и критичко крило те елите тек средином 1988, а не већ 1986, како многи погрешно мисле. Тим интелектуалцима је требало пар година да га прозру и увиде да се није преобратио у бескомпромисног борца за интересе и права Срба и Србије, и да га подвргну *јавној* критици. Пре тога ти интелектуалци су подржали нови Устав Србије, иако је давао малтене неограничена овлашћења Председнику. А требало је да буду на опрези већ због Милошевићеве дотадашње политичке каријере, а

нарочито зато што је жарко желео таква овлашћења. Ако су већ веровали да му нека изванредна овлашћења треба дати ради ефикасног отклањања неравноправности Срба и Србије, онда она нипошто нису смела бити уставна, него само подуставна, стриктно дефинисана, краткотрајна и сведена на неопходан минимум.

Већ више година у нас су прегласни они који осуђују „издају националистичких интелектуалаца”. У вези са тим пада у очи да се одомаћио један чисто нормативистичко-нарцистички појам према коме изузетно мало људи спада у интелектуалце. Ја не верујем да богзна шта корисно можемо рећи о улози интелектуалаца, па ни о њиховој евентуалној издаји, ако не укључимо и школоване политичаре као што су Милошевић, Туђман, Кучан, Изетбеговић, Глигоров, Булатовић, Ђукановић, Маровић...

А није оправдано ни то да се „издаја интелектуалаца” тражи једино у национализму. Зар је нема и у његовој супротности, апстрактном универсализму и космополитизму кад пренебрегава и гуши посебне идентитете и заједнице, и тиме користи једном одређеном партикуларизму и његовој тежњи за светском доминацијом?

Како би било да они који нападе концентришу на истакнуте српске интелектуалце који су у почетку подржали Милошевића, замисле да ови то нису учинили и да се онда запитају: да ли би његов ауторитаризам био успостављен или не; да ли би био значајније мањи или не; све у свему, да ли би наша новија историја била битно или барем значајно другачија или не. Има ту и лењости: уместо мукотрпног истраживања правих узрока, знатно је лакше и комотније жигосати поједине текстописце као кривце. Интелектуалци су и иначе склони да преувеличавају уплив *речи* на историју. Текстови, нарочито ако потичу од неких од њих, тобож су толико утицајни да људи почињу да се међусобно убијају и растурају државу превасходно зато што су их чули или прочитали! Али, ако је, рецимо, *проратна* реч толико моћна, зашто то не би важило и за ону *антиратну*. То је ипак типична *интелектуалистичка идеологија и имициологија*, која често прелази у магијско веровање у дејство речи.

Има много људи који *суде* пре него што се потруде да сазнају, разумеју и објасне шта се заиста и зашто догодило деведесетих у Југославији. Могућој типологији „издаје инте-

лектуалаца” могли бисмо додати и ту сазнајну неодговорност. Није довољно напросто морално и политички осуђивати, неопходно је да се оцена чврсто заснива на истини. (Ипак, ни од утврђивања истине не ваља превише очекивати - у когнитивистичку заблуду о људској природи спада и веровање да је истина увек лековита, док у ствари она под извесним условима може чак ла води продубљењу јаза међу људима.)

Ваљало би поћи од увида да је *истина неодвојива од тоталитета*. Пошто је СФРЈ несумњиво била једна целина, истини се не може ни примаћи ако се ограничи само на свој део земље и властиту нацију. Био је то у стварности цео низ *интерактивности* - акција и реакција.

Не смемо губити из вида ни то да је разбијање СФРЈ имало неколико различитих фаза у којима су се мењали главни актери, улоге и величина њиховог „доприноса”, а самим тим и врста и степен њихове одговорности. Из неког разлога још увек се у приличној мери пренебрегава одговорност словеначког сепаратистичког вођства. У ствари, оно је рано припремило своју „територијалну одбрану” за сепарацију, одбило наредбу о њеном прелажењу под контролу ЈА и преузело прерогативе независне државе и независних оружаних снага, прекршило обећање дато „међународној заједници” да ће на границама вратити ауторитет савезним властима... Зар то није био прави цасус белли! Потребно је подсетити и на то да је Алија Изетбеговић торпедовао тзв. Кутиљеров план за Босну и Херцеговину којим је по свој прилици могао да буде избегнут свеопшти грађански рат у њој.⁵ Фрањи Туђману као и Изетбеговићу

⁵ Сада ћу поновити мој давно објављени приказ разговора (пред сведоцима) са тадашњим амбасадором САД, почившим Ворен Зимерманом (Warren Zimmerman), крајем марта 1992. у његовој резиденцији у Београду. На питање шта му је неколико дана раније у Сарајеву рекао Алија Изетбеговић, Зимерман ми је одговорио да се жалио на Кутиљеров план и да га је зато питао зашто га је онда прихватио. На то сам приговорио да је Изетбеговић тако срочену реакцију сигурно протумачио као дипломатски сигнал да може да прекрши тај споразум. На питање о даљим намерама САД у БиХ, амбасадор ме је обавестио да ће је признати као самосталну државу предстојећег 6. априла. Поред датума крајње болног и увредљивог за Србе, упозорио сам га да ће последице бити врло тешке будући да ниједан суштински спор између три националне заједнице није отклоњен и додао да шансу за мирно решење видим само у некој врсти кантонизације или конфедерализације. Рекао сам му и то да ће Срби, сећајући се усташког геноцида над њима за време Другог светског рата, прибећи оружју у страху за голи опстанак. Зимерман се није сложио са мојим „песимизмом“.

требало је судити за ратне злочине, али је Тужилаштво у Хагу из политичких разлога (савезници Запада) намерно чекало да умру да против њих не би могло да подигне оптужницу.⁶

Неки објашњивачи наших трагичних збивања одлучно одбијају да узму у обзир прошлост, чак и ону релативно скорашњу током Другог светског рата. Труде се да нас ограниче на десетак година Милошевићеве владавине. Неће да схвате да наша историја од 1941. наовамо не представља никакву мртву него живу и делатну, чак бих рекао *савремену прошлост*⁷. На почетку разарања СФРЈ још увек је било много живих људи који су непосредно искусили оно што се збивало за време Другог светског рата, укључујући и усташки геноцид над Србима у НДХ, о чему су дабоме причали својим потомцима, рођацима, пријатељима, познаницима.

Уместо да организује разумну јавну расправу о томе, нова, комунистичка власт полазила је од претпоставке да ће се те ране најбрже и најбоље зацелити и „братство и јединство” процветати ако се о томе ћути или говори тек уопштено као о „фашистичким злочинима”. Углавном због бојазни да би из прошлости наместо корисних поука била извучена мржња и жеља за осветом. Познато је из свакодневног искуства и још више из дубинске психологије да оно што је потиснуто тежи да се кад-тад силовито пробије. Ја бих за такве случајеве рекао: „Били, али нису прошли”. Што рече Џ. Л. Борхес: „Заборав такође може бити дубоки облик памћења”. Поготово што су многи живи Срби бацани у крашке јаме, из којих

уверен да ће САД и друге западне земље својим „ауторитативним признањем“ БиХ као самосталне државе од рата одвратити сукобљене нације.

⁶ Питер Галбрајт, бивши амбасадор САД у Хрватској, у сведочењу пред Судом у Хагу изјавио је: “Систематско уништавање и пљачкање имовине Срба током 'Олује' и спречавање њиховог повратка законским и другим мерама након операције, догодили су се зато што су државне власти Хрватске - Туђман и група око њега - желели да се то догоди и били су задовољни када се догодило...Туђман, током њихових многобројних сусрета пре 'Олује' није скривао да крајишке Србе сматра 'стратешком претњом' за Хрватску.“ (према београдским „Новостима“, 24. јуна 2008.)

⁷ Остављајући по страни противуречност захтева Запада Србима да се „суче са својом прошлошћу“ и истовремено да „забораве на прошлост и окрену се будућности“, сада бих хтео да изнесем једно општије запажање о западној опседнутости *презентизмом и футуризмом* која долази до изражаја у потоњем захтеву. Тај захтев да се заборави прошлост утолико је чуднија што доманантан западни језик, енглески, са својим *садашњим прошлим временом* има неупоредиво већу могућност од других језика да изрази и нагласи континуитет све три временске димензије.

ни после ослобођења нико није смео да их вади и по православном обреду сахрањује. Никог није требало да изненади то што је њихово вађење непосредно пред разбијање заједничке државе 1991. имало експлозивне, па и осветничке последице. Те *забетониране јаме* представљају изванредну метафору за оно о чему говорим.

Наравно, сви они који су починили ратне злочине у нашим међунационалним грађанским ратовима у последњој деценији прошлог века треба да буду кажњени. Али, ако такви људи немају право, а никако га немају, да се *правдају* тиме што су зверства чинили тобоже у име свог народа, онда се поставља логично питање зашто би било ко имао *дужност* да се за та зверства *извињава* у име тог истог народа. На крају крајева, ако бисмо ипак имали дужност да се *колективно* извињавамо, одакле да почнемо? И зашто тек од 1991, а не рецимо од Јасеновца!

Позадину тог налога за *колективно извињавање* чини такође неприхватљива идеја о *колективној одговорности*. Залагање за колективну одговорност да се дешифровати и из доста проширене тврдње да ратне злочинце ваља казнити (и) зато да би се „скинула кривица са целог народа”. Али, како да се са њега скида нешто што не постоји! Западнаци би били запрепашћени кад би их неко сматрао суодговорним само зато што су сународници стварних починилаца ратних злочина. Они баштине вишевековне правне, моралне и политичке тековине индивидуализма и либерализма. Зашто се, онда, на нас и из те средине врши огроман притисак да *национализујемо* одговорност и извињење! И зашто их у томе међу нама највише подржавају управо они који су најгрлатији у позивању на западне вредности!

Ваља се, наравно, у осуди што више концентрисати на *злочине наших сународника*, али тако да при том не занемаримо ни *злочине над нашим сународницима*. Не види се зашто би бављење и овим другим (као што оптужују неки наши „интернационалисти” и „космополити”), само по себи представљало настојање да се релативизују они први. Што неко рече: нека они који толико заговарају „чишћење само пред својом кућом” пробају да то исто препоруче Јеврејима и Израелу, па ће видети како ће се провести! Наша је чак *општељудска* обавеза да осудимо злочине припадника других националних заједница и над нашим сународницима и да захтевамо да и оне то учине, утолико пре ако су недовољно спремне на то. Морал је недељив и у том смислу што смо *дужни* да се

бринемо за судбину моралних вредности и обавеза не само у својој него и у туђој средини. Первертирани облик „великодушности” и „широкогрудости”, тај својеврсни национални солипсизам, испољавају они међу нама који се равнодушно односе према ставовима и понашању других према Србима.

Уосталом, зар Срби нису третирали Југославију као кућу којој су били страсно привржени. Какви су то борци за људска права, интернационалисти и космополити који бригу за „своју кућу” сужавају на српску кућу! Од њих бисмо пре очекивали да целу бившу Југославију, па чак и цело човечанство узимају као ту кућу. Поруку Патријарха Павла „Будимо људи” Срби треба да разумеју и на тај начин.

б. Западни чиниоци у разбијању Југославије и Србије

Од почетка тврдим да се СФРЈ није најпросто распала него је активно разбијена. Томе су велики допринос са „неподношљивом лакоћом” дале западне силе.

Уосталом, током читаве историје Југославије много је зависило од тога да ли одлучујуће земље подстичу њене унутрашње противречности или кохезију. Штавише, она је и настала као последица Првог светског рата уз одлучујућу подршку Француске, САД и Велике Британије, три савезнице Србије (и Црне Горе); окупирана и рашчеречена 1941. од Немачке (и њој прикључене Аустрије). Италије, Мађарске и Бугарске; а обновљена 1945. уз подршку СССР-а и три исте савезнице Србије из Првог светског рата.

Замислимо да комунизам у Источној Европи и СССР-у, па и сам СССР као држава и Варшавски блок под његовом командом није пропао, па се запитајмо да ли би САД и друге западне силе и тада изгубиле интересовање за очување СФРЈ, а поготово да ли би активно порадиле на њеној деструкцији. Питајмо се такође: да ли су Срби ван Србије имали било какву реалну шансу да "одобровоље" Запад да и њима призна право на државно самоопредељење кад је већ то успешно спречено Русима ван Русије?

У ствари, 1990-1991. клатно западноевропске и америчке подршке померило се са целовитости Југославије на њено активно растурање. Пошто ни та Југославија, као ни претходна, није била

створена страном окупацијом, колонијалним освајањем или империјалном силом - таква разбијачка пракса била је у очитој супротности са начелима Уједињених нација, Хелсиншке повеље и уопште међународног права. Запад је јако привлачила спремност других националних заједница у Југославији да му се потпуно подреде, а одбијала непослушност Срба. Он ни по коју цену није хтео да допусти да такви Срби постану узор другим народима.

По свему судећи, од чинилаца веома дугог трајања религијски, културни и цивилизацијски идентитет (западнохришћански) тамошњег становништва играо је значајну улогу у прилично спонтаној подршци не само владајућих кругова него и јавног мњења западних земаља хрватском и словеначком отцепљењу од Југославије, односно спонтаном отпору српском (источнохришћанском) државном самоопредељењу том истом приликом. Као додатни разлог за снажно антисрпско расположење у Немачкој обично се наводи историја међусобног ратовања, али и велики број Немаца прогнаних или побеглих из Србије после Другог светског рата. А у Аустрији - свест о заједничкој држави са Хрватима и Словенцима само неколико деценија раније, са једне, и великој улози Срба у разбијању те државе и стварању Југославије на њеним развалинама, са друге стране.

Један од начина на који Запад (кад му то одговара) иде наруку политици *свршеног разбијачког чина* јесте инсистирање на наводној обавези држава да и своје унутрашње спорове безусловно решавају без принуде. Доведено до крајности, то значи да је довољно да као у СФРЈ сепаратисти на „својој” територији на изборима (најчешће на брзину организованим) или референдуму (по правилу са манипулативним питањем) добију већину гласова за осамостаљење, па да централна власт практично мора да дигне руке од тог дела државе.

Полазна политичка картографија у рукама Запада била је *дубинска* кад је реч о *националним разликама међу југословенским републикама*, али истовремено и *недозвољено плитка* пошто је пренебрегавала *нациопонорнице, нациоделнице и нациораселине у тим републикама*. Испод званичне мапе државне поделе света и испод званичних мапа унутрашње поделе држава доиста леже дубље, скривене “мапе”. Сходно томе, поред постојећих требало би правити вишеслојне карте које откривају цивилизацијске, историјске, језичке, етничке, верске, културне, привредне, ратне, геноцидске... седimente.

Да ли је западна спољна политика за остали свет по правилу неупоредиво више склона кратковидој реактивности него далековидој превентивности између осталог и зато што има површну картоанализу?

Посебан комплекс чинилаца у разбијању СФРЈ чине међусобни односи водећих земаља у ЕУ, мастрихтска погађања међу њима, одсуство заједничке спољне и безбедносне политике, утицај Ватикана, појачани уплив поново уједињене Немачке, и сл.

Јасно је зашто су државе које полазе од *културно-етничког схватања и практиковања нације*, као што су Немачка, Аустрија, Шпанија, Италија биле склоне да подрже једнострану сецесију нација у СФРЈ (свих сем Срба!), али је тешко схватљиво зашто су то исто учиниле и државе засноване на *грађанистичко-држављанском појму и пракси нације*, као што су САД и Француска. Највише што су те земље спремне да дозволе и признају код себе јесте мултикултуралност, али нипошто и мултинационалност. Зар од њих није пре требало очекивати да наставе да подржавају југословенство и Југославију? Зашто барем оне нису захтевале референдум *југословенских грађана* кад су се 1991. суочиле са питањем да ли да наставе са подршком интегритету Југославије или да помогну њеном цепању? Како то да је и за њих било једино важно референдумско право наших *културно-етничких нација* (свих сем Срба!), као да оно представља неко апсолутно право, и то право на отцепљење, а не тек једно право међу другим правима, омеђено дужностима и истим таквим правом свих осталих државно конститутивних нација, као и одговорношћу за последице реализације тог права.

Такође је интересантно питање зашто су разбијање Југославије подржале и оне западне државе које се и саме суочавају са дезинтегративним тежњама, као што су Шпанија, Канада, Велика Британија, Француска...

САД и Западна Европа потпуно арбитарно су издвојиле одредбе, институције и процедуре уставно-правног система комунистичке Југославије које треба поштовати од оних које ваља одбацити. Зато су прихватиле резултат сецесионистичког референдума Муслимана и Хрвата у БиХ, мада је резултат одвојеног референдума тамошњих Срба био супротан и мада је Устав те републике захтевао сагласност све три конститутивне нације и о неупоредиво мање важним стварима.

Не може се правдољубиво говорити о одговорности за поступке у току тог разбијања, па ни за ратне злочине, а да се претходно не утврди *иницијална одговорност за разбијање* те

међународно признате државе. Не постоји никакво међународно признато право на сецесију од земље као што је била Југославија, поготово не насиљем. Не могу се кажњавати само злочини почињени у рату а да се истовремено не кажњавају и изазивачи самог рата („злочини против мира”) без којег, дабоме, не би ни било ратних злочина.⁸ Зашто Суд у Хагу није добио мандат да суди и за то? Наместо да и неки западни лидери одговарају за помагање домаћим сецесионистима, они бивају слављени због својих „хуманитарних и миротворних” интервенција. Том *circulus viciosus*-у (унутрашње насиље—спољна подршка антисрпској ствари—проширена репродукција проблема и трагедија) ни данас се не види поуздан крај на КиМ.

Полазећи највише од разградње Југославије, Совјетског Савеза и Чехословачке, неки научници и експерти изражавају велику скепсу у погледу шанси вишенационалних држава да опстану. Чак се тврди да њихово растакање по културно-етничким линијама могу да спрече само диктатуре. По мом мишљењу, међутим, не постоји никакав „гвоздени закон” дезинтеграције вишенационалних држава, него само таква тенденција у многима од њих. Дезинтеграцију не генерише толико вишенационалност колико одвојена територијална концентрација нација у таквим државама.

⁸ Као потврду оцене о саодговорности неких западних лидера навешћу изјаве неколицине најкомпетентнијих актера и сведока:

„На скупу о поукама прошлости десет година после Дејтона, који је одржан у Бриселу...учествујући у расправи португалски амбасадор Жозе Кутиљеро, који је био творац Лисабонског споразума, рекао је да је бошњачки вођа Алија Изетбеговић повукао потпис са тог споразума на тражење једног високог функционера State Department-а, али да то није био тадашњи амерички амбасадор у Београду Ворен Зимерман. Лорд Дејвид Овен, копредседавајући Међународне конференције о бившој Југославији, потврдио је то и истакао да му је тадашњи државни секретар Ворен Кристофер пренео да је и он подржао Кутиљеров план и охрабрио Изетбеговића да га прихвати. 'Али за мене ће остати историјска нејасноћа шта се заиста догодило и ко је, ипак, затражио од Изетбеговића да то одбије'...Лорд Овен је оценио да треба обуставити делатност Хашког трибунала ако се заиста жели помирење у Босни и на Косову, и установити комисију за истину, попут оног што је учињено у Јужној Африци... Билт, Овен и Кутиљеро су се сагласили да је рат у Босни изазван преурањеним признавањем независности Хрватске. Кутиљеро је приметио да је разлог то што је 'Немачка хтела независност Хрватске, а Француска очување Југославије, али не толико колико је Немачка желела да Хрватска постане самостална'.“ (према агенцији БЕТА, цитирам из београдског листа *Данас*.).

„Осам година после бомбардовања Србије високи функционер америчке владе г. Френк Визнер признао је најзад искрено („Политика“, 18. март 2008.) да је ова операција изведена из војностратешких потреба, а, пре свега, против интереса Русије у овом делу Европе и Балкана.....Ф.Визнер без увијања изјављује 'Нећемо Русију у наше двориште'.“

ЕУ је пропустила јединствену прилику за ефикасно превентивно деловање кад је СФРЈ средином осамдесетих година показивала спремност да јој се као целина што више приближи.

Изгледа да је на радикални преокрет америчке политике према интегритету СФРЈ утицала и њена преокупираност председничким изборима током 1991. и прелазак власти почетком 1992. из руку председника Буша старијег у руке претседника Клинтонa који је давао изразито антисрпске изјаве и обећања у изборној кампањи. Томе ваља додати и жељу САД и њихових савезника да што пре поправе односе са муслиманским светом после тек завршеног Заливског рата.⁹

САД и водеће земље западне Европе учиниле су све за Албанце на Космету чак и војним нападом на Србију (и Црну Гору), а све урадиле против Срба у Хрватској, укључујући и подршку хрватској насилној ликвидацији Републике Српске Крајине и истеривању Срба. Које закључке би Запад требало да извуче и из понашања Албанаца у Македонији? Да ли стање у Македонији открива истину о проблему Космета? Да ли у Космету треба видети и потенцијалну истину о делу Црне Горе?

Зашто је Запад за меродавније узимао зликовачке изјаве неких српских политиканата него изјаве Патријарха СПЦ Павла попут ове: "Ја бих пре пристао да нестане не само велика него и мала Србија и сви Срби заједно са мном, него што бих пристао на нељудско и нечовечно. Ето то је за мене Косовски завет, и одређење за царство небеско".

Ево и једне хипотезе коју ваља проверити: заокретом од колективних санкција против Срба и Србије ка индивидуалним санкцијама против Милошевића, његове породице и његових главних сарадника Запад је толико уплашио његове подржаваоце да су сасвим дигли руке од њега и подстакао народ у Србији да га обори. Истина, Запад се тога "сетио" тек после неколико година ослањања на

⁹ Да је утицај тог чиниоца био врло велики, уверио сам се и на Конференцији о бившој Југославији, крајем августа 1992. у Лондону, када је шеф делегације САД Лоренс Иглбергер (Lawrence Eagleburger) у говору упадљиво подсетио учеснике (очигледно највише нас Србе) да у свету постоји преко педесет муслиманских земаља са више од једне милијарде становника. Ако се тај чинилац не узме у обзир, тешко је разумети америчко изразито фаворизовање Муслимана у Босни и Херцеговини, али и на Космету.

Милошевића. Критичко испитивање овог случаја може бити врло поучно за политику колективних санкција коју Запад води широм света.

Како изгледа активност САД на разарању Југославије и Србије у светлу њиховог настојања да по огромну цену спрече да се пост-садамовски Ирак расточи по курдским, сунитским и шиитским шавовима?

Добро је познато да колективитети често теже да своје жеље, претензије и интересе, чак и оне најсебичније и најнеумереније, прогласе за права из којих тобож аутоматски проистичу обавезе других да им удовоље. По свему судећи због југословенске, српске и других сличних трагедија треба приступити коренитој допуни међународног права. Рецимо доношењем једне *Универзалне декларације о обавезама према међународно признатим државама* (поред постојеће Универзалне декларације о људским правима, и других меродавних међународних декларација и прокламација о тим правима) која би требало да пропише међусобне обавезе њихових конститутивних нација (и националних мањина), али у вези са тим и одговарајуће обавезе других држава према њима. Да је таква декларација постојала, можда би страни моћници добро промислили пре него што се ставе на страну сецесиониста у Југославији. Како би било да се формира један *Форум за негдашњу СФРЈ, СРЈ и Србију* састављен од светских зналаца и угледника који би испитали правну, политичку и моралну одговорност њихових главних разбијача, унутрашњих и спољњих?

7. Срби као великомали народ

Потсећам на неколико најважнијих историјских избора, догађаја и збивања због којих су Срби постали велико-мали народ:

- Бој на Косову пољу 1389;
- Устанци против турске окупације 1804-1815;
- Одбијање Аустро-Угарског ултиматума 1914. и значајно учешће у савезничкој победи у Првом светском рату;
- Стварање Југославије 1918, а не „Велике Србије” ;
- Развргавање Пакта са Хитлером склопљеног 25. марта 1941. и борба на страни антихитлеровске коалиције у Другом светском рату. Због те српске традиције и културе отпора Тито је преселио ЦК КПЈ из Загреба у Београд маја 1941. и

одатле нешто касније позвао на ослободилачку борбу против окупатора. Нипошто не смемо превидети да колосалну трауму из Првог светског рата Срби нису ни приближно били превладали кад су само 23 године касније у време Другог светског рата доживели страховит геноцид, и то од неких припадника братских народа и у земљи коју су створили катаклизмичним људским и материјалним губицима;

- Допринос успешном „Не” Стаљину 1948-1953;
- Универзитетски штрајк и демонстрације против црвене буржоазије 1968;
- Достојанствено и храбро држање за време вишенедељног бомбардовања од стране НАТО 1999.

Србија сада опет добија на важности која је у несразмери са њеном инстиничном снагом. Штавише, српско питање постаје европско, па чак у извесној мери и светско. Наша основна тема још задуго ће бити: *један великомали народ и његова држава спрам доминантног света, и то света у којем се од недавно поново значајно мења однос снага. Због тога се повећава простор за одлучност Срба да бране своје националне интересе, укључујући и оне на Космету, Републици Српској, Црној Гори...*, Наравно, ни у томе не ваља претеривати. Ево једног супротног случаја у изјавама Александра Дугина, руског геополитичког мислиоца: „Средиште света је у Србији”, „Србија може да промени ток светске историје”, „Срби имају светску, историјску мисију”, „Србија мора да пробуди Русију” (Из интервјуа датог Биљани Живковић w.w.comentar@co.yu, 9.В.2008)

У светској науци доста се проучава *преангажованост* која доводи до назадовања, па чак и пропасти многих великих царстава, држава и нација. Ми Срби нисмо довољно упознали свет са тиме да смо у Првом устанку изгубили 21% становништва, у Првом светском рату 28%, а у Другом светском рату 10%. Имали смо велике људске губитке и у недавним међунационално-грађанским ратовима, али и о томе мало говоримо јер - због осећања националне величине - не волимо да се приказујемо као жртва, што иначе обилато чине народи у нашем непосредном окружењу. Све то са мешавином поноса и критике формулисао је покојни Јован Рашковић: „Срби су луд народ”.

Ми се врло тешко миримо са тим да смо „објективно” узев мали народ. Зато затварамо очи и пред чињеницом да смо поражени

у борби за опстанак Југославије као целине или барем за стварање српске државе састављене од оних југословенских делова у којима смо већина.

Досад сам у више прилика истицао да у српској традицији постоје две битно различите димензије: једна је *принципијелистичка* (узор је Карађорђе) а друга *прагматичка* (узор је кнез Милош). Прва је дошла до изражаја, примерице, у расположењу да се у целини одбије аустроугарски ултиматум 1914, у одбацивању Споразума са Хитлером, као и у избијању партизанског и четничког устанка против окупатора 1941. А друга димензија се испољила у прихватању безмало целог аустроугарског ултиматума од стране српске владе, у склапању споразума са Хитлером, у доброј вољи коју је према њему испољила нова Симовићева влада чим је путем пуча дошла на власт 27. марта 1941, у одустајању Михаиловићевих четника од даљег оружаног устанка због масовног окупаторског терора и још више дошла до изражаја у Недићевој квислинској влади и њеној оружаној борби против партизана.

Те две тенденције стално се сукобљавају, преплићу, а повремено и међусобно ублажавају. У пракси је изузетно тешко и ретко потпуно уравнотежење те две тенденције, нешто као прагматички принципијелизам или принципијелистички прагматизам. Кад запрети судбоносна опасност по национално достојанство и независност, међу Србима често превлада принципијелистичка елита, дајући тон масовном расположењу и поступању, али и заводећи на утисак да је већина Срба спремна да за те вредности жртвује и живот. А кад због деловања те бескомпромисне елите настану огромне жртве, онда одлучујући утицај преузима прагматичка елита која у неким случајевима постаје чак и колаборационистичка.

Ради илустрације припремио сам фрагмент из разговора Кнеза Павла са Вукашином Катићем у роману „Верник” Добрице Ћосића:

„Кнез Павле задиже skut блузе, извади из џепа златан сат, погледа га, а лицем му прелете титрај страха од прочитаног времена. Позвао сам Вас да чујем Ваше мишљење о будућности Југославије. Од овог тренутка, за непуна три сата, наша влада мора одговорити Рибентропу: прихватамо ли пакт са Немачком? У противном, Немачка се неће осећати одговорном за будуће догађаје. Који су то догађаји, не треба да нагађамо. Наш рат са победником Француске и читаве Европе... Немачки ултиматум није једини под чијим се ударом ових дана нашла Југославија. Данас по подне и посланици

Енглеске и Америке поновили су ми своје ултиматуме: сматраће нас својим непријатељима ако потпишемо пакт са Немачком. Одједном, свима смо неопходни. И свима смета наша жеља да у овом светском рату останемо неутрални. Силе обеју зараћених страна захтевају да им се жртвујемо.”

Вукашин Катић полази од тога да прагматичар нема изгледа на успех ако српска морална заједница и традиција којој припада или на коју рачуна, није спремна да принципе („Царство небеско”) жртвује чак и кад је очигледно да тиме доводи у питање и властити опстанак („Царство земаљско”): „Ви несумњиво мислите рационално, логично, савесно ... Али, ваша политика, заснована на разуму, чињеницама, реалности, апсолутно је ван разума, чињеница и реалности Черчила и Рузвелта, што не мора бити велика несрећа, да она није ван свести и осећања, ван чињеница и реалности српског народа. Ван његове историје. Ви настојите да спасете државу која се никаквим пактом не може спасти. Ви желите да спасите српски народ против његове традиције и воље. А он по својој традицији и вољи следи Запад и демократију. Народ неће Ваш спас с ослонцем на Немачку. Ваше спасавање народа он доживљава као Вашу издају, а своју срамоту. Уосталом, ни ви ни ико на свету не може спасти, ослободити, усрећити ни појединца ни народ, ако они то не желе. Ако то не одговара њиховом бићу, ако то није њихова воља... Предлажем вам да не потпишете пакт са Хитлером.” Ја додајем да би филозоф морала то исто рекао и овако: прагматичар у рачунању последица превиђа једну одлучујућу последицу, а то је принципијелистичка реакција најутицајнијег дела моралне заједнице.

Нажалост, у нас има пуно примитивних напада и на сам помен „небеског народа” у контексту принципијелистичке традиције. Реч је, дабоме, о лазаревском жртвовању за вредности „светог”. Неки наши атеисти, иначе недовољно образовани и неосетљиви, избор “царства небеског” уместо „царства земаљског” олако и грубо проглашавају за израз „затуцаности”. Они не знају да су многи велики мислиоци стављали „свето” на врх вредносне лествице, па сходно томе дефинисали моралност као давање предности тој вредности над свим осталим. Истина, на тај начин се у великој мери може довести у питање врло корисно разликовање „етике светаца и хероја” од етике осталих људи. У контексту противстава принципијелизам вс. прагматизам то значи да нико нема право да светачки и херојски ниво намеће осталим људима а поготово нацији

у целини. Другим речима, не постоји *етичка дужност* да се буде светац или херој, што не значи да они не могу и не треба да буду *морално вредновани* највишим оценама. А кад је већ реч о њиховом приципијелистичком саможртвовању било би корисно извести мисаонотеолошки експеримент па се запитати колико би светаца и хероја, кад би се могли вратити у „земаљски живот”, поново изабрали „небески живот”. На несрећу или можда срећу, то никад нећемо сазнати.

У новије време видна је обнова интересовања за колективне, па у том склопу и националне менталитете. У пролеће 1993. на захтев Сајрус Венса, тадашњи председник СРЈ Добрица Тосић упутио ме је у Женеви да бих Венсу у вили Даниела Бојера (крштено име Данило Живановић) и у његовом присуству, у двочасовном разговору детаљно описао српски менталитет. Наравно да му нисам сугерисао никакву хомогену слику нашег народа, него историјску кристализацију пуну тензија и противречности. На крају сам Венсу рекао да је то и мој аутопортрет а не само портрет других Срба, и то пун обележја на која сам поносан али и оних која су нас као народ водила у преголеми историјске изгибије и катастрофе.

По свему судећи спољнополитичка несврстаност за време Тита сасвим је ишла на руку српском осећању величине, независности и достојанства, иначе рођеном знатно раније.

После пропасти југокомунизма и саме Југославије српски комплекс величине код неких Срба испољава се чак и на первертиран начин. Штавише, према некима од њих Срби су били главни разбијачи Југославије. Ваљда по „логици”: пошто су је створили, само они су и могли да је разоре, поготово што су њоме тобож доминирали и од 1945. до 1990. године. Али, зашто би је разарали ако су њоме доиста доминирали! И како то да као наводно доминантан народ нису били у стању да спрече да се Југославија распадне на начин сасвим неповољан по њих!

То што су друге југословенске нације, неке и по сваку цену, хтеле да се отцепе – уопште није одлучујуће, па можда чак ни важно за такве Србе! Словеначки, македонски, муслимански, па и знатно старији хрватски сепаратизам они тумаче понашањем Срба, штавише једног политичког новајлије као што је био Слободан Милошевић! То је у ствари јако увредљиво за те нације које се иначе поносе својом „самобитношћу”.

Осећање српске величине код таквих Срба несвесно је праћено мазохистичким самопрезирањем и самопотирањем. Постоји не само нациофилија него и нациофобија. Српска књижевност је овековечила тип *родољупца*, али шта је са *родомрсцем*!

Ми Срби, према таквим родомрсцима, не смемо да заостајемо ни за најгорима – ваљда зато треба да се подвргнемо ни мање ни више него „денацификацији” и да на Хашки суд за ратне злочине у бившој Југославији гледамо као на пандан Нирнбершком суду за нацистичке главешине.

Фројд је уочио да постоји „нарцизам малих разлика”. Тај увид, у примени на националне колективитете у бившој СФРЈ ваљало би, по мом мишљењу, проширити *искомпликсираношћу малих разлика*. Наиме, неке од тих нација (наравно не сви њихови припадници) прикривају недостатак самопуздања негативним одређивањем властитог идентитета као несрпског или чак антисрпског, као и унишљеном вишевековном културном супериорношћу над Србима.

То можда највише подгревају они чији су српски преци – насилно, добровољно или користољубиво – променили своју националност. Не, није код њих по среди само додатни напор да од садашњих сународника буду безрезервно прихваћени као „правонационални”. Неки од оних који знају или барем наслућују да су им се преци расрбили, тешко излазе на крај са завишћу, најчешће несвесном, према онима чији су преци национално остали оно што су били и то до данас пренели на потомке. Знамо да је завист, поготово кад прерасте у мржњу и произведе ресантиман изузетно снажан покретач. Из њега проистекао бес и пакост саморепродукује се и чак самоувећава, утолико више ако Срби на које су та осећања негативно усмерена, неће да реагују на исти начин и тиме као себи „равне” признају њихове носиоце. Ту је на делу нека врста первертиране и маскиране борбе за признање које се прижељкује од оних Срба који их иначе ниподаштавају игнорисањем.

Инфериорност малих разлика није тешко уочити у настојању да се заједнички језик са Србима прогласи за неколико различитих језика. Уображава се да један народ, ако хоће да буде посебна нација, не може са другим народима да дели исти језик. Једно поређење: Американцима, одавно неупоредиво бројнијим, моћнијим и утицајнијим од Енглеза, ни на памет не пада да ради националне посебности прогласе неки „амерички” језик. Тако и Аустралијанци и Новозеланђани говоре и пишу енглески.

На другој страни, пак, има мало Срба који страхују да им заједнички језик са неколико других нација угрожава српство. Пошто пре имају осећање супериорности него инфериорности, Срби ни у језичком понашању нису типични чистунци (који „етнички чисте” језик) него га обогаћују „туђицама”. Уопштено речено: Срби по правилу дефинишу свој национални идентитет независно од односа према најсроднијим нацијама у близини. За многе Србе оне су „мале и неважне” да би поступали другачије.

Али, како разумети српско осећање грандиозности кад знамо да је истовремено големо и српско конвертитство (Срби су друге неупоредиво мање посрбљивали него што су се сами расрбљивали), као и српско *самосужавање* на православље, због којег смо из националног корпуса изгубили бројне Србе католичке и муслиманске вере? А неки међу нама, само кад би могли, и дан-данас би из српства „искључили” све агностике и атеисте, али и оне који пишу латиницом а не (само) ћирилицом.

Ту тежњу ка самосмањењу тешко је схватити кад је упоредимо са не тако давним убеђењем већине Срба да имају капацитет да остале јужне Словене, па и не мали број осталуих, интегришу у Југославију и чак створе југословенску нацију. Притом је била доста индикативна и следећа противречност: Срби су већ испољавали тенденцију да свој национални корпус сведу на православце, али су истовремено потцењивали верски и црквени фактор који друге јужне Словене одваја од њих!

Нама тек претстоји озбиљно бављење темом „Српска култура тријумфа, саможртвовања и пораза”. Подигли смо споменик Незнаком јунаку на Авали и Победнику на Калемегдану и оправдано се дичимо њима. Можемо ли да замислимо и споменик Губитнику! Можда би му најбоље место било тик уз споменик Победнику. И због тога што један од најинтригантнијих мотива чини губитник у победнику и победник у губитнику.

*(Уводна беседа на отварању заседања
Филозофско-књижевне школе у Крушевцу 4-6
јула 2008.)*

МИХАЈЛО МАРКОВИЋ

РАЗБИЈАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1991-1995)

У периоду 1991-1995, разбијена је Југославија. Уз пуну подршку међународних чинилаца, у првом реду Немачке, Аустрије и Ватикана, а затим и САД и Европске заједнице, отцепиле су се јуна 1991. републике Словенија и Хрватска, а затим, у 1992. и Босна и Херцеговина и Македонија.

Сепаратистички покрети у овим републикама постојали су, у више или мање латентној форми, већ од раних седамдесетих година. Интегративне снаге југословенске заједнице слабиле су већ од Осмог конгреса СКЈ 1964. године, Програма привредних реформи из 1965. и Брионског пленума 1966, на којима је, уз Титову помоћ, превадала политика националистичке децентрализације и јачања независности република. Устав из 1974. је практично значао разбијање јединствене југословенске државне заједнице. Сви сепаратизми су добили уставну форму за своје постојање. Титова смрт и фактичко ишчезавање јаког политичког центра довели су до њиховог брзог размаха. Практично разбијање државне заједнице било је само питање времена.

1) Еволуција различитих сепаратизама

Разлози за сецесију су били различити. У случају Словеније био је то економски егоизам. Заједница која јој је политички и, пре свега, материјално помогла да се брзо развије, постала је прескупа. Пошто су деценијама заснивали свој привредни развој на савезним инвестицијама, јевтиним сировинама, и храни мање развијених делова Југославије, Словеницима је сад постало неподношљиво да улажу у бржи развој заосталих република и да тако враћају део добити из претходних деценија.

У мањој мери, то је био разлог и за сецесију Хрватске, друге по степену развијености републике. У већој мери, хрватски сепаратизам је био израз злоћудног великохрватског национализма који се, већ у другој половини 19. века, развио под утицајем Анте Старчевића (1823-1896), наставио под вођством Јосипа Франка (1844-1911), свој врло агресивни облик добио с усташким покретом Анте Павелића (1899-1958), а затим се обновио у време масовног покрета Мике Трипала и Савке Дапчевић (1969-1971), и, преко Бакарића, Врховца и Рачана, довео до јасног сецесионизма Туђмана и Месића. У основи овог патолошког национализма стајао је мит о великој хрватској држави, најјачој на Балкану из времена легендарног краља Томислава у X веку. Оно што му је дало вишеструко изражену криминогену форму био је тзв. хрватски „јал” (како га је назвао хрватски књижевни критичар Антун Густав Матош (1873-1914). Основна компонента „јала” била је завист и фобија према већем и успешнијем српском народу, чију доминантну улогу у Југославији није могао да поднесе. Ствари су почеле да се мењају кад се, 1962. године, Тито готово преселио на Брионе и окружио се хрватским кадровима: Трипалом, Дапчевићком, Стевом Крајачићем, Бакарићем, Крлежом и другима. Од тог момента до краја осамдесетих вођена је политика јачања републичких партикуларизама, која је одговарала Хрватској, али и већини мањих република.

У Босни и Херцеговини носилац сецесионизма је био већински муслимански народ. А кад му је на чело дошао Алија Изетбеговић, некадашњи вођа **Младих муслимана** и аутор **Исламске декларације**, радило се смишљено и систематски на стварању прве муслиманске државе у Европи, у којој би муслиманска већина осталим босанским народима наметнула теолошку државу и институције које би се у свему ослањале на **Куран** и **Шеријатско право**. Босна је имала шансу да избегне грађански рат: она је и после отцепљења Хрватске и Словеније могла да остане у југословенској државној заједници са Македонијом, Србијом и Црном Гором. Устав из 1974. омогућавао јој је да суверено одлучује о својим унутрашњим стварима. Пошто су босански муслимани имали знатно већу стопу демографског раста од босанских Срба и Хрвата, они су могли да стрпљиво сачекају неколико година док не обезбеде већину у Скупштини БиХ и да, онда, легалним средствима обезбеде унутрашње уређење БиХ какво су желели. Нажалост, они су били

нестрпљиви и одлучили су се за насилан пут који је донео огромне жртве, а до жељеног циља није довео.

Македонија је доказала да је отцепљење било могуће без грађанског рата. Нико није ни покушао да Македонију силом задржи у Југославији.

У Македонији је почетком двадесетог века постојао национално-ослободилачки покрет који је водила револуционарна организација **ВМРО** и који је 1903. године довео до Илинденског устанка и привременог стварања Крушевске Републике. Македонци су били разочарани резултатима Балканских ратова, у којима нису учествовали и који су трајно поцепали македонску територију на три дела: српски (Вардарска Македонија), бугарски (Пиринска Македонија) и грчки (Егејска Македонија). Једино је српски део успео да створи своју државу, на основу одлука Другог заседања Авноја 29. новембра 1943. године. Један латентни македонски национализам, као и спољни притисци којима је била изложена Србија, довели су 1992. до одлуке о отцепљењу, која је, за разлику од Словеније, Хрватске и БиХ, остврена мирним путем, преговорима и повлачењем Југословенске армије са територије републике Македоније. Парадоксално, после тога је председник Киро Глигоров позвао у помоћ трупе НАТО-а с оправдањем да јој прети опасност са севера од Србије. Колико је то био неистинит и некоректан став, мотивисан искључиво прагматичким разлозима, види се из каснијих догађаја. Македонија је дошла у сукоб са Грчком, угрожена је војно од Албанаца из Западне Македоније, сем тога, угрожена је латентно и трајно од стране Бугарске која Македоноце сматра Бугарима. Уствари, реалност је потпуно супротна овој изјави Глигорова. Једино са севера, од стране Србије, Македонији ниједног тренутка није претила никаква опасност.

Што се тиче албанског сепаратизма на Косову и Метохији, он је у току целе новије историје нераздвојни део српско-албанских односа. У средњем веку било је то језгро старе српске државе (већ у време Часлава, 927-950, а касније континуирано од 11. века). Албанска идеолошка теза да су они потомци Илира (Ругова се касније исправио: они не воде порекло од Илира, већ, наводно, од Дардана) потпуно је неоснована. Албанаца уопште није било на Балкану до 11. века. Њихова постојбина је област на обали Каспијског мора која је на свим мапама из првог миленијума наше ере била означена као „Албанија”. Пред нападима Хазара, они су одатле, почетком 11 века,

с војним снагама једног арапског калифата прешли у јужну Италију, а одатле их је византијски војсковођа Георгиос Манијакос, 1043. године, повео у област Епира (између Драча и Корче), чији један део одговара данашњој територији Албаније и који се звао „Арбанон”.

По турским дефтерима (записницима о пописима становништва) из 15. века, на Косову и Метохији је било незнатно мало Албанаца (по неколико породица у одређеним селима). Топоними су искључиво српски, старе цркве искључиво православне. Тек после српских сеоба с Косова (1690. и 1737. године) Турци насељавају Косово поузданим муслиманским становништвом из Албаније. Етничка равнотежа Срба и Албанаца одржавана је до 1878. године. Тада на Косово и Метохију доспева албанско становништво из јужних српских округа (Топлица, Јабланица, који су Берлинским конгресом 1878. припали Србији). Овај огорчени, протерани живаљ веома утиче на стварање србофобског расположења на Косову. Појављују се први елементи албанског тероризма од стране одметника (качака). Непријатељство према Србима ће расти упоредо с албанском етничком мајоризацијом, свесрдно помаганом од Аустроугарске. У својој тежњи да спречи ослобађање и уједињавање Срба и да успостави контролу над Балканом, Аустроугарска 1878. формира Призренску лигу и подржава стварање албанске државе. Односи са Албанцима се веома заоштравају када 1912. српска војска ослобађа Косово. Димитрије Туцовић је био критичан према неким поступцима српске војске. Албанци су искористили прилику да се свете за време повлачења српске војске кроз Албанију у току зиме 1915-1916.

После Првог светског рата Косово постаје део Југославије, који Александров режим настоји да колонизује у облику аграрне реформе која, поред осталих погађа и албанске феудалце. У тој серији удараца и противудараца следи отцепљење Косова 1941. године, његово поновно послератно укључење у републику Србију, масовна побуна Шабана Полуже у Дреници у зиму 1944-1945. и њено угушење у крви у пролеће 1945. Албанце више не задовољава обласна аутономија коју добијају 1945. Крајњи циљ је сецесија, али се она прикрива захтевом за сататусом Косова као републике - већ за време масовног бунта 1968, а нарочито после Титове смрти, побуном 1981. године. Да није реч о борби за појединачна људска права, већ о сецесији, видело се сасвим јасно последњих деценија Југославије кад су косовски Албанци бојкотовали све политичке институције Србије и одбијали било какве преговоре о решавању статуса Косова. Они су

тражили независност и, знајући да уживају подршку водеће светске силе, ни о чему другом нису желели да преговарају.

2) Војне припреме за грађански рат

Парадоксално је да је баш оно што је требало да обезбеди децентрализовану и народну одбрану заједничке државе од премоћног спољашњег непријатеља, институција **територијалне** одбране, постала главни инструмент грађанског рата.

У Словенији се јуна 1991. искусна, добро наоружана територијална одбрана сурово обрачунала с малим контингентом регрута Југословенске армије, који је председник владе Анте Марковић послао у Словенију да би подржао успостављање Савезне царинске контроле над словеначким делом границе према Аустрији и Италији. Бројно премоћни, боље наоружани и искуснији војници Територијалне одбране Словеније лако су се обрачунали са голобрадим припадницима Југословенске војске, којима је, да иронија буде већа, влада забранила да отварају ватру, чак ни у одбрани.

И у Хрватској и Босни и Херцеговини је Територијална одбрана била основ за стварање Хрватске, односно Босанско-херцеговачке сецесионистичке републичке војске.

И у Хрватској су одмах након доласка Туђманове ХДЗ на власт 1990. године предузете војне припреме за насилно отцепљење.

Формиране су пара-војне и пара-полицијске снаге од преко 100.000 људи. Илегално је набављено оружје из Немачке, Аустрије, Аргентине и бивших социјалистичких земаља Источне Европе и СССР-а. Туђман се већ у 1988. договорио с канцеларом Колом о испорукама оружја за Хрватску. Априла 1991. он се састао с Министром иностраних послова СР Немачке, Геншером, да би прецизирали детаље око наоружавања хрватске војске. Такође је 1990. с Мађарском договорена испорука велике количине калашњикова, противтенковских ракета, лансирних рампи и свакојакe муниције. Савет безбедности је тек 25. септембра 1991. донео одлуку о ембаргу на испоруку оружја и војне опреме Југославији, кад је кључни део посла већ био обављен. Већ 25. маја 1991. у Загребу је одржана смотра хрватских оружаних снага пред Туђманом. Тада је већ било формирано 10 полицијских бригада (око 70.000) људи, уз специјалне

полицијске снаге (6.850 припадника) и око 13.000 људи у допунском и резервном саставу.

За све то су знале Западне обавештајне службе, али су њихове владе према Хрватима биле крајње толерантне. У припреми и извођењу операције **Олуја** непосредно су учествовали „амерички официри и генерали” преко специјализованих приватних фирми. Дејством америчких цивилних и обавештајних служби онеспособљене су комуникације војске Српске Крајине, уништена њена радарска и противтенковска одбрана. Иронија је судбине да је, после свега, пред Хашким Трибуналом оптужен председник Републике Српске, Милан Мартић, због одлуке да се на Загреб упути неколико пројектила врло ограниченог дејства, што је било безначајна ситница према најмодернијој америчкој, електронски опремљеној војној сили, употребљеној против народа и војске Српске Крајине.

Војне припреме босанских муслимана за грађански рат у Босни и Херцеговини почеле су целу годину пре почетка рата. Истина о томе потпуно је супротна уобичајеном веровању да су муслимани били ненаоружани и неспремни за војни сукоб.

Већ 31. марта 1991. муслиманска **Странка демократске акције** формирала је своју војно-политичку организацију. Из ње су настале **Зелене беретке** и **Патриотска лига**. Почетком маја 1991. формирају се општински штабови, а у септембру образују се батаљони **Патриотске лиге**.

У Сарајеву је 10. јуна 1991. одржан скуп представника муслимана читаве Југославије. На њему је донета **Резолуција муслиманских интелектуалаца** и формиран Савет за националну одбрану муслиманског народа. Издат је **Проглас**, у чијој тачки 7 је наговештен почетак оружане одбране Босне и Херцеговине. Пошто је у том часу (1991) још постојала држава Југославија, реч је била о пара-војном, илегалном наоружавању. Један од задатака **Патриотске лиге**, по налогу Главног одбора СДА, било је успостављање контроле над штабовима Територијалне одбране, као и вршење тајне мобилизације.¹

У књизи Д. Целетовића, **Злочин у Храсници**,² објављеној 2000. године, налази се податак да је један од главних набављача оружја, Сенаид Мемид из Храснице, изјавио да је до априла 1992. набавио преко 5.000 аутоматских пушака и 1,4 милиона метака. Главни ор-

¹ Радован Радиновић, **Лажни о Сарајевском ратишту** (Београд: Свет књиге 2004, стр. 50-51).

² Сарајево, 2000, стр. 10.

ганизатор илегалног наоружавања је био члан Главног одбора СДА, Хасан Ченгић.

Бивши мајор ЈНА Сефер Халиловић изложио је 2. децембра 1991. Алији Изетбеговићу план организације армије босанских муслимана. Изетбеговић га је касније именовоао за команданта муслиманске војске.

У моменту избијања оружаног сукоба у Босни и Херцеговини већ је било око 120.000 наоружаних муслимана: у **Патритској лиги**, **Зеленим береткама**, деловима распаднуте **Територијалне одбране**, који су били под контролом СДА и у локалним одредима појединаца, који су до шверцованог оружја дошли преко опуномоћеника СДА.

Већ 16. априла 1992. Председништво републике Босне и Херцеговине одлучило је да се све ове наоружане групе ставе под команду новоформираног штаба Територијалне одбране Републике Босне и Херцеговине.³ 16. април 1992. се у Босни и Херцеговини узима као дан формирања муслиманске војне силе.

Све су ово несумњиве чињенице јер су их, поред осталих, изнели и сами команданти ове војске, у књигама које су десетак година касније написали и објавили да би се знало о њиховим заслугама. То су књиге: Хасана Ефендића **Ко је бранио Босну** (Сарајево, 1998), Ш. Хоџића **Босански ратници** (Сарајево, 1998), Стјепана Шибера **Преваре, заблуде и истина** (Сарајево, 2000), Д. Целатовића **Злочин у Храсници** (Сарајево, 2000) и Неџада Ајнаџића **Одбрана Сарајева** (Сарајево, 2000).

На Косову и Метохији Албанци су се организовали, спремали за рат и чекали да на њих дође ред. Од фебруара 1996. после завршетка операције у Босни и Херцеговини, формирана је албанска терористичка организација **Ослободилачка војска Косова (ОВК - Ushtria Clirimtare e Kosoves, УСК)**. У то време преовлађујући утицај на Косову имали су Немци. У Албанији је њихов човек Шаљи Бериша, изабран 1993. за председника Албаније, док је на Косову њима служио Бујар Букоши, који је 1992. био изабран за „председника владе” косовских Албанаца. И једног и другог, и Албанску војску и ОВК Немци су обилато финансирани, наоружавали и обучавали. Пошто су Немци у то време и у Хрватској, и у Бугарској и у Ал-

³ Пре тога је, 8. априла 1992, Председништво Босне и Херцеговине (без учешћа Срба) донело одлуку о распуштању дотадашњег штаба ТО БИХ и формирању новог од поузданих кадрова СДА (Хасан Ефендић, командант ТО Републике БиХ, **Ко је бранио Босну**, Сарајево, 1998, стр. 13-14).

банији веома ојачали свој утицај, дошло је до суревњивости и напетости између америчке и немачке обавештајне службе (ЦИА-БНД). Американци су најпре избацили из игре Беришу организовањем „спонтаног” пуча против њега, чиме су једним ударцем убили две муве: прво, смењивањем Берише уклоњен је немачки утицај, а масовном народном пљачком војних магацина отишла је на улице огромна количина оружја која је нашла свој пут до Косова и ОВК. Преко ноћи је ОВК, која је у Америци била окарактерисана као „терористичка организација” (док је била под контролом Немачке), постала ослободилачка организација.

3) Развој грађанског рата у појединим републикама Југославије

Грађански рат у Словенији је трајао свега неколико дана.

Словенија је прогласила своје отцепљење од Југославије 25. јуна 1991. За то је имала пуну подршку Немачке, Аустрије и Ватикана. Она је најозбиљније схватила упозорење немачког министра спољних послова, Геншера, да је за добијање међународног признања неопходно наћи се у сукобу са сатанизованом Југословенском армијом. Међутим, мада је у Србији владало велико огорчење према Словенији због њене подршке косовским Албанцима, расположење није било за оружани сукоб с њом. Били су етнички хомогена земља, с малим бројем „јужњака”, како су звали Србе, Босанске муслимане, Црногорце и Македонце. Већина је сматрала да ако Словенци желе да оду и поред свих очигледних користи које су имали од Југославије - треба им пожелети „срећан пут”.

Потребна је, дакле, била провокација да би се изазвао сукоб. Она је одмах произведена. Словенија је одлучила да са својих граница с Аустријом и Италијом протера савезне царинике и постави своје. Председник Савезне владе, Анте Марковић, невољан да се одрекне савезних прихода од царине, реаговао је на изглед оштро. Захтевао је од савезног министра одбране да одмах пошаље један мали одред војника, подржаних тенковима, да са границе протера словеначке и врати савезне царинике. Али, тим голобрадим војницима, који су још били на војној обуци, забрањено је да пуцају, а тенкови су кренули без муниције и пешадијске пратње. То је било управо оно што је Словенцима требало. Дигли су галаму да их је Југословенска армија напала, инсценирали су и фиктивни ваздушни

напад на неке владине просторије. Њихова добро наоружана и увежбана територијална одбрана напала је ту групицу регрута југословенске војске и ови нису имали шансе да се одбране.

У неким војним круговима се сматрало да је због тога Словенце требало казнити. Од тога се одустало, а Словенци су у еуфорији прогласили да су управо победили југословенску армију!

Занимљиво је да је ово српско одустајање од рата са Словенцима прошло тако беспорно. Зачудо, није било осветничких расположења због оног што су Словенци учинили у јуну 1991. Заборавни Срби су већ били сметнули с ума како су управо Словенци, у време „хрватске шутње“, највише подстицали Шиптаре на побуну. Али, тамо није било српске мањине, дакле, преовладало је беневољентно расположење. „Нек’ иду ’јанези’ с милим богом. Да бог да их наше очи никад више не гледале”.

У Хрватској је грађански рат има битно различит ток. Тамо је, према попису становништва СФРЈ из 1991. године, живело 581.633, или 12% Срба. Од оних грађана Хрватске (294.381 или 6%) који су се изјаснили као Југословени или „национално неопредељени”, такође је био велики проценат Срба, који су се после стравичног искуства с усташтвом 1941. године, плашили да се изјасне о својој националној припадности. Хрвати нису ни помишљали да пре свог отцепљења разговарају о статусу тог народа.

Било је много индиција око 1990. године да би се на тлу Хрватске историја из 1941. могла поновити. Из Устава Хрватске избрисани су Срби као конститутивни народ и укинут српски језик као један од званичних језика републике. Срби су масовно избацивани из државне службе. Почело је наоружавање и формирање хрватске војске. У земљу су се масовно почели враћати усташе који су побегли после пораза 1945. године. У тој ситуацији су Срби, да би се одбранили, почели постављати балване на друмовима као неку врсту заштитних барикада. Сами Хрвати су о томе говорили као „балван-револуцији”. Тиме су сами све рекли: балване поставља онај који се брани. Свој славни „домовински” рат су они почели - слањем „зенги” и других паравојних формација да уклоне барикаде и „пацификују” српско становништво.

До првих хрватских напада је дошло већ у мају 1991. у Пакрацу, Плитвицама, Боровом Селу и другде. Хрватска је тада још била део СФРЈ; то су, дакле, биле потпуно илегалне, побуњеничке оружане акције. Оне су се временом прошириле на све крајеве

Хрватске у којима је живело српско становништво - Лику, Кордун, Банију, Далмацију, Горски Котар, Подравину и Мославину. Велика злочиначка акција обављена је у Западној Славонији, користећи околност да је била територијално одвојена од осталих српских земаља; ту су разорена сва српска села, срушено око 10.000 кућа 27 православних цркава. Касније хрватски председник Стјепан Месић, Јосип Манолић и Славко Дегориција су приликом свог боравка у Дарувару наредили 121. бојни да минирањем поруши све преостале куће у општини Дарувар, да се избеглице никад више не би могле вратити у свој крај. У тој првој фази грађанског рата у Хрватској Југословенска армија се држала неутрално, она се искључиво трудила да раздваја зарађене стране и спречи веће крвопролиће; то је оно што се у терминологији Уједињених народа звало **peace-keeping** (одржање мира). Војска је због тога била изложена критици с обе стране: српске, да не помаже своме народу, хрватске, да спашава „четнике“. Разуме се, то је у тој фази још увек била вишенационална војска. У њој више није било много војника Хрвата, Словенаца, босанских муслимана, Албанаца, Македонаца - пошто су одбили да служе и отишли својим кућама. Официрски састав, поготово армијски врх, је још био вишенационалан. Начелник генералштаба, Кадијевић је био упола Хрват. Један од његових заменика је био Стане Бровет, Словенац. У команди ваздухопловаца су и командант Тус и његов заменик, Јурјевић - били Хрвати. Међу командантима војних области је био Шпегел - Хрват.

Друга фаза грађанског рата почиње радикалном променом односа Хрвата према Армији. Њу је наговестио један чланак у часопису Данас из пера Словенца Тонија Беблера. Он је критиковао Хрватску што се држи нејасно и помирљиво према Југословенској Армији. Не може се истовремено ратовати и преговарати. Када ЈНА буде изазвана да нападне Хрватску војску, то ће уверити Запад да је ЈНА тлачитељска војска која тежи да уништи прозападне младе демократије на северозападу Југославије. Тек то ће довести до признања независности Хрватске и Словеније. Истоветну мисао је у то време изразио немачки министар спољних послова, Ханс Дитрих Геншер: „Сваки дан борбе против југословенске армије приближаваће Хрватску и Словенију признању међународне заједнице.“

Од тог момента, хрватске јединице опкољавају гарнизоне југословенске војске, блокирају довод воде, електричне струје, појачања и муниције и истовремено киднапују незаштићене чланове

официрских породица, које живе у градовима. То је неславна епизода у историји српске војске. Неки се гарнизони предају, други пристају да беже и да без оружја прођу кроз хрватску територију. Нема случаја да се неки гарнизон са тенковима и тешким наоружањем, уз борбу пробио из блокаде.

Најразорнија и најкрвавија битка у овој фази водила се око Вуковара у току лета и ране јесени 1991. године. Хрватска одбрана је била веома упорна. Ту су биле елитне хрватске јединице и оне су све време биле добро снабдевене, користећи мрежу подземних ходника. Југословенске војска је опколила град и немилосрдно га је тукла тешком артиљеријом. Кад је та операција најзад „успела”, пацијент је био мртав - од града су остале само рушевине. Ништа није боље илустровало трагику сваког, па и овог грађанског рата. Избор је био могућ само између два зла - од којих је веће био усташки терор.

Најзад је привремени компромис нађен. На спорну територију Српске Крајине дошле су мировне трупе Уједињених народа. Нажалост, било је то само три и по године релативног мира. Већ тада се видело да ауторитет ОУН више ништа не значи за оног ко има подршку САД. Хрватске трупе су у два маха упадале на територију „под заштитом” Уједињених нација и зверски масакрирале цивилно становништво. Дошле су затим две крупне, плански припремљене операције - „Бљесак” 1. маја и „Олуја” 4. августа 1995. које су уништиле и последње наде Крајишких Срба, као и знатан део угледа Светске организације. Хрватска војска, претходно обучена и технолошки опремљена од стране Американаца (пензионисаних генерала организованих од стране приватних невладиних организација) напала је Српску Крајину, најпре у Славонији, а затим, три месеца касније, на Банији, Кордуну, Лици и Далмацији, и протерала са ових територија готово целокупно становништво. Био је то типичан „злочиначки подухват” етничког чишћења за који су касније Срби оптужени у Хагу.⁴

Тако се грађански рат у Хрватској завршио неочекивано, потпуним поразом Срба. Није ствар била само у томе да су Хрвати имали савезнике (Аустријанце, Мађаре, Немце и Американце) који су их ваљано наоружали. Није ни у томе да је до изражаја дошла фатална

⁴ На пример, Хрвати су бомбардовали Книн и нико због тога није одговарао у Хагу. Милан Мартић, председник Српске Крајине, је у очајању за време хрватског напада, августа 1995, одобрио да се баца неколико пројектила на Загреб, и због тога је био ухапшен, изручен Хагу и осуђен.

неслога међу Србима. Република Српска није хтела да помогне Српској Крајини да не би угрозила сопствена дотадашња достигнућа. Република Србија је издашно помагала оружјем, муницијом, нафтом, новцем, па и руководећим кадром, али није биле спремна да шаље војску и уђе у отворени рат. Додуше никад у историји та врста помоћи из матице Крајишницима и није била потребна. Оно што је било ново и потпуно изненађујуће, било је одсуство воље за одбрану код већине Крајишника. Ситуација је била потпуно различита него у НОБ (1941-45) кад се народ ових крајева херојски борио. Три су чиниоца, по мом мишљењу, одиграла битну улогу.

Прво, јасно сећање на огромну неправду до које је дошло после великих напора и жртава које је Крајина дала у НОБ-у. После рата су се они вратили под хрватску власт; награђени су били они који се уопште нису борили или су били на супротној страни. Њих је требало политички привући, а од напаћених и десеткованих ветерана се очекивало да ће то разумети.

Друго, у НОБ-у су Крајишници изнедрили руководиоце из својих редова, зато су им потпуно веровали. Сад су их добили из београдског генералштаба и, с извесним правом, нису у њих имали потпуно поверење. Чињеница је да они нису ни покушали да организују ваљану одбрану. Док су се хрватске трупе приближавале преко Динаре, они у Книну нису ни ровове ископали. Книн, који се због свог изузетног географског положаја може месецима бранити, пао је одмах, без борбе.

Треће, у току неколико година, први пут у својој историји, Крајина је била подручје великог шверца између Хрватске и муслиманске територије око Бихаћа. Свака породица је стекла по пар хиљада немачких марака. То је променило њихову психу. Крајишки сељак више није био обема ногама укопан у земљу где су не само биле кости предака већ и једини извор живота. Крајишки сељак, с хиљадама марака у џепу, био је покретан. Трактор је био његово возило, а паре у џепу капитал с којим је негде другде могао почети свој нови живот. Данима су се целе породице на тракторима и волонским колима вукле ка Србији. А тамо их није дочекао нико од значаја. Само нељубазни бирократи који су их распоређивали и одређивали у који део Србије смеју да иду. Ово је скупа била једна од најжалоснијих епизода целе српске историје. Тада сам дефинитивно одлучио да више не учествујем ни у каквој државној и партијској политици.

Грађански рат у Босни и Херцеговини је почео марта 1992, онда када је, доласком мировних снага ОУН, у Хрватској настало затишје.

Европска заједница је покушала да спречи рат у Босни. Под руководством португалског дипломате Кутиљера израђен је мировни план, којим је предвиђено да у суверној Босни и Херцеговини живе три равноправна народа (Муслимани, Срби и Хрвати), и по коме је држава подељена на аутономне кантоне. Власт би била у рукама представника овог народа који у том кантону има већину. Тај Лисабонски пакт потписивали су представници три народа: Изетбеговић, Караџић и Бобан.

Међутим, на подстицај америчког амбасадора у Југославији, Зимермана, Изетбеговић је повукао свој потпис.⁵ После тога је, тих првих дана априла, прогласио да ће Босански муслимани жртвовати свој мир ради суверености Босне и Херцеговине. Истовремено је прогласио мобилизацију свих муслиманских оружаних снага. то су били противуставни, побуњенички потези, и они су били непосредни повод за почетак грађанског рата 6. априла 1992. Локалних оружаних сукоба је било и пре тога; највећи се десио у Бијељини последњег дана марта 1992.

У првој фази рата муслиманске снаге су трпеле велике поразе и имале огромне губитке у људству. У жељи да помогну муслиманима усред једне опште европске кампање медијског сатанизовања Срба, западно-европски политичари су, не знајући историју и конкретну ситуацију на терену, направили грешку која је Мислимане скупо коштала. Они су тражили од Савета безбедности да донесе одлуку о моменталном повлачењу Југословенске армије из Босне и Херцеговине. Они нису знали да Срби живе у Босни вековима, да је средњевековна Босна била српска држава, да Муслимани у Босни постоје тек после турског освајања Босне (1463) и да су то уствари потурчени Срби и Хрвати. По западним медијима се писало да су Милошевићеви Срби извршили инвазију на Босну и да је Југословенска армија уствари српска војска.

Крајем маја 1992. Југословенске армије више није било. Из ње су већ раније изашли свих Хрвати, Словенци, Муслимани и

⁵ Дописник **Њујорк Тајмса**, Дејвид Бајндер, је описао овај сусрет. Зимерман је питао Изетбеговића да ли је задовољан управо склопљеним пактом. Изетбеговић је рекао да није, али да друге алтернативе није имао. Зимерман му је онда сугерисао да, уколико није задовољан, још увек може да повуче потпис. Изетбеговић је одмах то учинио.

Македонци. Србијанци су се вратили у Србију, Црногорци у Црну Гору. Али, остали су Срби из Босне са свим оружјем и муницијом. војска новоформиране Републике Српске била је супериорна у односу на муслиманску војску и у погледу наоружања и у погледу војне стручне спреме - Муслимани су официре своје војске бирали по критеријуму партијске лојалности и религиозне привржености. Зато су и поред велике спољне помоћи губили све битке, а с њима и територију. После две године ратовања Срби су контролисали скоро 70% целокупне територије. Карацић је тада изјавио да су циљеви рата испуњени и да је за Србе рат завршен. Њени противници су имали о томе друкчије мишљење. Они су временом све више јачали. Многи муслимани у почетку нису имали праву мотивацију за рат, неки су мислили да је рат уопште био погрешан и да је, и без њега, Босна и Херцеговина могла бити суверена република, као што је, и, с великом самосталношћу, могла остати заједно са Србијом, Црном Гором и Македонијом - део савезне државе.⁶ После губитка неких од најближих рођака, губитака кућа и имања, јавила се огорченост, мржња и већа спремност за борбу. Материјална помоћ је стизала са свих страна - и од муслиманских и од хришћанских земаља - једним делом и зато да би се показало да САД и њени савезници не гаје мржњу према свим муслиманима. Из Азије су пристизали верски фанатици, муџахедини, који су овај регионални сукоб схватили као део општег светског рата, цихада - за муслиманску ствар у свету, за прву исламску државу у Европи.

За разлику од Муслимана, Срби су у току грађанског рата постепено слабили. И поред издашне почетне помоћи из Србије, оскудица је бивала све већа. Борци на положају су често морали да преживе један дан с једном конзервом хране. Како је рат трајао, пило се све више. Растао је број муслиманских офанзивних акција. Српске страже које су чувале села опиле би се и заспале. После муслиманских пробоја и покоља нејачи у селима, уследила би српска противакција и повратак изгубљене територије. Посебан је проблем код обичних сељака-бораца било осећање неправде која се догађала у сопственим редовима. Развио се шверц и неки људи су се обога-

⁶ Та држава би по организацији више била конфедерација него федерација. Сем тога, важно је узети у обзир, да су за разлику од Хрвата, босански муслимани у Југославији између два рата имали добре односе са Србима. Југославијом је тридесетих година владала коалиција састављена од српских радикала, муслимана, на челу са вођом Спахом, и словеначке клерикалне партије на челу са Корошцем.

тили. За неколико стотина или коју хиљаду марака њихови синови су били ослобађани одласка у војску. Требало је много моралне снаге да се борба настави у ситуацији у којој су једни гинули и злоупотребили се по босанским планинама, а други живели мирнодопским животом и богатали се. Почеле су свађе и раздори међу руководиоцима; најтежи од свих је био онај између председника Републике Српске, Радована Караџића и команданта Војске Републике Српске и веома популарног Ратка Младића. Караџић је у једном тренутку сменио Младића, и од тога је одустао тек после енергичне интервенције групе београдских интелектуалаца, на челу с Добрицом Ћосићем.

Република Српска је све време била под жестоком притиском да пристане на неки од мировних споразума, који јој је нудио знатно мање од оног што је она већ постигла или могла лако постићи. Аутори тих споразума су били истакнути западни политичари - најпре Венс и Овен, а касније Столтенберг, Холбрук и други. У улози посредника који су убеђивали руководство са Пала да први такав план прихвати нашли су се и Слободан Милошевић, и Добрица Ћосић, и грчки министар спољних послова, Мицотакис. Све те предлоге руководство Републике Српске је одбило јер је себе већ видело као победика (а победници не праве компромисе).

Нажалост, средином 1994. године кола су пошла низбрдо. Најпре је Милошевић увео блокаду на Дрини. Истина, он је био изложен великом притиску Запада, али и са Истока, јер је Јелцињ, да би добио америчке кредите, просто преносио америчке захтеве као своје. Ипак, ова се одлука није смела донети и ја сам је јавно осудио, иако сам се још увек налазио у Главном одбору Социјалистичке партије Србије. И после тог срамног увођења санкција својој браћи, нешто је помоћи, локалном иницијативом, цурело преко Дрине, али је понестало бензина, без кога је и сва механизација наслеђена од Југословенске војске била неупотребљива. Раније су сви муслимански продори (на пример, на планинама Мајевици, Озрену, Влашићу) били брзом акцијом осујећени и територије повраћене. Почетком 1995. однос снага се толико променио да то више није било могуће. Влашићем су дефинитивно овладали Муслимани („Бошњаци”, како су се почели звати). Ратна срећа се преокренула. Срби су почели губити територије. Али, узрок попуштања није био само у спољном чиниоцу. Бошњаци су, несумњиво, добијали све већу помоћ из целог муслиманског света; поред новца и оружја пристизало је и све више муџахедина, „светих ратника”, бо-

раца за стварање прве муслиманске државе у Европи. Запад је вршио све већи притисак на Србе, ваљда да докаже како није непријатељ Ислама уопште, већ само „рђавих” муслимана који се отворено супротстављају остварењу интереса Запада. Таква политика Клинтонове администрације крунисана је бомбардовањем српских положаја у Босни.

С друге стране, Републику Српску су све више слабили унутрашњи раздори и грешке. Караџић је био у сукобу са Младићем, продубљивале су се напетости између њега и Плавшићке, Крајишника и Кољевића. Охладнели су односи између Републике Српске и Српске Крајине. Босански Срби уопште нису реаговали за време хрватских операција **Бљесак** и **Олуја** против Српске Крајине. Између ове две сам видео Милана Мартића на једном састанку у Београду. Пожалио ми се: „Не могу да разумем Караџића и остале руководиоце Републике Српске. Ја сам са својим људима њима помогао у пробијању коридора. Зашто они мени неће да помогну?”⁷

Изгледа да је у питању било типично динарско „надгорњавање”. Раније је једном приликом Младић организовао напад на Бихаћ, у коме је, по његовој замисли, са западне стране требало да учествују јединице Српске Крајине. Послао је наредбу у којој је било прецизно назначено које ће се снаге у одређено време налазити на одређеним положајима. Војска Српске Крајине није сматрала да је таква наредба обавезује, јер је дошла из „друге српске државе”. Операција је пропала, Младић умало није заробљен јер су се на одређеним положајима затекле муслиманске, а не крајишке јединице.

У току операције **Бљесак** једни Срби су, преко реке Саве, пасивно посматрали шта Хрвати раде другим Србима и како их митраљезима гађају док су из Славоније бежали ка мосту преко Саве код Босанске Градишке. Али, били су то Срби из „две разне државе”. Друго је питање како је то могло да утиче на морал и једних и других.

Највећа грешка у току целог рата десила се кад је хрватска војска из околине Ливна у јулу 1995. кренула преко Динаре ка Гламочу и Граццу, ради напада на Книн. Та се војска морала зауставити и потући. Нажалост, у то исто време, Војска Републике Српске

⁷ Реч је о коридору који је преко Брчка повезивао Источну и Западну Босну. Милан Мартић је на челу велике групе бораца Српске Крајине одиграо кључну улогу у ослобађању те стратешки изузетно значајне територије.

је планирала напад на заштићене енклаве Уједињених нација око Сребренице и Жепе.

Разуме се, постојали су војнички и људски разлози да се једном учини крај сталним нападима на околна села из муслиманског гарнизона Сребренице, која се налазила под заштитом Уједињених народа. Сребреница је била све друго него „оаза мира”. Пре свега, у њој се није смео налазити огромни контингент агресивне муслиманске војске. Требало је имати челичне нерве па издржати и не реаговати на покоље које су по свим околним српским селима вршили разбојници из сребреничке „енклаве мира”. Али, друге алтернативе није било. Из тадашње, а поготово из данашње перспективе, јасно је да је у питању била огромна провокација. Све је на Западу било спремно за невиђену канонаду оптужби, за свакодневну офанзиву гигантских размера.

Срби јесу направили две неопростиве грешке. Прво, напали су енклаву Уједињених народа. то су Хрвати у Српској Крајини, док је била под заштитом мировних трупа ОУН, више пута урадили у периоду од 1991. до 1995. али знало се да критеријуми за Србе и Хрвате нису били једнаки. **Quod licet lovi, non licet bovi** („Шта је дозвољено Јупитеру, није дозвољено волу”). Друго, реално постоји у српском народу једна (четничка) димензија (која вероватно потиче од Турака) и која се испољава као потпуно непотребно, бесциљно, невитешко, крајње нехумано поступање с непријатељем, чак и онда када је слабији, или кад је већ побеђен. Тај злочин се мора осудити. Али се не може прихватити и његово неумерено уможавање и његова злоупотреба у циљу сатанизовања целог једног народа. По сведочењу целог холандског батаљона, који се у критично време налазио у Сребреници, не само да су бројеви преувеличани, него нико није дирао жене и децу, дакле, не може бити реч о „геноциду”, како се сад, тај злочин квалификује.

После ликвидације Српске Крајине, дошло је на ред решавање конфликта у Босни и Херцеговини. У разговорима које је Холбрук водио с Милошевићем и Караџићем, у августу 1995. у Београду, договорена је територијална подела Босне и Херцеговине по принципу 49% Србима, 51% Муслиманима и Хрватима.

Проблем је настао кад је то требало саопштити народу. Срби су у целом току рата сматрали да им, по земљишним књигама, припада знатно више (јер су се вековима од Турака склањали у брда и шуме, док су Ислам прихватили занатлије и трговци по градовима).

Караџић и руководство РС се нису усудили да отворено саопште народу да су направили овакав компромис и да су предали територију Западне Босне у којима су вековно живели искључиво Срби (Дрвар, Босанско Грахово, Гламоч, Грачац, Петровац и други) да би сачували континуитет територија у Источној Босни.

Кад је дошао моменат да се напусте простори који су предати Муслиманима и Хрватима, народу је то од места до места саопштавано као неминовност изазвана војним продорима „усташа” или „турака”. Несрећни људи су имали само сат-два времена да од свог целокупног иметка понесу оно што се могло на брзину спаковати. Наступио је неописив хаос који је захватио и војску. Дошло је до повлачења и са оних територија које су по споразуму Холбрук-Караџић-Милошевић припале Србима. Локални команданти су их напуштали „да не би били опкољени”. Паника је брзо расла, тако да су се пред падом нашли и Приједор и Бања Лука. Муслиманска и хрватско војска су се зауставиле тек онда кад су Американци запретили да ће у случају непоштовања споразума бити толерисано ступање у акцију Југословенске Армије.

Кад је најзад оружје ућутало, сазвана је у Дејтону мировна конференција, чији је задатак био да обезбеди политичко решење сукоба. Исцрпне приказе тока конференције дали су Ричард Холбрук и Момир Булатовић (**Правила ћутања**, Београд: Народна књига - Алфа, 2004).

Вођа српске делегације Слободан Милошевић, учинио је неколико крупних уступака (Муслиманима је отишло цело Сарајево, добили су коридор до Горажда и контролу над Брчком). Али и они који су га највише критиковали морали су признати да је од свих до-тадашњих мировних планова (Кутиљеро, Венс-Овен, Овен-Столтенберг) овај ипак био најповољнији за Србе. Међународно је призната егзистенција Републике Српске, и за Србе повраћена Источна Босна, која је после Другог светског рата била готово изгубљена. Сачувана је могућност да се у будућности овај веома напаћени део српског народа сједини с матицом.

И то је, за Србе, једини позитивни резултат свих грађанских ратова на простору бивше Југославије.

4) Грађански рат на Косову и Метохији

Док је грађански рат беснео у Хрватској и Босни и Херцеговини, на Косову је било затишје. Чак је и провокативних напада Албанаца било мање него обично. Само по себи, то би било крајње необично. Да је руководство косовских Албанаца било аутономно, оно би управо искористило заузетост Срба на другим фронтovima и предузело би сопствену офанзиву. Што то није учинило, већ је сачекало да се претходно сви други оружани сукоби приведу крају, објашњење је једноставно. Сценарио за збивања на Балкану направљен је у Вашингтону. Ма колико САД била велика сила, она је за ову врсту медијски припремљених и контролисаних „хуманитарних” ратова имала ограничене ресурсе. Требало је да у датом часу медији буду опседнути једним темпом, каква је, у овом случају, била „хуманитарна катастрофа” на Косову. На тој теми је требало ангажовати целокупну мрежу Нато-интелектуалаца (глобалистички усмерених новинара и службеника разних не-владиних организација плаћених од стране Соросеве **Фондације за отворено друштво - Freedom House, National Endowment for democracy** и сличних америчких фондација).

У тој мрежи је ипак ограничен број људи, па је, да би они потпуно овладали медијима, неопходно било да се две такве „хуманитарне” операције не дешавају у исто време. Косово је морало да причека јер је комплекснији случај. Требало је почети са Словенијом и Хрватском, јер су ту били заинтересовани и Немачка, Аустрија и Ватикан, и јер су то биле „младе демократије”, несумњиво прозападно оријентисане. Требало је наставити с Босном и Херцеговином, на челу с проевропским „лаичким” (добрим) Муслиманима. Као Хрватска и Словенија, и Босна и Херцеговина је већ, по југословенском Уставу (из 1974), била призната као „суверена држава”. Најзад је требало да дође на ред Косово. Ту су Срби вековима „малтретирали” Албанце и управо били „на путу да их етнички очисте и протерају с њихове земље”. Случај је, ипак, утолико био сложенији што је у питању био само део међународно признате државе, што су у њиховој „борби за слободу” били присутни неки елементи тероризма, и што је, према томе, требало сачекати да се види у коме правцу ће се развијати ова тзв. „ослободилачка војска Косова” (ОВК) и њен командант, Хашим Тачи.

У пролеће 1998. нагло су на Косову интензивирани терористички напади на припаднике МУП-а Србије, војску Југославије, цивилно српско становништво, али и на Албанце који су желели миран живот са Србима и због тога сматрани издајцима. До великог сукоба дошло је у Дреници, почетком јесени 1998, кад су српске јединице опколиле комплекс кућа Адема Јашарија, једног од вођа ОВК. Већ на самом почетку ове операције погинуло је неколико српских бораца, изненађених жестином отпора. У кућама су биле и бројне жене, деца и старци. На позив полицајаца да се они, уз све гаранције, повуку из кућа, они нису могли или хтели да реагују. Дошло је до велике погибије не само Јашарија и његових сабораца, већ и нејачи која је ту била жртвована. Цела светска штампа је о томе писала с индигнацијом. Сценарио за даља збивања је већ тада био јасан. Требало је серијом провокација, прогона цивилног становништва, рушења црква и напада на полицијске и војне снаге Србије, изазвати жестоку реакцију српских снага на Косову, а онда то искористи за бучну медијску кампању и агресију на Србију.

Овај сценарио је био очекиван, а ипак, није се могао спречити. Пошто нису наилазили на отпор, на било какве казнене мере, Албанци су не само повећали број напада, већ су заузимали велике територије, контролисали саобраћајнице, зидали утврђења, образовали складишта оружја и центре за обуку, тако да је највећи део Косова и Метохије за Србе постао недоступан или изузетно опасан. Чак је и парламентарна скупштина НАТО-а признала мањак ефективних мера да се обузда ОВК. „Од децембра 1998. био је на делу снажан пораст напада ОВК на српске снаге безбедности и цивиле. Конфликт је поново ескалирао и изазвао хуманитарну кризу, која је мотивисала НАТО на уплитање.”⁸

Кључни догађај је био тзв. Масакр код села Рачка, 15. јануара 1999. године. То је био непосредни повод за агресију НАТО-а на Југославију.

Оно што се стварно десило била је одлично организована акција српских полицијских снага против штаба терористичке бригаде ОВК-а са 126 терориста. У селу Рачак је била њихова база, а око села ископани ровови. Срби су ноћу заузели те ровове, а кад је у зору почела борба и терористи појурили у своје ровове, дочекани су жестоком ватром. На бојишту је остало преко 40 лешева.

⁸ NATO Parliamentary Assembly Report, AT 261 - PC 00 - 8 од 20. октобра 2000.

Вилијам Вокер, злогласни амерички обавештајац, тадашњи шеф мисије ОЕБС-а на Косову, стигао је следећег дана у Рачак и дао упуства терористима како да убијене борце пресвуку у цивилна одела и поређају их на сеоској пољани, тако да све изгледа као масакр. Позвао је, затим, новинаре и екипе ТВ и оптужио Србе због „масакра” невиних цивила.⁹

Већ следећег дана 17. јануара, немачки министар иностраних послова Рудолф Шарпинг изјавио је да су Срби у Рачку масакрирали 45 цивила.¹⁰ Међутим у Рачку се 15. јануара 1999. задесила телевизијска екипа француске АП, као и дописници **Монда** и **Фигароа**. Српска полиција их је тог дана обавестила да буду присутни и документују напад на главно утврђење ОВК. Они су видели и посведочили да није било никаквог масакра цивила „из непосредне близине”.¹¹ Нажалост, извештај финског судско-патолошког тима, под руководством Хелене Ранте, био је врло нејасан и противречан, под великим притиском. Тек две године касније (2001) истина је почела да излази на видело и у верзију о масакрју се све више почело сумњати.¹²

Али, тада је то већ било сасвим касно. На основу лажи о масакру код Рачка, која је преплавила све светске медије, **НАТО** је одлучио да нападне Југославију, 24. марта 1999. Формално гледано, то је био крај грађанског рата на Косову и Метохији. Ипак, у оквиру ове споља изведене агресије била је и једна компонента грађанског рата. Наиме, пошто је **НАТО** покушао да проблем реши брзо, масовним бомбардовањем из ваздуха, што није давало довољне резултате, ОВК је покушала да одигра улогу копнене војске **НАТО** пакта. За то је била преслаба. Свуда где су борбе биле вођене, а нарочито на подручју од Дечана до албанске границе, ОВК је била збрисана. За разлику од врло живаваг несавладивог отпора југословенских партизана Немцима у Другом светском рату, или Чечена и авганистанских Талибана Русима, ОВК је брзо губила све битке и спасавала се масовним пресвлачењем разбијених бораца у цивилну одећу.

⁹ Милован Дреџун, „Шта се заиста догодило у Рачку”, **Други косовски бој**, Нови Сад, Мала књига, 2004. стр. 20-26.

¹⁰ Rudolph Scharping, „Wir dürfen nicht wegsehen“, *Der Kosovo Krieg und Europe*, Berlin 1999, S. 44-45.

¹¹ **Le Monde**, Paris, 21-1-199, Berliner Zeitung, Berlin, 13-III-1999.

¹² Jürgen Elsässer, **Ratne laži**, Beograd: Jaser, 2004, str. 83-86.

Затим су покушали нешто друго. Концентрисани на албанској територији, они су заједно са Албанском регуларном војском и НАТО-специјалцима настојали да продру преко албанске границе и да освоје и задрже територије у Метохији које би затим могле да послуже као мостобран за обимније америчке копнене операције. Место одабрано за продор била је караула Кошара, окружена планинама Мрчај, Расе Зогит и Ђеравица (чији се највиши врх налазио на висини од 2.656 метара). НАТО је за пробој користио 15.000 терориста ОВК, 6-8.000 војника из Албанске војске и преко 12.000 НАТО војника, изврсно наоружаних хеликоптерима „Апачи”, оклопним транспортерима, вишецевним бацачима ракета, тенковима и борбеним авионима. Њима се супротставила 125. бригада Приштинског корпуса.

Копнени напад из Албаније је почео на Велики петак, 9. априла 1999. године. Свакодневне крваве борбе су трајале 45 дана и ноћи. Најзад су, после огромних губитака, НАТО команданти схватили да продор дефинитивно не може успети. Онда су пробали резервну варијанту, продор преко планине Паштрик. То је био план **Стрела**, и то је била одлучујућа битка у целом рату. Циљ је био пробој у долину Дрима, убацивање јаким мултинационалних снага и пресецање комуникације Призрен-Ђаковица. На том правцу испречила се наша караула Радановић и други ојачани моторизовани батаљон 549. моторизоване бригаде којом је командовао пуковник (сада генерал) Божидар Делић (свега око 3.000 људи) Битка је започела 26. маја 1999. године око 5 часова ујутру. Најзад је 5. јуна офанзива **Стрела** скршена. Наши губици (25 мртвих и 126 рањених) тридесет пута су мањи од албанских (око 800).¹³

Војнички, земља је била одбрањена. Политички, свега три дана после сузбијања **Стреле**, десио се суноврат. Земља, нажалост, није имала онако чврсто руководство као у претходним ратовима у Двадесетом веку.

¹³ Милован Дрецун, **Други косовски бој**, Нови Сад: Мала књига, 2004, стр. 66-364.

ЈОВАН АРАНЂЕЛОВИЋ

**ДВА ЛИЦА ЕВРОПЕ
(ИЗГРАДЊА НОВОГ ИДЕНТИТЕТА
ЕВРОПЕ И ЊЕНЕ ВРЕДНОСТИ)**

1. Увод

Постоје различити прилази који нас изводе до разумевања противречних ликова европског света живота. Једно њено лице указује нам се посредством филозофије, посебно преко њених разматрања о универзалним вредностима, које се обично и називају европским. Тај њен појмовни лик није исход сазнања чији би изазов била сама искуствена Европа, већ се успоставља на путу мишљења, полазећи, при том, од темељних начела политике, права и морала до којих је доспела модерна мисао.

Од тог појмовног, филозофског лика треба разликовати онај који се успоставља у нововековној историји самог европског света. Бројне су тешкоће разликовања та два лика, јер се у идеолошким представама о искуственој Европи она или поистовећује са појмом о њој, у чијем одређењу суштински значај имају европске вредности како их је замишљала филозофија, или се на неки други, непримерен начин доводи у везу управо са тим вредностима. То је један од разлога што ћемо у овим разматрањима значајну пажњу поклонити том разликовању филозофског поимања темељних вредности и оног облика у којем се оне појављују и уопште могу оживотворити у свету владавине политике силе и хегемоније.

Говор о европским вредностима суочава нас са низом изазова, већ и зато што се данас на њих не позивају само они који их проглашавају својима, већ и они које Европа на различите начине угрожава, према којима заузима крајње непријатељске ставове. Те вредности су за многе најважнији ослонац настојања да се одреди европски идентитет. Другима су оне, напротив, исходште најоштрије критике Европе и битно упориште настојања да се покаже

како је она, у свом данашњем лику, без идентитета, чак и без могућности да га на њима уопште утемељи.

Сведочи ли ово да су те вредности неодређене и да се могу тумачити на различите начине, или је у питању нешто сасвим другачије од тога?

То је један од проблема којем ћемо посветити извесну пажњу, јер нас та разматрања на прави начин изводе до увида о дволичности данашње Европе и о томе да су те вредности подређене, неретко у потпуности, њеним себичним интересима. Суочавамо се, при том, и с питањем каквог смисла има називати европским темељна начела политике, права и морала ако знамо да их сама Европа, и то већ од времена њиховог настанка у нововековној филозофији до наше савремености, на разноврсне начине поткопава или, чак, просто разара, понајпре тако што их у мањој или већој мери, подређује својим политичким циљевима и интересима.

На извештан начин, који овде треба одредити, те тзв. европске вредности данас пре бране државе као што је Србија, и то управо у сукобу са Европом и Западом у целини. Значајну промену представља и то што их на одређени начин бране не само угрожени народи, већ и многе моћне државе данашњег света, као што су Русија, Индија, Кина; оне се данас, често далеко више него Европа, залажу за свет утемељен на универзалним правним и политичким начелима, изворно искованим управо у модерној филозофији.

Покушаји да се идентитет данашње Европе одређује полазећи од темељних вредности по њој названих, у много чему су лишени смисла разарањем њиховог духа, тиме што се оне подређују владајућој политици „од случаја до случаја”. То исто важи и кад је реч о настојањима да се нови идентитет Европе одреди као антиномичан. Такви подухвати можда на најбољи начин показују са каквим се несавладивим изазовима данас сукобљава уједињена Европа у трагању за својим идентитетом.

Ова општа указивања не треба схватити тако као да она значе да су вредности и начела које помињемо изгубили сваку важност за савремену Европу, или чак да се они на прави начин оживотворавају једино изван њених оквира. Проблеми савременог света у значајној мери проистичу из наопаког и неодрживог стања које је суштински одређено дубоким расколом оличеним у томе што најразвијеније државе наше садашњости, које те вредности својатају, уједно и ограничавају њихово важење тако што их признају углавном унутар својих оквира, у међусобним односима, али не и у односима са ос-

талим народима. Насупрот томе, није тешко запазити да свет који се данас на њих позива у одбрани својих угрожених права значајно заостаје за најразвијенијим државама Европе у примени тих вредности на унутрашњем плану, у својим сопственим границама.

У политичкој идеологији Запада видна су настојања да се назначени раскол прикрије, да се ствар представи тако као да оно што се прокламује на унутрашњем плану такође важи и у односима са другима, па и са малим и слабијим државама. Међутим, није тешко показати лажност тих представа и то да се значај тзв. европским вредностима признаје углавном „међу својима” или, како ћемо видети, *интер парес*.

„Остали свет” биће у озбиљнијој предности над Западом тек кад оно за шта се залаже кад су у питању односи међу државама буде битно одређивало и његов унутрашњи развој. Тада ће идеологизовано позивање на поштовање људских права, да поменемо само ту вредност, изгубити снагу коју данас има. То не значи да ће велике државе Запада тада променити своју политику према другима, али ће њена погубност и неодрживост постати не само уочљивија, већ ће бити знатно теже бранити је и на њој градити мит о узорности света који њоме остварује своје интересе или своју хегемонију у светским размерама.

Тада ћемо бити ближи циљу јасног предочавања разорности и погубности настојања да се значај придаје искључиво унутрашњем уважавању „универзалних” начела.

Даља разматрања ће нас водити усредиштењу питања о европском идентитету и вредностима које она приказује као своје и као темељ на којем се развија. Проблеми са којима се при том суочава свака дубља одбрана Европе најјасније се показују на тешкоћама са којима се она сама суочава у настојању да успостави свој нови идентитет. То је разлог што ћемо у тим разматрањима двоструко лице Европе настојати да осветлимо из угла њеног трагања за сопственим идентитетом. При том, проблем ће бити неразлучив од расправе о вредностима, већ и зато што се оне често схватају као битне одреднице њеног идентитета.

2. Два лица Европе

„Истинско заснивање нове филозофије је ... истинско заснивање нововековног европског човека, и то човека који, у односу на

дотадашњег, средњевековног и античког, жели да изврши радикалну самообнову преко своје филозофије, и само преко ње.”

„Криза европске егзистенције има само два исхода: пропаст Европе у отуђењу од властитог рационалног смисла живота, расуло у нетрпељивости према духовности и пад у варварство, или препород Европе из духа филозофије преко хероизма духа који коначно превладава натурализам.”

(Е. Хусерл, *Криза европских наука*)

Овај одељак започињем речима једног од највећих савремених филозофа, вођен уверењем класичне реторичке културе да се уверљивост у излагању оног што је неуобичајено, што обично побуђује сумње и што је већ и зато тешко прихватљиво, постиже управо таквим позивањем на мислиоце које мало ко доводи у питање.

То су речи којима је на најснажнији начин изражена суштинска повезаност Европе и филозофских идеја, те указано на то да се она из њих и рађа. Без тих идеја у својим темељима она запада у кризе, из којих се излаз састоји у враћању њима, односно у оживљавању вредности на којима је утемељена. У таквим временима се показује да је оно што се назива кризом само „привидан пораз рационализма”. Савремени филозоф сажима своје увиде у ставу да „разлог неуспеха једне рационалне културе не лежи ... у суштини самог рационализма, него једино у његовом *оспољавању*, у његовој уплетености у жнатурализам’ и жобјективизам”’.

Прво појављивање речи ”Европа” дугујемо грчкој митологији. Европа је име кћерке феничанског краља Феникса. Њена лепота је привукла пажњу Зевса, који јој се појавио у лику белог бика. На Криту му је она родила три сина, а потом се удала за краља Миноса итд.

Изван тих митских оквира ова реч нема неко посебно значење до XVII века. Крај античког света обележен је рађањем хришћанског света, који ће имати дугу, десетовековну историју све до модерних времена. Употреба речи „Европа” оживљава средином XVII века, све више потискујући употребу старог имена „хришћански свет”.

Занимљива је и историја прихватања саме речи „Европа” у нововековљу. Прелаз од говора о хришћанском свету на онај о Европи збио се најпре у Француској, а затим у Холандији и Енглеској. Ширење употребе ове ознаке одвија се поступно и траје приближно један век, тако да на истоку континента постаје уобичајена тек средином XVIII века.

Ово нововековно појављивање речи „Европа” није, разуме се, случајно. Оно је повезано с променом у самом историјском процесу потискивања темеља на којима је био изграђен стари хришћански свет и успостављања нове основе из које се рађа модерни свет европског човечанства.

У том рађању Европе од највећег значаја је било оживљавање грчке филозофије и њен препород, који почиње са Ренесансом. То је разлог што ћу у овом излагању пажњу усмерити на разликовање грчког и европског света.

Иако је у Грчкој рођена филозофија, она у њој не стиче место за које ће се изборити тек у модерним временима и, што је још важније, у том свету своје исконске појаве она не успева да задобије онај значај и ону улогу и животну моћ коју ће стећи тек у Европи, односно у модерним временима. У грчком свету филозофија показује своју снагу у односу на друге облике културе тиме што успева да у њиховим оквирима заузме своје посебно место, да неким од тих облика постане узор, или да у сукобу са другим за себе избори повољнији положај.

Са појавом филозофије јасно се показало да не постоји никакав једном заувек успостављени „природни” поредак међу различитим чиниоцима културе, да оно што је некада било неприкосновена вредност може то своје одличје изгубити, или препустити неком другом, утицајнијем облику итд.

У овом погледу од највећег значаја било је сучељавање филозофије и традиције, које није нимало наликовало оном уобичајеном сукобљавању између обичајног и државног права, на пример, до којег може доћи ако се у искуству покаже, као што ћемо видети на конкретном примеру, да се оно што одувек важи мора променити у одређеним случајевима из било којег разлога.

У сукобу филозофије и традиције први пут се сударају два у свему различита начела, оно унутрашње, субјективно, са оним спољашњим, искуственим. При том се оно субјективно замишља или на начин софиста, или онако како га одређује платонизам, којим се начело човека као мере, са свим човековим снагама, своди на ум, на апстракцију, на мерило за одређивање вредности свега искуственог. Пре покушаја да ово разјаснимо погодно је поменути познати Кантов став из *Критике чистог ума*, из одељка о идејама уопште, према којем је искуство ”мати привида” кад је реч о „људским стварима”. „Јер, што се тиче природе, искуство нам даје правило и представља извор

истине; али, што се тиче моралних закона, искуство је (авај!) мати привида, те је за сваку осуду да законе о ономе шта *треба да чиним* узимам од онога *што се чини*, или да их тиме ограничавам.” Вредност онога са чиме нас суочава искуство одређују се по ономе што потиче из ума. Однос искуственог и умног, онога што потиче из традиције, из прошлости, што важи одувек, с једне стране, и оног што је разумно, што је по његовој мери, с друге стране, из основа се мења.

Био је то заокрет у којем филозофија изазива раздор не само унутар културе, већ и у свету у којем је она доживела процват.

Сукоб различитих вредносних опредељења у грчкој трагедији, на пример, нешто је сасвим уобичајено. У *Антигони* се сударају божански, или вечни, природни закон са оним који поставља држава. Али, тај сукоб, као и многи други сличне врсте, још су далеко или су, у сваком случају, другачији од сукоба и раздора који са појавом филозофије настају како у култури, тако и у животу.

Антигона, једнако као и Креонт, краљ тебански, полазе од оног што потиче из искуства или што се у њему показује. Одувек се поштују исконски закони или оно што је део традиције једног народа. Тога се држи Антигона кад, противно наредби Креонта да се издајник препушта лешинарима, одлучује да свог брата сахрани према старим обичајима, знајући да је тај води у смрт.

Међутим, са појавом филозофије први пут се са искуственим сукобљава оно што потиче из сасвим другачијег извора. Не сукобљавају се различита искуствена начела, она која пружа или намеће сâм живот, већ се са њима сучељава духовна снага.

Оно што потиче из ума, што се досеже дијалектичким расправљањем, било у софистичком, или у платонском смислу, што се задобија сократовским демонским, унутрашњим гласом одвраћања, изазива раздор у заједници каква је полис, јер противречи или је несагласно са традиционалним вредностима и мерилима, са оним што своју снагу црпи из тога што важи одувек и свуда, и што је прихваћено од свих.

Жртва овог сукоба нису само Сократ и они који га оптужују, већ та нова духовна сила угрожава и сâм опстанак полиса, чији је темељ традиција. Оно унутрашње појављује се Сократовим тужиоцима као ново божанство, у свему супротно боговима у које верује атински народ.

У грчком свету, у целини гледано, филозофија се изборила за своју самосталност и за слободни развој, и поред онога што је задесило

не само Сократа, већ и неке друге значајне мислиоце. Кад је филозофија у хришћанском свету била лишена тих одличја, губи се и њен животни значај и, разуме се, ишчежавају и услови за њен неометан развој. Свако слично подређивање филозофије води истом учинку.

Као слушкиња теологије филозофија више не угрожава хришћански свет као што је подривала снагу полиса. Али, у том свом лику она не губи само рушилачку моћ, већ више није ни снага унутрашњег преображавања постојећих односа. Без тога нема истинског развоја и успона света у којем она више нема животни значај, јер је лишена своје самосталности и могућности слободног „оспољавања”.

Исто то се показало и кад је у нашој садашњости филозофија постала зависна од политике у свету чију судбину симболизује пад Берлинског зида. Зато што је филозофија изгубила себи примерен значај за тај свет, он није ни могао имати никакву другу судбину осим оне која га је задесила, нити је неку бољу уопште заслужио. Најзад, подређивањем интересима европских држава маргинализује се животни значај филозофије, што у крајњем исходу води урушавању темеља на којима је Европа настала. Као слушкиња других облика свести, у животу таквих заједница филозофија губи значај који је имала у Грка и у понечему подсећа на положај који је заузимала у културама источних азијских народа, односно у деловима света у којима се није ни изборила за своју самосталност и право на слободан развој.

Само је оживљавањем домета филозофије у грчком свету и његовој култури, што значи и стварањем услова за њен ничим спутавани развој, било могуће да се на почетку модерних времена поврати значај који је она уживала. То се догађа у нововековљу, од времена Ренесансе. Али, то враћање античким узорима било је само први корак.

Нас овде не занима толико унутрашњи преображај филозофије и помак који је она начинила у односу на грчку, колико њена нова улога у животу и развоју европског човечанства. Наиме, занима нас то њено израстање у облик културе из чијег је духа рођена Европа.

За разумевање тога од највећег значаја је њен нови однос према традицији и њеним вредностима. У општем облику можемо рећи да се морао избећи, у крајњем резултату, непомирљиви сукоб ова два облика културе, са којим, као што је показало искуство

грчког света, филозофија више није снага његовог очувања и успона, већ пре оно што га подрива и што доприноси његовој пропасти.

Оно што данас није тешко запазити јесте да се суштина Европе, а посебно заједнице њених народа која се ствара пред нашим очима, не одређује или бар не пре свега по нечему спољашњем, по ономе што су њена достигнућа у разним областима живота, не по одличјима света који је изградила, не по оном искуственом, већ пре свега по духовним вредностима или по ономе што је у темељима њеног сталног успона.

Говор о духовној Европи, о свету који одређују вредности као што су владавина закона, људска права, демократија, слобода, солидарност итд. постало је нешто обично, нешто на шта се лако навикавамо. Европу, њен темељ, чине вредности које се по њој и називају, иако би било исправно, или бар једнако оправдано, да се оне именују као филозофске, јер су у филозофији исковане и из ње потекле.

Тзв. европски или, свеједно, модерни филозофски разум искон је вредности на којима се данас изграђује Европска унија. Овде је, разуме се, реч о вредности у оном облику у којем их је испоставила модерна европска филозофија, али се не би смело заборављати да је историја њиховог настајања дуготрајна и да она почиње у грчкој филозофији и култури.

Ако све ово имамо у виду, тада постаје разумљиво од коликог је значаја да се ваљано разуме обрт до којег долази већ са самом појавом филозофије у духовном и историјском свету живота античког грчког народа; мислим, разуме се, на значај тога у покушају да се Европа одреди на основу онога што њу разликује од свих светова који јој историјски претходе.

Оним што смо рекли не довршава се говор о особености европског света и његове културе како у односу на грчки свет, тако, поготову, у односу на светове и културе великих азијских цивилизација Кине, Индије и Персије, да поменем само њих. У исконским културама ових народа филозофија се не појављује, бар не у оном лику и одређењу које ће задобити тек у грчком свету.

Овде можемо рећи само толико да се у тим великим цивилизацијама филозофија не појављује као посебан облик културе, већ пре као мудрост која остаје неодвојива од религије и митологије источних народа, утонула у традиционална, исконска одличја њихових култура.

А кад је реч о грчкој филозофији, онда је за ова наша разматрања о Европи важно нагласити то да је она у свету свог настанка показала превасходно своју разорну моћ. У европском свету постала је видна и њена стваралачка моћ. Нема никаквог смисла рећи да је грчки свет, и поред тога што је у њему настала филозофија, рођен из њеног духа, као што се то са много разлога може тврдити о Европи схваћеној у културно-историјском смислу.

У нововековљу је постигнуто измирење традиције и филозофије, поред осталог, и тиме што су ови облици културе задржали своју самосталност, при чему се на нов начин одређују њихови односи и њихов значај за живот модерних заједница.

Разлика између ова два чиниоца културе најизразитије се показује у томе што обичаји, да поменемо само њих као чиниоце традиције, раздвајају народе сведочећи о њиховим особеностима и разликама. Филозофија је нешто сасвим друго; њене идеје и начела лако прелазе преко граница које традицијама разних народа јесу несавладиве у много чему. Штавише, кад и њих прекорачују, онда се то тумачи као исход наметања нечег туђинског, нечег што је страно.

Треба, дакле, јасно разликовати оно што потиче из особене културе одређене заједнице и што, због саме своје природе, остаје у њеним границама од онога што није омеђено на такав начин, што лако прелази оквире земље, културе, света у којем је настало, да би се ширило, брже или спорије, на друге народе, продирало у њихове културне системе итд.

Пример за оно прво представљају традиције.

Пример за ово друго чини филозофија, али не једино она сама, већ и све што је из ње потекло, дакле, нипошто не искључиво наука, већ и животни облици који лако постају узор, оно што други прихватају, што им се не мора наметати из света, из држава или народа у којима је првобитно настало; да је несувисло говорити о наметању, то се не односи само на науку, већ и на све друго што потиче из оног европског или филозофског разума о којем смо нешто већ рекли.

Оно што се намеће тиче се другог, мрачног лица Европе, које је одређено њеним себичним интересима или оним на чему се заснивају односи њених развијених држава са другим земљама. Али, о томе нешто више у другом делу овог разматрања.

Да филозофија нема назначену моћ ширења, било би бесмислено говорити о њеном универзалном, планетарном значају.

Међутим, она ни у овом погледу није налик традицијама. За идеје филозофије није битно где су настале, да ли у Француској или у Аустралији, већ је од значаја то што потичу из унутрашњих снага људског бића.

Суштинска разлика између онога што корени у обичајима једног народа и онога што потиче из филозофије лежи у томе што се она са својим начелима и погледима шири не само унутар интелектуалне заједнице оних којима је позив и, уопште, унутар граница грчкога света у којем је првобитно настала, већ прелази те оквире, баш зато што није особена само за свет у којем је поникла и достигла врхунске домете.

Исто тако, она се не рађа из традиција грчких полиса, већ пре у сукобу са њима. При том је важно рећи, кад говоримо о сукобу, да се он тиче пре свега прерасподеле моћи између ова два облика културе, а не, или бар не битно, тежње да на место онога што потиче из наслеђа једног одређеног народа припадне искључиво филозофији, њеним начелима, циљевима и идејама.

То ширење се налази у корену моћи филозофије, оно је претпоставка саме могућности да филозофија стекне планетарни значај. Најважније је увидети да се то што је одличје филозофије преноси, као што смо назначили, и на оно што из ње потиче, што је из њеног духа рођено. Да није тако, било би несувисло тврдити да Европа може постати узор другима, те да је то била и данас јесте не само у својим границама већ и далеко преко њих.

Ово је суштинско одличје Европе, које и није било посебан изазов Хусерловог приступа из угла кризе европских наука. Оно је, међутим, за нас и за друге народе европског истока Старог континента који прихватају Европу као свој узор од највећег значаја. За нас је било важно да укажемо на корен тог одличја Европе, али се у тај важни проблем овде нећемо упуштати.

Кад је реч о обичајима, онда би говор о оваквом ширењу био напросто лишен смисла.

Сада можемо рећи и оно што је за наш приступ проблему посебно битно: ако тајна узорности европског света корени у духу модерне филозофије, онда се из тог увида може извести да прихватајући тај свет као пример за углед посредно и ми као народ изграђујемо свој свет из оног духа из којег је рођен и сâм европски свет живота. Тај и неки други увиди не би се могли извести ако бисмо полазили од Европе у њеном искуственом лику и одређењу.

Неке од тих увида већ смо помињали, а на овоме месту указујемо и на то да опредељење за Европу и није ништа друго до прихватање вредности које се по њој именују јер их је она сама прогласила темељем на којем се изграђује.

Међу те увиде спада и то да стварање Европске уније никада не би ни било могуће на темељима традиције француског народа, на пример, јер би се то косило са традицијама осталих европских народа.

Видимо да је Европа узор другима не по ономе што је део извесног њеног исконског наслеђа, јер тако нешто као заједничка, општа тековина ни не постоји, већ по ономе што су открили Грци, а према чему се запад Старог континента коначно отворио, настојећи да филозофију успостави као основу свог сопственог света живота, и то тако да она не разара моћ тог света, већ да буде снага његовог успона и сталног преображавања. За ово је било битно да традиционалне вредности, а пре свега религија, не буду оно што су у грчком свету остале, снага пред којом је филозофија, у крајњем исходу, и поред свих успеха које је постигла, остала немоћна у стремљењу да је утицајем на живот Грка надмаши.

Сукоб филозофије и традиције какав је био на делу у грчком свету није био плодан, јер није уздизао тај свет нити је постао основа на којој се он изграђивао.

Кад је, међутим, реч о Новом веку, сукоб филозофије са темељима старог, хришћанског света довео је до коренитог обрта, из којег се рађао европски свет живота. Тај заокрет опет је најбоље приказао Хусерл: „Као што је познато, европски човек у ренесанси извршава у себи један револуционарни преокрет. Он се окреће против свог дотадашњег, средњовековног начина егзистенције, поништава га, жели да се слободно обликује на нов начин. Узор коме се диви има у античком хуманитету.” Суштинско код античког човека види се у филозофском начину егзистирања, наиме то „да човек сâм себи, свом животу, слободно поставља норме из чистог ума, из филозофије”.

Према ренесансном идеалу, човек је неко ко „из слободног ума себе разборито обликује”. Циљ је „из слободног ума ... поново етички обликовати не само самога себе већ читав људски околни свет, политику, друштвену егзистенцију човечанства”.

Снажније се не може приказати оно што је у темељима обрта који од хришћанског света изводи до Европе, односно до новог разумевања суштине човекове егзистенције.

О другом, мрачном лицу Европе, свима добро знаном, јер о њему сведочи дуга нововековна историја света, само најкраће и при том углавном полазећи од искустава Србије. Да се Европа о којој доста знамо из богатог историјског искуства разликује од филозофске замисли о њој, у то не треба никога уверавати. Али, то намеће проблем: чему уопште служи ово разликовање два њена лика? Шта оправдава бављење филозофском Европом и није ли то покушај да се она идеализује?

Српски народ је у последњих неколико година упознао то друго, застрашујуће лице Европе и Запада уопште, из искуства рата у којем је раскомадана Југославија, а наш народ лишен могућности да живи у заједничкој држави Јужних Словена. Најзад, можда нам се у најдрастичнијем виду то лице показује у данашњим настојањима да се разбије и сама држава српског народа и на њеној територији створи још једна албанска држава.

Таквих искустава је у историји Европе било напретек. Поменимо само дуготрајне ратове између самих држава европског запада, а нарочито оно што се показало у колонијалним ратовима широм планете.

Пре више од два века Кант, а у нашој савремености Хусерл, то смо видели, означавали су то друго лице Европе као варварско. Па зашто је онда и њима, као и нама данас, важно да разликујемо та два лика, да говоримо о том дубоком расцепу у самом бићу Европе?

Најједноставније говорећи, зато да бисмо суд о историјској, тзв. „стварној” Европи могли утемељити и учинити уверљивим у највећој могућој мери. Овде ћу, сажимајући разматрања, поменути оно што Србија као држава чини данас бранећи своје право и интересе у сукобу са том другом страном Европе. Она се позива на европске вредности, на све оно што је од њих уграђено у темељна правна и политичка начела савременог света, у сâм његов устав, у оно што има ту снагу и вредност.

Филозофији се не враћа само Европа кад се суочи са сопственим варварством, које разара темеље на којима је она изграђена. Враћамо се и ми, али и други угрожени народи, начелима потеклим из нововековне филозофије кад се бранимо од разобручене

и разударене „слободе”, коју одређују не та начела, већ себични интереси моћника данашњег света.

Најзад, треба рећи и то да је Европа, чије лице одређују уски интереси њених најмоћнијих држава, у свом унутрашњем уређењу нешто друго, нешто што у знатној мери сведочи да филозофски појам није никаква апстракција. Унутар европских држава важе, у мањој или већој мери, вредности о којима је било речи, али је видно да оне немају универзално значење, да европске земље, у односу према другим, а посебно према тзв. непријатељским земљама, примењују политику „од случаја до случаја”, односно не признају никаква општеважећа начела. Кад би европске државе Запада наметале другима начела која важе у њиховим земљама, онда би свет изгледао другачије и тада би било неупоредиво разумљивије филозофско поимање њеног лика. Био би другачији и однос тог лика према оном који је одређен интересима Европе и њених најмоћнијих држава.

Наше данашње једнодушно опредељење за Европу израз је свести да у заједници народâ која се у њој ствара важе управо вредности на којима свет и треба да буде утемељен у нашој савремености. Ово разматрање је покушај да се тај избор нашег народа оправда. Ово је одбрана, а не порицање нашег општег опредељења за Европу и њене вредности.

3. Изградња новог идентитета Европе и њене вредности

Разматрања о појму идентитета у најопштијем смислу погодна је започети јасним разграничењем два његова облика. Један од њих је филозофски у строгом смислу речи и представља изазов најдубљих промишљања од античких времена до наше савремености. Том појму идентитета Аристотел посвећује значајну пажњу у својим логичким и метафизичким разматрањима. Бављење тим појмом не престаје ни у савременој филозофији.

У предавању о „Начелу идентитета” (1957) Мартин Хајдегер каже да оно говори „о бићу бивствујућег. Као најважнији закон мишљења, начело важи само утолико уколико је оно закон бића који гласи: сваком бивствујућем као таквом припада идентитет, јединство са самим собом... Јединство идентитета чини темељну црту у бићу бивствујућег.” (М. Хајдегер, *Мишљење и певање*, Београд 1982, 43.) Истичући значај тог јединства идентитета, Хајдегер наглашава да од

времена класичног немачког идеализма ”мишљење није у могућности да јединство идентитета представи као једноликост и да занемари посредовање које влада у јединству”.

Други појам идентитета, којим ћемо се овде искључиво бавити, јесте модерни и намеће се не само философском, већ, једнако тако, и научном мишљењу, са успоном нововековног индивидуализма. Разуме се да је овај појам у сагласности са изворним филозофским схватањем идентитета. При том, треба посебно истаћи значај модерног појма посредовања, који је у развијеном облику изложен у Хегеловој онтологици.

Али, тај други појам идентитета садржи мноштво особених одредби, због којих и можемо говорити о два појма. Кад је реч о идентитету у овом измењеном, новим одредбама богатом значењу, онда не мислимо на нешто што *припада* појединцу или групи, већ на оно што се *изграђује*, што, дакле, *није дато, већ што је задато*, да би се, у резултату развоја, мноштвом посредовања, доспело до тога да се може тврдити како су појединци или групе успоставили свој идентитет, или да у тим настојањима нису успели.

Ова разлика између логичког појма идентитета и оног којем ћемо се овде посветити разлог је што се о том идентитету као највишем закону мишљења обично ни не говори кад се расправља о националном или о европском идентитету.

Већ и ово указује на чињеницу да се о културном идентитету, једнако као ни о индивидуалном, не може рећи много ако се остаје само у оквирима овог основног закона мишљења. Разуме се да то не значи како оно што се већ и на основу таквог прилаза каже нема значаја. Кад истичем ову „недовољност” логичког закона, онда имам у виду то да се ослањањем на њега не може, ваљаним извођењем, доспети до мноштва изазова, а тиме и важних увида до којих долази савремено суочавање са проблемима идентитета, било индивидуалног, било групног.

С друге стране, није случајно што у предавању из којег смо навели неке одредбе Хајдегер ни не помиње ове особене облике идентитета. На сличан начин, они који се исцрпно баве тим облицима најчешће се уопште не позивају на онтологичка разматрања филозофа о основном закону мишљења. То не чине јер се, полазећи од овог закона, мало тога може извести о конкретним облицима идентитета. О овоме сведоче и поједини покушаји да се у разматрању о идентитету Европе пође тим путем, да се, дакле, зане-

мари свеукупно богатство одредаба тог појма како је он развијен у савременом научном и филозофском мишљењу.

Суштинско обележје овог другог појма идентитета састоји се у томе да се он *изграђује* како у целокупном процесу развоја човекове личности, тако и у историјском преображавању заједница какве су, на пример, нације. Очигледно је да се могу разликовати, с једне стране, културни или групни идентитет и, с друге стране, идентитет индивидуе, који се уобличава у њеном развоју, како у најранијем детињству, то је време тзв. примарне енкултурације или социјализације, тако и у периоду зрелости, у којем се говори о тзв. секундарној енкултурацији.

Овај други ступањ почиње кризом идентитета насталог у раној фази његовог развоја. Са кризом се појављује и учвршћује свест о постојању различитих индивидуалних идентитета; човек схвата да његов развојем успостављени идентитет није једини могућ, па, према томе, не мора бити ни идеалан, односно, увиђа се да он може бити и другачији итд. У том периоду наступа вредновање и преиспитивање до тада успостављеног индивидуалног идентитета.

Појава овог новог поимања идентитета нераздвојна је од нововековног одбацивања традиционалног поретка, а то значи од времена у којем појединац израња из чврстих веза у заједницама којима припада. Он све више и све чешће долази у сукобе са друштвом, тражећи свој особени лик и према другим заједницама и појединцима.

У том процесу раскидања традиционалних веза рађа се и потреба да се не само појединац, већ и читаве групе и народи, па и наднационалне заједнице међусобно разликују, да изграђују своју индивидуалност и особеност. Са плурализацијом савременог света настаје, разуме се, и умножавање идентитета и успостављају се нови односи међу њима.

У савременој литератури о проблему идентитета, која је дословно непрегледна, постоје различита гледишта како о самом појму, тако и у мноштву проблема, од којих смо неке поменули. Али, и поред разлика, постоји, наравно, и широко изражена сагласност у погледу битних одредница појма идентитета, облика у којима се идентитети могу појављивати, начина на које се они изграђују, како на индивидуалном, тако и на групном плану итд.

Потпуно насупрот томе, појам идентитета у уобичајеној употреби постао је помодан и под њим се обично разуме оно што је на

било који начин важно за индивидуу или за различите заједнице у којима се одвијају његове животне активности. У тој употреби појам долази на место многих других и значи или исто што и они, или је са њима у много чему сличан. Тиме што се одређене особине проглашавају одредницама идентитета, обично се каже само то да су оне на неки начин важне, да заслужују пажњу и томе слично. Са иоле одређенијим појмом идентитета оваква његова употреба често нема никакве везе.

Помодност ових и неких других појмова уобичајени је извор обесмишљавања њихових допустивих значења, да о прецизном одређењу ни не говоримо. Та употреба појма, назовимо је лаичком, не заслужује никакву пажњу у озбиљном разматрању савременог појма идентитета. Овде ћемо полазити од оних одредаба идентитета који се обично не доводе у сумњу, у погледу којих постоји слагање чак и међу заступницима различитих становишта о овом проблему.

Овде ћу навести једно такво одређење које нам може бити од помоћи у покушају суочавања са проблемом како индивидуалног, тако и културног идентитета заједнице. Према схватању Амилкара Кабрала, идентитет појединца или друштвене групе представља биосоциолошко обележје, које „добија значење само ако се изражава у односу на друге појединце или друге људске групе”. Особена природа идентитета, Кабрал је назива дијалектичком, ”огледа се у чињеници да он *идентификује* и *разликује*, јер је једна индивидуа (или група) само утолико различита од других појединаца (или група)”. Од ове Кабралове одредбе полази и Бранимир Стојковић у свом значајном спису *Европски културни идентитет*, Просвета, Ниш 1993. Треба поменути да је ова расправа најпотпуније разматрање идентитета у нашој култури.

Ако нам је стало до тог, назовимо га заједничког, за многе теоретичаре прихватљивог појма идентитета, онда, уз ово што је речено, треба поменути још неке његове одредбе. Поред тога, за разјашњење самог појма биће од значаја и даља испитивања о неодрживим погледима како о европском, тако и о другим облицима културног идентитета, а посебно оно што ћемо рећи о националном идентитету и његовом односу према европском. Сличан значај имаће и разматрања о тешкоћама одређивања разних облика културног идентитета.

Пре свега осталог, ваља истаћи променљивост, а не само одређеност и трајност идентитета. У овом смислу се каже да је иден-

титет истовремено и процес и систем; он је, дакле, не само отворен за промене, већ га одликује и то да се њиме постиже извесна уравнотеженост било појединца, било групе. Ова одлика га чини тако битним у промишљањима о националном и наднационалном идентитету као пресудним облицима културног идентитета, о којима се данас највише и расправља, и то не само међу филозофима, психолозима или социолозима, већ и међу политичарима. Проблем је данас постао посебно актуелан у вези с изградњом европског идентитета.

У овој мисаоној вези треба рећи да у временима кризе постојећег културног идентитета и рађања потребе за новим не настаје никаква празнина или стање без икаквог идентитета. То је разумљиво ако се има у виду да нови никада не раскида сваку везу са старим идентитетом; стари не значи исто што и више не постојећи. Не бисмо смели сметнути с ума да се у новом идентитету, па, дакле, и у процесу његове изградње, одржавају одличја старог. Оно што је Виктор Иго подразумевао под својим европским идентитетом не ишчезава као нешто што више нема значаја за успостављање идентитета који Европа данас изграђује. То је проблем који се намеће као кључно питање не само у разним областима теоријског сазнања, већ и у самом политичком, односно друштвеном деловању.

Спорови настају посебно кад је реч о односу националног и наднационалног идентитета, какав је европски. У тим споровима се дошло до битних увида, али има и много тога што се не може означити другачије него као неразумевање, као обесмишљавање проблема произвољним одређењима разних облика културног идентитета, изопаченим приказивањем њихових сложених односа.

Да бих назначио оно што имам у виду, поменућу, на пример, тврдње да наднационални идентитет угрожава национални, да је идентитет српског народа угрожен европским итд. При том се, често, запада у противречности. Тако се каже да је европски идентитет у дубокој кризи, или да није ни створен, али се он ипак, незнано како, појављује као извесно зло које прети националном идентитету.

Да Европа данас трага за својим идентитетом, опште је место у готово свим расправама. То није непознато ни европским политичарима, који проблему изградње европског идентитета посвећују велику пажњу.

Али, то одређење има врло различита значења, зависно од тога како се гледа на сáмо уједињење европских народа. За оне који се у Европи осећају као у свом дому, за које не постоји никаква провалија између националног и европског идентитета, већ, напротив, који та два облика доживљавају као чиниоце тзв. фрагментарног идентитета, у који се складно уклапају и сви други посебни облици културног идентитета, одређење које смо поменули значи да је у питању трагање за новим идентитетом Европе уместо негдашњег, насталог у другачијем времену и, што је посебно важно, уобличеног пре рађања данашње Уније, као заједнице држава Старог континента.

Ово подразумева и то да се идентитет Европе може антиципирати и пре него што су начињени битни кораци ка њеном уједињењу. Такав, назовимо га замишљеним идентитетом, разуме се, чини нешто друго од оног који се поступно, историјски уобличава упоредо са изградњом заједнице европских држава и народа.

Потпуно супротно томе, за оне који Европу доживљавају на другачије начине, који не верују у могућност европског уједињења као одрживог пројекта, или који то просто не желе из било којег разлога, тврђење да Европа није изградила свој нови идентитет, да га данас нема, значи да он не може ни настати, да су то само некакве пуке жеље и маштарије оних који на овај или онај начин окрећу леђа свом национу итд.

Из чињенице да Европа данас нема изграђен нов идентитет изводе се и други неодрживи ставови, какви су, на пример, они да представља оличење зла и хаоса, да сви који говоре о извесном свом европском идентитету просто не знају шта говоре, да је чак и уједињење данашње Европе само мит, да је она на Бог зна које све начине једноставно немогућа, да ће се распасти и оно што је до данас створено итд.

Оваквим прилазом се потпуно губи из вида да изградња културног идентитета није ствар одлука и жеља, или бар не само то, већ је често и дуготрајан процес у којем не истрајава одређени вакуум, неко стање потпуне супротности оном у којем постоји изграђени културни идентитет, у којем се у процесу стварања доспело до система, до уравнотеженог разумевања како своје културне различитости према другима, тако и до идентичности која постаје могућа само ако се поседује та свест о особености, односно о различитости према другим културним идентитетима.

Можемо, дакле, рећи да је В. Иго добро знао шта говори кад је изражавао своје европско опредељење. То исто можемо рећи и за наше велике европски опредељене интелектуалце. Често се наводе Игоове речи о Европи, па ћу то учинити и ја. Године 1849, као председавајући Европског мировног конгреса, одржаног у Паризу, јасно је изложио своју замисао будуће Европе: „Доћи ће дан кад ћеш ти, Француска, ти, Русија, ти, Италија, ти, Енглеска, ти Немачка, ви све нације континента, без губљења својих различитих особености и ваше славне индивидуалности, постати блиске и здружити се у европско братство... И неће требати сто година да дође тај дан, јер живимо у ери брзина, у време најжешћег убрзања тока догађаја које је човечанство икада искусило, тако да година нашег времена представља некадашње столеће.”

И у овом случају се показује како веровање у одређену идеју, преданост њој, може бити ослонац ваљаних предсказивања будућег тока догађаја. Игоова очекивања, чак и у погледу времена рађања уједињене Европе, умногоме су потврђена у нашој садашњости. Треба се надати да ће се она одиста проширити на „све нације континента” и да неће представљати губљење особености различитих нација и њихове „славне индивидуалности”. Ове речи Игоа наводим јер се од њих, у нашој средини, чешће помиње изјава генерала Де Гола, творца Пете француске републике. Разуме се да је и ова изјава важна, јер ју је изрекао један значајан политичар чији утицај у Француској ни данас није занемарљив.

У даљем разматрању посебну пажњу ћемо посветити анализи начина на које се о вредностима Европе говори у расправама о њеном идентитету. Веома је распрострањено гледиште да су за одређење европског идентитета од посебног значаја њене вредности. Они који полазе од ваљано схваћеног, савременог појма културног идентитета то тврђење не би могли изрећи у оваквом апстрактном, неодређеном облику. Тиме није речено да те вредности, појмљене на изванредан начин, не могу постати важне за одређење савременог европског идентитета. Али, већ је и из самог појма идентитета јасно да оне, у свом данашњем облику, не могу бити његов садржај. Јер оне, показатељно то, нити идентификују на прави начин, нити разликују Европу од других.

У вези с тим се намеће мноштво проблема, па је то разлог што ћемо посебну пажњу посветити управо овом односу основних вредности Европе и њеног идентитета.

Ове вредности су, разуме се, незаобилазан проблем сваког разматрања о европском идентитету. Али се, при том, не би смело губити из вида да оне у нашој садашњости више нису само европске. Проблем, међутим, није само у томе што су их прихватили и други, већ и у томе што су оне, у новом разумевању саме Европе као политичке заједнице, изгубиле свој изворни филозофски смисао.

Те вредности је прихватила и Америка, првобитно из филозофије Старог света, из које су их историјски најраније преузеле и најразвијеније европске земље. Али, у Америци су оне брзо подређене политици „од случаја до случаја” и, у том измењеном лику, постале важеће не само за њене односе са другим државама света, већ и у њој самој. И није реч само о томе! Можда је најважније од свега то што је овим променама потпуно обезвређено и у сваком погледу скрајнуто филозофско разумевање смисла ових вредности, које је Европа, насупрот томе, од времена њиховог рађања, проглашавала својим и придавала им највећи могући значај. То чини и данас.

Из Америке су, у том потпуно измењеном и осакаћеном виду, ове вредности и с њима усаглашена темељна начела политичког, правног и моралног деловања, временом преузети и од стране европских држава, али су важили не унутар њихових граница, већ углавном у њиховим међусобним односима, а поготову у односима са другим земљама света. И не само то! Није тешко показати да је у континенталној Европи то њихово измењено значење на разне начине остајало скривено апстрактним истицањем величине тих начела и вредности.

У Енглеској је најраније изречено темељно правило да она, у својој политици према другим државама, нема сталне пријатеље, већ једино сталне интересе. Ти интереси, а не европске вредности у њиховој сенци, постају одређујући у њеним односима према другим државама.

Тако се показало да су начела и вредности, схваћени у својим изворним филозофским одређењима, изгубили битку са империјалним интересима политике силе, па је говор о томе да ова начела и ове вредности одређују идентитет те велике и моћне европске државе, да се по њима она, а временом и све друге државе Старог света, могу разликовати од Америке, изгубио сваки смисао и оправдање.

Зашто ово наглашавам? Зато да бисмо увидели да је Европа и пре свог уједињења остала без изворног идентитета, а да је трагање

за њим трајало много дуже него што се може стећи утисак из неких данашњих разматрања овог проблема.

Уједињење је будило наду да се ово стање може превазићи и да ће Европа, са престанком унутрашњих раскола и крвавих ратова међу њеним државама, наћи пут брже изградње свог идентитета, у складу са својим изворним филозофским поимањем темељних начела и вредности правног, политичког и моралног живота. То се, међутим, није догодило. У недавном рату, у којем је разорена Југославија, а српски народ у целини доведен у најтежи положај у својој модерној историји, у том рату, у којем су учествовале и све велике европске државе, јасно се показало да се Европа не креће у повољном правцу кад је реч о изградњи новог идентитета, до којег је иначе веома стало и њеним политичарима, а не само културној јавности.

Ако би за одређивање идентитета Европе биле важне, као што неки верују, вредности схваћене и оствариване према мерилима политике силе или, општије речено, оног начина мишљења и делања које поништава или пориче њихову универзалност, онда би нас анализа могла одвести поражавајућим судовима о том њеном идентитету. То не виде они у нашој средини који покушавају да европски идентитет утемеље на тако поиманим вредностима и начелима.

Оно што имам у виду укратко ћу само назначити, полазећи од Кантовог категоричког императива, којим је велики филозоф изрекао свој суд о поступцима лишеним сваке честитости. Као пример неморалног понашања, то је познато, он помиње лаж. Схваћено према самом свом појму, лагање нас наводи да себе изуземо од захтева за поштовањем начела чије поштовање захтевамо од осталих (И. Кант, *Заснивање метафизике морала*, Београд 1981, 37). Дволичности и неморалности оваквог понашања он додаје и то да нас лагање доводи у положај битне унутарње недоследности.

Ово исто би морало да важи и ако силом и кршењем закона и осталих правних аката другима намећемо оно што за нас и, чак, ни за кога другог не би ни на који начин било обавезујуће.

Ако европске вредности политика силе изобличава тако да за оне који је спроводе не важи начело „поступај тако да максима твог делања може твојом вољом постати општи закон”, онда се у ономе што наводно одређује идентитет Европе појављује унутрашња противречност, из које се просто намећу поражавајући морални судови о његовој природи.

Разборит човек, поготову ако је филозофски образован, ни на који начин се, у таквом случају, не би могао осећати као неко чији је идентитет европски, односно као човек који би се таквим идентитетом могао поносити. Али, као што ћемо видети, овакав идентитет није једино што нас чини приврженим Европи, што одређује наше европско опредељење. И не само то! Идентитет није једино осећање које осмишљава наш избор, односно наше опредељење за Европу. О том проблемима сам опширније расправљао у књизи *Животни значај филозофије, изазови европеизације Србије*.

Ово разграђивање вредности и начела о којима говорим важно је сведочанство о ономе што је препрека не само за апстрактно одређење европског идентитета, већ пре свега за његово историјско уобличавање, тако да он може, без икаквог двоумљења, постати чинилац сегментарног, односно вишеслојног идентитета, чију би окосницу још увек, и, чини се, задуго, представљао национални идентитет.

Тако доспевамо до једноставног питања с којим се треба суочити: како српски народ, као жртва нечасне политике „од случаја до случаја”, може прихватити овако схваћени идентитет ако су вредности које сачињавају његов садржај битно изобличене и тиме лишене смисла? Питање се може поставити и на други начин: не како наши списатељи могу тврдити да европске вредности чине садржај европског идентитета, већ како разумети и оправдати једнодушно изражену жељу српског народа за приступање Унији?

Одговор није тако тежак као што изгледа онима који, прихватајући Европу као узор, превиђају да у њој самој, чак и међу њеним политичарима, међу којима има и филозофски образованог света, постоји јасно изражена свест да она није изградила свој нови идентитет и да је то један од важнијих циљева и саме данашње европске политике.

Ако је то тако, онда наша опште изражена жеља за приступањем Унији нипошто не мора бити и није усвајање политике силе и њоме изопачених европских вредности и начела, оне политике чије смо жртве као народ, од времена бруталног и насилног разбијања Југославије, у којој је српски народ као целина остваривао своје животне интересе.

То онда значи да је наше прихватање Европске уније утемељено не на данашњем, политиком силе искривљеном лику европских вредности и политичких начела, већ на њиховом изворном,

филозофском одређењу, чија је суштина у универзалности њиховог важења на једнак начин за све народе који су спремни и вољни да их прихвате.

Чланство у Унији, једнако као ни жеље европских народа да јој приступе, не подразумевају одобравање политике силе и њених многоструких аршина. У томе лежи битна разлика између европских и евро-атлантских интеграција.

Приступање Унији се данас не условљава напуштањем политике војне неутралности. Та чињеница је од највеће важности за разумевање оне једнодушности коју показују Срби опредељујући се за Европску унију и, истовремено, изражавајући своју већинску одбојност према тежњи одређених политичких странака да се Србија војно определи за приступање атлантском савезу.

У доследном извођењу се може показати да залагање за евро-атлантске интеграције, односно напуштање војне неутралности, већ и само по себи јесте прихватање или мирене са политиком „од случаја до случаја”, чије смо жртве били не само у недавном рату, у којем је разбијена Југославија, већ смо то и данас; о томе довољно уверљиво сведочи настојање да се раскомада и српска држава и да се промени статус Републике Српске одређен Дејтонским споразумом.

Не видим како би се такво залагање могло озбиљно бранити и како би се могле оспоравати жестоке оптужбе о лицемерству такве политике и о њеној недоследности; слично важи и за многе друге приговоре који се често упућују Србији и из њеног расејања.

Основни смисао ових извођења јесте да се покаже како опредељење српског народа за Европу није сведочанство о тобожњем дволичном и недоследном понашању; исто тако су неутемељене оптужбе да је политика српске државе неморална, као што се често може чути од оних који се противе европском путу Србије.

Смисао овога што говорим јесте да јасно изражено опредељење за Европу, која нас је бомбардовала и која нас и данас уцењује и понижава, нипошто није губљење сопственог достојанства, а поготово није изванредан неморални чин, већ промишљено и ваљано засновано опредељење српског народа у целини, јер се вршењем таквог избора не полази ни од каквог стварног, историјски успостављеног и политиком двоструких мерила одређеног идентитета Европе † тако нешто ни не постоји, нити је установљено.

Напротив, полази се од *могућег идентитета*, који се успоставља тзв. антиципативном енкултурацијом, у чијој су основи,

као важни чиниоци, изворне филозофске вредности, а не оно што је од њих начинила политика силе и двоструких аршина савременог западног света. Енкултурација коју називамо антиципативном овде је схваћена као процес који је у току и који у свом довршеном или бар релативно окончаном виду може водити стању кад се с ваљаним разлозима сме тврдити да се у изграђивању европског идентитета одмакло, јер су његови чиниоци постале и европске вредности у свом неизопаченом филозофском поимању.

Мислим да је овакав прилаз разумљив и прихватљив ако се има на уму да Европа није изградила сопствени идентитет. Може се рећи и више од тога, да га она ни не може успоставити, на узоран начин, ако су за њега од значаја вредности и начела чије остваривање остаје у дубокој сенци или мраку политике силе и двоструких мерила, од којих једна важе углавном у њеним оквирима, а сасвим различита од тих у њеним односима са осталим светом.

Када тврдим да се политика „од случаја до случаја”, или многоструких мерила, не ослања на јединствене, већ на различите аршине, од којих једни важе *интер парес*, а сасвим други против осталих народа и држава, употребљавам овај латински израз, јер он у себи обједињава два различита значења; та политика има једно лице не само међу својима, међу блиским, међу онима који су у неком савезу какав је Европска унија, на пример, већ она мора, разуме се, невољно, показивати то исто лице и у односу на оне који су једнаки по снази, на пример, по војној моћи итд. Друго лице, или, боље речено, другачија лица, таква политика показује у односу на слабије, на оне који не могу сами заштитити своје националне и државне интересе у наметнутом сукобу са државама које оличавају и спровode политику силе.

Да бисмо могли критички размотрити још нека схватања о европском идентитету, посебно оно гледиште према којем је овај антиномичан, потребно је да се укаже на још нека важна својства самог појма културног идентитета о којима постоји значајна мера слагања.

Пре свега, треба поменути да је културни идентитет осећање које припадници одређене групе, на пример, нације, или Европе као наднационалне заједнице, имају о себи; то је, такође, свест коју они прихватају или развијају како би се што јасније разликовали од других група.

Важни чиниоци тако протумаченог идентитета јесу *осећање припадности* појединца групи, које се изражава у прихватању заједничких вредности, затим *осећање аутономности*, односно извесне самосвојности, које је изузетно важно кад је реч о сегментарном идентитету; оно значи да се, на пример, национални и европски идентитет могу складно објединити у сегментарном, односно да се њиховим обједињавањем не потиру њихове битне особености.

Један наш социолог чак са добрим разлозима тврди да европски идентитет, као чинилац сегментарног и многоструког идентитета, не само што није у супротности с националним, него се, напротив, у одређеној мери они подударају, јер се европски „конструираше ослањањем на националну припадност самом чињеницом да, у принципу, само припадници одређених нација могу развијати европски идентитет и да Европску унију као носиоца идеологије европског идентитета чине националне државе” (Владимир Вулетић, у огледу „Наше, а европско”).

Ово је, разуме се, апстрактно одређење културног идентитета. У стварности постоје многи чиниоци који отежавају његово одређење у том, назовимо га, чистом виду. Поменимо и то да је културни идентитет изворно повезан са припадношћу конкретној заједници, као што су националне. Европски идентитет може настати само као наднационални.

Нешто слично важи и кад је реч о успостављању културног идентитета у свету који је захваћен глобализацијом, као процесом који води потирању разлика. О глобализацији, слично као и о позападњачењу, испредају се свакојаке приче. Једна од њих је да ти процеси воде стварању уједињене светске заједнице, у којој нестају поводи за ратове и сукобљавања. Истина је, међутим, далеко од те идиличне и заводљиве слике, јер се ови процеси подређују политици силе као њена средства. Свет би изгледао другачије кад ти процеси не би били у сенци такве политике и остваривања себичних интереса свим средствима, укључујући и ратна.

Кад су неки мислиоци модерног времена на одређени начин оправдавали ратове, чак и оне освајачке, полазили су од илузорне наде да ће се макар и на тај начин, дакле, злом као средством промена, ширити у светским размерама поредак за који су се изборили „владајући народи” Европе.

Као у прошлости позападњачење или европеизација, тако у новије време и глобализација није начин универзализације одређених

вредности, какве су, на пример, европске, да о њиховом филозофском разумевању ни не говоримо. То је напросто неспојиво са политиком „од случаја до случаја”, која је заснована на остваривању империјалних циљева свим средствима, односно најразличитијим притисцима, насилништвом, ратним дејствима. Можемо, дакле, рећи да глобализација заиста јесте један од процеса који отежавају енкултурацију као процес историјског развоја културног идентитета, међу овима и европског.

Међу онима који верују да се може говорити о европском идентитету као историјски успостављеном, има и теоретичара који тврде да је он по својој суштини *антиномичан*. Ти списатељи обично идеализују постојеће облике европских вредности и, у жељи да избегну потпуно некритички прилаз Европи, као одреднице њеног идентитета помињу и њене мане. О наднационалном идентитету говори се, без икаквог оправдања, на начин који је у начелу уобичајен кад се одређује национална нарав и кад се као њене одредбе наводе не само врлине, већ и мане.

Они који на овај начин говоре о европском и другим културним ентитетима, укључујући и националне, обично праве прегледне табеле на којима се, на једној страни, наводи низ европских вредности, а на другој, њима одговарајуће мане. На исти начин се сликовито приказују и сами национални идентитети.

С правом се полази од тога да о Европи треба говорити критички. Али, у оваквом приступу све се своди на то да се, поред њених вредности, у расправама о њеном идентитету не би смело заборављати и на мрачна обележја Европе, на све оно што у њеном бићу представља злу страну. Тако се једнакости супротставља неједнакост, демократији ауторитарност и тоталитаризам, просветитељству митологије, грађанину поданик итд.

У оваквом начину говора о идентитетима није проблем само то што се претпоставља да је данашња Европа изградила свој нови идентитет, већ пре свега то што се овај одређује обележјима која се узајамно потиру. Идентитет Европе је тиме изједначен са свим оним што њу карактерише у разним периодима њеног историјског појављивања, чиме овај појам губи сваку одређеност.

Али, да прво кажемо нешто о овој врсти „критичкога” говора о Европи. Овакво истицање мрачних страна њеног Јанусовог лица може бити начин да прикрију битне ограничености самих њених вредности и начела. Кад им се прилази апстрактно, кад се те вред-

ности и та начела одређују чисто теоријски, независно од конкретних облика њиховог историјског оживотворавања, онда се ни не може доспети у положај из којег се о њима може судити критички.

Утемељена критика би се морала пробити до разумевања самих вредности које се називају европским, а које опстају, као што смо већ рекли, у изопаченим ликовима због политике великих држава Европе која разара њихову универзалност. Ово значи да проблем нису само мане, већ и „врлине”, због начина на који се ограничава њихово важење. У заблуди су теоретичари који верују да су приступи којима се не истиче антиномичност некритички, да они чак представљају апологију Европе.

На прави, истински критички начин односимо се према Европи у њеном данашњем лику и одређењу, ако у средиште пажње и преиспитивања ставимо оно што једино може бити чинилац културног идентитета, наиме, не мане, већ саме вредности или оно чиме се Европа легитимише као демократска заједница народа која уважава једнакост, људска права и слободе, која је уређена, на владавини права утемељена заједница народа, чију политику одликују плурализам и парламентаризам, етничко-верска трпељивост, мултикултуралност итд.

Мени се чини да се према Европи односимо на прави, критички начин ако у расправама о њеном идентитету овај не схватамо као антиномичан, већ ако говоримо другачије. Неке назнаке о томе већ сам поменуо говорећи о антиципативној енкултурацији. Најбитније је да се у оваквим расправама јасно разграниче стварни, историјски и у нашој савремености опстојећи систем европских вредности и онај начин разумевања њиховог смисла за који се изборила модерна филозофска, а посебно њена политичка мисао.

Само ако се полази од филозофски протумачених вредности, задобија се, у њима самима, најпоузданије упориште темељне критике онога што је од њих начинила европска политика многоструких аршина. У таквом прилазу критика више није спољашња, транс-унтна, већ постаје унутарња. Приговори и оцене који се изричу оваквом, иманентном критиком најтемељније су, јер се не могу разложно оспоравати.

Али, неодрживост антиномичног одређења европског идентитета показује се и у томе што је тешко замислити како би било ко својом вишеслојном идентитету могао прикључити и европски ако су, начином на који се одређује, у њега уграђена својства као што су

етничка и верска нетрпељивост и искључивост, неједнакост, ирационалност, све до оног облика варварства у политичком разумевању и животном остваривању идеје слободе, о чему је подстицајно говорио Кант. Како би уопште било могуће да неко себе сматра европски опредељеним, те поготову да говори о свом европском идентитету, а да, при том, прихвата тако располућени и противречно одређени не само европски, већ и национални идентитет. Помињем национални јер је за приступ о којем говорим особено да на сличан начин, антиномичан начин одређује све облике културног идентитета.

Наводим ову „доследност” антиномичног приступа проблему, наиме то да се на једнак начин говори и о националном, и о европском идентитету, јер ће за многе, не само у нашој средини, овакав прилаз бити разумљивији, а то значи да ће се лакше увидети његова неутемељеност ако се антиномичност схвата и као извесна одредба националног идентитета.

Од таквог гледишта наизглед се битно разликује оно којим се као одреднице европског идентитета схватају европске вредности, појмљене у духу модерне филозофије. Ове вредности се називају европским јер су настале у филозофији модерне Европе и јер су у том свету нашле своје првобитно оживотворење, додуше, у ограниченом виду, а то ће рећи, као што смо помињали, тако да важе углавном *интер парес*.

Али, и у овом приступу изостаје увид да су, у својим оживотвореним ликовима, те вредности нешто друго од онога како их одређује филозофија. То онда значи да оне могу бити проглашене одредницама идентитета данашње Европе само у *идеолошком*, а не у *критичком филозофском прилазу*. И то не просто зато што Европа није успоставила јасна одличја свог новог идентитета, већ преваходно зато што је она, и то не одскора, овим вредностима окренула леђа.

У критичком прилазу може се поћи једино од европских вредности као универзалних. Пресудно је нагласити како ово не подразумева да оне постају такве само ако их прихватају сви народи света, а поготову не ако би оне, каквим чудом, њима биле наметане, већ пре свега упућује да тим вредностима Европа може тим вредностима прибавити поштовање и дигнитет само ако је доследна у њиховој примени, а никако ако их поништава у својим односима са другим земљама света. И тај увид је у неком погледу могуће извести

из Кантовог појма варварске слободе, наиме оне слободе која узима тај одвратни лик уколико се односи међу државама не успостављају по општеважећим правним начелима и законима, већ се темеље на праву јачега.

Кад се, дакле, вредности и начела о којима говоримо схвате на ваљан начин, они могу бити појмљени као чинилац европског идентитета у настајању, а нипошто стварног, историјски успостављеног. Зато сам и настојао да покажем како такав прилаз није апологија постојећег европског света живота, већ, напротив, снажно упориште корените осуде свега онога што стоји на путу могућности да се на такав начин европски идентитет уобличи и у стварности. Тек нам овакав прилаз омогућава да појам идентитета Европе и самих Европљана одредимо сагласно ономе што би за њих уопште могло постати прихватљиво на прави начин.

Из ове анализе је видно да у изградњи европског идентитета политика коју данас, на жалост, води и Европска унија, има изузетан негативни значај. Већ је и тај увид довољан да се схвати како је Европа данас далеко од саме могућности да успостави свој нови идентитет и, такође, да се сагледа са коликим се изазовима суочава остваривање тог циља, који и сами политичари представници Уније схватају као задатак чије остварење тек предстоји.

4. Закључак

Разматрања почињу указивањем на потребу јасног одређења појма идентитета и разграничења логичког, с једне стране, и културног и индивидуалног идентитета, с друге стране. Потом се пажња усмерава на показивање да европске вредности, било да их схватамо као филозофске, или као изопачене политиком „од случаја до случаја”, нису одредница данашњег идентитета Европе.

Посебна пажња је поклоњена критици тзв. антиномичног идентитета, европског и националног. У основи свих разматрања налази се став да уједињена Европа није успоставила свој нови идентитет; при том се полази од става да, кад је реч о данашњој Европи, европски идентитет није дат, већ је задат.

СРБА ИГЊАТОВИЋ

О САМОПОШТОВАЊУ И ПРОБИТАЧНОСТИ

Стање пред распад заједничке државе (Југославије, СФРЈ) један наш савремени мислилац описао је реченицом коју наводим по сећању: Наше могућности су велике јер је наша криза велика.

Овакав начин размишљања у литератури се обично назива парадоксалним. Психолози би са своје стране вероватно додали да је у споменутој реченици видна потреба и потрага за оптимизмом, зрном наде у срећан исход.

Овде се уплиће скептик захтевајући историјске примере криза које су породиле срећне исходе. Он нас упозорава да је такав исход можда могућ али да му, обично, претходи много *полома*. Не тражећи даљу аргументацију подсећа нас само на све кроз шта смо прошли у минулих двадесетак година. Наша криза, каже он, најалост и даље траје.

„Знају ли што говоре кад се разбацују ријечју криза, или настављају јучерашњим неразумијевањем и само га облаче у ново рухо?“, пита се Карел Косик¹ и наставља: „Ријеч криза има узвишено поријекло, долази из грчкога *кринеин*: разликовати, просуђивати, бити способан судити, отуда критичност и критика.”

Косиков пасус који сам започео да цитиран окончава се жестокиим реторским питањем: „Да ли је та ријеч, криза, прикладан термин за означавање стварности, којој би примјеренији били називи мизерија (биједа) и маразам (сенилност)?”

Има на стотине разлога - а далеко бих забраздио када бих покушао да их макар непотпуно попишем - због којих се чини да је Косиково именовање стања чешког друштва с пуним правом могуће *пресликати*, претворити у опис данашњег српског друштва. Истичући значај моралног избора - чина грађанског отпора бруталности и несло-

¹ Карел Косик: *О хуманом бомбардовању и још понечем*, у књизи *Мостови преко европске ријеке и други списи*, превео Анте Лешаја, Центар за културу, Пожаревац, 2008, стр. 252

боди (овде треба додати: ма које врсте), Косик се свесно излаже опасности да га опознели постмодернисти, провинцијски теоретичари деконструкције и нове конструкције оптуже за анахроност. Нисмо ли, не тако давно, с утицајног места чули - иначе нимало оригиналну мисао - да је у јавним стварима морал бесмислица?!

Са ове дистанце онај ко је то изрекао чак заслужује признање: исказао је јавно своје уверење. Али колико њих дела у складу с тим „начелом” не оглашавајући се или и тврдећи да све што чине, чине, новогovorом речено, у складу с „највишим стандардима”.

Речи новоговора, одавно је ординарно јасно, не служе да би нас приближиле суштини већ да би је замаглиле.

Током разарања Југославије и ломљења Србије (које траје) лансирано је на стотине таквих појмова из глобално-империјалног арсенала. Најновије је, сигурно не и последњи који се тиче Косова, „реконфигурација”.

Истом репертоару припада и појам „транзиција”. Подразумева се да је његов основни смисао повратак примату слободног тржишта и рестаурација капитал-односа. Ово последње се, додуше, ређе спомиње или облаже у разне шећерлеме.

Да опет наведем Косика: „Богатство, власништво, имовина данас се поново сматрају знаком више интелигенције и стваралачких способности: ко *има*, тај *зна*”.²

Ово што Косик саопштава као констатацију - не без притајене ироничне жаоке - готово да је од речи до речи, као своје *вјерују*, казао наш актуелни политичар бранећи се од неугодних питања о пореклу новчане имовине.

С друге стране, капитал, односно они који имају економску моћ, по старом рецепту претендују и на друштвени односно политички *утицај*, друго име одговрајуће моћи.

Реч је, наравно, о економским олигарсима с капиталом респектабилним на нивоу државе Србије, па и на међународном нивоу. То су ти наши „тајкуни” - како их популарно, служећи се туђицом, и у нас - баш као и тамошње у Хрватској - именује штампа. (Ето новог момента српско-хрватског језичког заједништва!)

Одбрана туђица, мора се признати, има понешто заједљив призив. Она подразумева владаре *из сенке*, моћ на темељима сумњиво стеченог богатства.

² Исто, стр. 254

У српском језику, међутим, постоји одговарајућа реч али је, стицајем околности, заборављена, ишчезла из употребе. Има је у старијој литератури и публицистици и сасвим је подесна.

Та реч је *големаши*. *Наши големаши!*

У ситуацији у којој би наши големаши - на путу у Европу - искорачили из сенке и отворено заиграли на јавној сцени суочили бисмо се с феноменом „берлусконизације” друштва и државе. Кухиња у којој у Србији послују економски и политички големаши засад је још смештена иза затворених врата. Није неопходно да се баш све види и зна - што је, уједно, „формула” да се сачува макар неки минимум пристојности. Онај о којем заступници светске моћи са своје стране не морају да воде рачуна у земљи коју се најпре бомбардовали а и данас је држе у стеги нешто разлабављених санкција, диктата и уцена.

Све се то да покрити новогвором, спреговима замућујућих синтагми, бирократских кованица и еуфемизама.

Искоци из ове смеше су ретки. Подсетићу на један од њих датирајући га у 2000-2001 (ах, то непоуздано памћење!).

Познато је колико се сви ми, радо и често, позивамо на вредности и особености националне културе. Свесни смо њених старих и свежих домашаја. Она је наш светлосни оклоп, штит у невремену. Учествујући у обделавању те културе и сами потврђујемо да смо њен део.

У оквирно означеном времену на нашој јавној свени се зачуо необично продоран глас: угледник из новоформиране странке обзнанио је да има овлашћења да *реформише српску културу*. Оно што се потом почело догађати била је прагматизација теорије деконструкције а у исти мах су по старом, опробаном моделу прорадили новинарски „активи” с циљем - зна се - да треба жито од кукоља и све непоћудне осујете да дођу до (јавног) гласа.

Миц по миц, па се и реформатор заморио (или је нахранио интимне амбиције). Тренутно га нема на јавној сцени. Подела на подобне и неподобне се свеједно уврежила и траје - поготову у медијској сфери.

Свега један српски политичар - а и он већ извесно време одсуствује с попршта - уместо да се позива на транзицију, употребио је појам рестаурација. Остали се такве одговорности грозе. Занимљиво је да је појам револуције, макар *плишане* или какве друге, и не

само код нас, и даље у великој моди. Изгледа да он некако позитивније и оптимистичније звучи, ваљда као најва новине и бољитка.

Најважнија је амбалажа, маркетинг. Зар и од екстремног, романтичног побуњеника Че Геваре није начињен комерцијални мит, икона за сваку прилику?!

Едвард Кардељ је својевремено компилирао и измиксовао Мусолинијево идеје о корпоративној држави с елементима Бакуњиновог поимања самоуправе и одумирања, одбацивања државе. Тако је у негдашњој Југославији зачета пројекција социјализма с „људским ликом”.

Стиче се утисак да је сада на реду нова понуда - капитализам с „људским ликом”. Нешто попут онога што се, својевремено, називало „шведским моделом”. На то, барем, упућују призови социјалне одговорности.

Наравно, позивање на социјалну одговорност у сиромашном друштву може да садржи и апел о *простирању према губеру*, кресању јавне потрошње и „равномерној прерасподели” сваковрсних дефицита. За Србију би то била најтежа алтернатива: многи грађани још добро памте два периода „ратног комунизма” - празне продавнице и сваковрсну оскудицу - најпре непосредно после Другог светског рата а потом при крају XX века, приликом грађанског рата и распада Југославије.

Страх од оваквих реприза није једини фактор али моћно доприноси изостајању, мањку грађанске свести. То је иначе свест о властитим обавезама али и о правима - све до оних неутуђивих и нераздвојних од личног достојанства.

Грађанска свест је необична „супстанца”: формира се у дугом протоку времена и у амбијенту што не подразумева обавезно благостање али је *натопљен* културом. Нимало не омаловажавајући нашу националну културу свестан сам да је периода њеног мирног зрења било много мање но периода турбуленције, што је један од разлога да њен удео у формирању специфичне грађанске свести није био идеалнији.

Уз примитивизам и суровост у међусобним односима - насупрот *пристојности* о којој говори Карел Косик³, то јест *свеколикој уљудности* - „складно” иде поданички однос према моћнима, то наличје

³ Карел Косик: *Успон ароганције*, исто, стр. 96; *О бестидности и понижењу*, исто, стр. 100.

епског морала и херојске свести. Спремност на трпљење у том контексту је општи именилац.

- Нико не може тако мало да ме плати колико мало ја могу да радим! - била је позната „парола” у време југо-социјализма. Спомињем је овде као хуморно-карикатурални разлог - а било их је више и разних врста - дебакла економског експеримента у социјализму с (наводним) „људским ликом”.

Уједно се питам да ли су у међувремену ствари дошле дотле да би пандан наведеној пароли могао да гласи:

- Нико (или ништа) не може толико да ме притиска и гњечи колико ја могу да отрпим!

Није само пристојност него је и толерантност једна од одлика комплексније схваћене грађанске свести (натопљење културом, како је већ речено). Трпељивост, међутим, не искључује самопоштовање и не иде до самопоништавања (појединачног или националног идентитета).

Где год да се креће, куда год смо кренули, то ваља имати на уму.

Улажење у европске интеграције с разлогом подразумева (даља) одрицања-уступања делова државног суверенитета. Грађанину Србије у том контексту се нужно намеће питање: ако нам је већ тако олако ускраћен суверенитет над Косовом и Метохијом, како ћемо даље проћи у наставку званом „прикључивање”? Хоћемо ли бити третирани као парије или, колико-толико, *пристојно*?

За свеколико досадашње искуство у овом „послу” може се рећи да је по нас тек делимице позитивно.

Носећи се с искушењима дескрипције и одређења спрам те-гобне стварности наши интелектуалци су се досетили Стерије а још више Домановића. (Актуелизацију Домановића подстакла је и округла годишњица - век од Радојеве смрти.) Тако се догодило да су и у „постмодерно” обојеном културном додатку *Политике* осванула, на истој страни, два текста о феномену Домановићевих актуелности. У првом, између осталог, читамо: „Својим делом писац је захватио нај-актуелнија друштвенopolитичка питања своје епохе - која, нажалост, много личе на садашњу јадну и жалосну - дајући слику власти и повлашћених и осуђујући накарадност владања, бахатост и неодговорност властодршца. Настала као огорчени револт патриоте због положаја *човека* у друштву и подлости владајућих, његова сатира је друштвену свест и то доба боље оценила и оцрнила него тадашња штампа и опозиција владајућем режиму. По Домановићу за то су највише

криви властодршци, па за њима 'вајна интелигенција', али и обичан народ (...)"⁴

У другом тексту, нешто пре но што се Басара прогласи за легитимног Домановићевог наследника, читамо и ову политичку актуелизацију: „Донедавна политичка олигархија једног пораженог народа сасвим озбиљно условљава (!) улазак своје земље у победничку Европу инсистирањем на повратку дела територије чијим губљењем је њен пораз био и крунисан”⁵

Ако овоме додам да је, колико ми је познато, аутор млађи писац од успеха мислим да нећу погрешити уколико му, уз овакве исказе, прорекнем и леп европски просперитет. То је, уједно, добар пример *пo-добног* размишљања, колико и мајсторије прављења „постмодерног” *Политикиног* културног додатка.

Рецептима за победу нас самима собом и, ео ipso, како појединачну, тако и општу пробитачност посејана је српска стаза у свет крај које нам се данас поново јавља Домановићев лик. Некако злосрећно се осмехујући мрмља Радоје речи што до нас не допиру. Све ми се чини да би то могле бити оне из народне приповетке *Тамни вилајет*:

И ко узме, кајаће се, и ко не узме, опет ће се кајати!

⁴ Градимир Аничич: *Народ и култ вође, Политика*, додаток *Култура, уметност и наука*, 28. јун, стр. 03.

⁵ Игор Маројевић: *Мртво море*, исто, стр. 03.

СЛОБОДАН РАКИТИЋ

СРПСКА КУЛТУРА У ЕВРОПСКОЈ ЦИВИЛИЗАЦИЈИ

Иако није упутно почињати цитатом, своје слово почео бих првом реченицом из чувеног есеја Иве Андрића „Његош, трагични јунак косовске мисли“: „Ова је драма почела на Косову“. Где бих је и када иначе цитирао ако не овде, у Крушевцу, и ако не у овим поствидовданским данима? Не мислим само на тек минули Видовдан него и на онај од пре 619 година. О било којој великој историјској националној теми да говоримо – као што и говоримо – можемо да почнемо као и Андрић.

Већина повесних догађаја који су нам се десили, или се још дешавају, тешко се могу разумети без осврта на нека збивања у 19. и 20. веку, али и без спуштања низ временску лествицу дубоко у средњи век. Када ово кажем имам у виду данас веома изражену тенденцију да нам се, као народу, наметне и усади страх од сопствене историје, прошлости, традиције, мита; чак и од сопственог имена, писма и језика.

Косовски завет је у нераскидивој вези са српским ослободилачким устанцима 1804. и 1815; са анексионом кризом 1908; са балканским ратовима; са атентатом у Сарајеву на Видовдан 1914; са одбијањем владе Србије аустроугарског ултиматума 1914; са учешћем Србије у Великом рату 1914; са преласком српске војске и народа преко Албаније; са стварањем Југославије 1918, а не националне хомогене Србије у којој би се нашле све српске области у којима Срби чине већински народ, што је једино било и логично и целисходно; са демонстрацијама 27. марта 1941. и раскидом Пакта са Немачком склопљеног 25. марта 1941; са српским устанцима у Херцеговини; са ослободилачким борбама у Црној Гори; са отпором српског народа у време вишенедељног бомбардовања од стране НАТО-пакта 1995. и 1999. године.

У првом поглављу свог текста „Велики мали народ“¹ Светозар Стојановић је навео најважнија збивања, која сам и ја поменуо, додуше у другачијем контексту, због којих су Срби постали велико-мали народ. Том низу догађаја додао је и допринос Срба успешном „не“ Стаљину 1948–1953. и универзитетски штрајк против црвене буржоазије 1968. Стојановић је срећно нашао синтагму „велико-мали народ“, имајући у виду очигледно да су Срби, иако бројчано мали народ, стицајем историјских околности учествовали у највећим европским догађајима у последња два века, и отуда, можда, то њихово осећање себе као великог народа, што их је веома скупо коштало.

Косовски завет, односно Лазарево или лазаревско опредељење, учење Светог Саве, византијска традиција, христијанизација Срба и њихово увођење у хришћански свет Европе, Вуково завештање – стварање српског филолошког програма, српског књижевног језика и ћирилице – кључни су догађаји и судбинске одреднице у српској историји, култури и духовности.

Темеље српске цркве, књижевности и просвете поставио је Свети Сава у 12. веку и од тада писменост српског народа, књижевност и сликарство иду напоредо са грађењем манастира, задужбина српских владара, истовремено световних и црквених власти. У Призрену, на пример, било је тридесет храмова, а у самој Великој Хочи тринаест цркава. Седамдесет и седам манастира подигнуто је пре Велике сеобе Срба под Арсенијем Чарнојевићем. Српски народ је сеобан народ, динамичан, увек у покрету, и зато без проучавања српских сеоба не може се изучавати ни српски духовни простор, омеђен манастирима и црквама, озакоњен царским повељама и печатима, а испуњен језичким знацима и у највећим историјским тминама.

Пећка патријаршија, основана 1557, која је имала седам епархија, ујединила је Србе у једну нацију, у трима државама, у чему су језик и писмо и вера имали пресудну улогу.

У време пре турске окупације српских земаља, у манастирима се неговало преписивање књига, превођење за потребе литургије на словенском језику, али и превођење оригиналних дела. Манастири су били и остали до Доситејевих времена, дакле до 18. века, једине школе и једина врела писмености. Вук Караџић је у манастиру Трноши научио да чита и пише.

¹ Зборник Крушевачке филозофско-књижевне школе (2006–2007), Крушевац, 2008, стр. 28–29.

После пада српске Деспотовине и нестанка српске државе, Српска православна црква је преузела улогу чувара народне самосвести, националног идентитета и саме себе. Сам простор око манастира служио је за окупљање и саборовање народа, али и као уточиште пред најездама разних освајача. У манастирским портама народни гуслари и певачи казивали су своје песме о српским јунацима и победама над Турцима. Вукова језичка и филолошка револуција не поклапа се случајно са Карађорђевој револуцијом. Вук Караџић је значајан не само као творац српскога језика и писма већ и као онај што је сачувао благо српске народне баштине. Он је српску поезију представио Европи у другој половини 19. века као непроцењиву вредност. Он је управо у манастирима налазио своје певаче и записиваче.

Српски народ се у вековима ропства и страдања одржавао захваљујући својим митовима и духовном зрачењу баштине. До спаљивања моштију Светога Саве на Врачару 1595. код Срба је доминантна светосавска идеја, а од тада се паралелено развија и јача косовски завет и култ Светог кнеза Лазара. Преостале Србе на Косову и Метохији, који живе данас у логорским условима, држи још само косовски завет.

Од самих почетака словенске писмености могућно је пратити нераскидиву везу између цркве и књиге. Мисионарски рад солунске браће Константина (Ћирила) и Методија, на позив кнеза Растислава 863. године, био је веома успешан. Створили су посебно писмо, прилагођено особеностима словенског језика, превели су најважније богослужбене књиге и текстове, и поставили темеље словенској књижевности и првој словенској цркви у 9. веку.

Христијанизацијом Срба у 9. веку постављени су први и најзначајнији темељи њиховој самосвести, али је питање у којој је мери та почетна христијанизација заиста продрла широко у народ и да ли се пре свега ограничила на владарски род и племство.

Српски народ је и пре крштења постојао као народ, али без пуне свести о себи. Тек крштењем он је схватио себе као индивидуалност, није више био народ по себи већ и народ за себе. Христијанизацијом су постављени најчвршћи основи српском националном и државотворном идентитету.

Европска цивилизација, чији је значајан део цивилизација Срба, у основи је хришћанска. Карактеристична је генеза европске и у том

смислу српске християнизације. Једна од главних одлика јесте преузимање античких елемената, њихово преобраћење у хришћанство и њихово охристовљење. Охристовљење треба схватити као сазревање – јер, кроз хришћанско учење антички ентитет је постигао историјску зрелост.

Све што се изражава језиком, усменим или писаним: слике, представе, осећања, звучност, ритмови, гласови, знаковни облици, писмо итд., а донекле и оно што се не изражава, прожето је симболичним вредностима. Језик је средство споразумевања међу људима, али је он, путем молитве, и средство споразумевања људског бића са Богом. Као Реч, Логос, језик је оруђе разума, деловања или воље Божје – стварања.

Повест српског књижевног језика је дуготрајна, бурна и сложена. Изнад свега динамична. У хиљадугодишњој језичкој традицији Срби су развијали и неговали књижевност на словенском језику који је у различитим периодима имао и различите рецензије, варијанте и рукавце: старословенски, српскословенски, црквенословенски, рускословенски, славеносрпски, српски народни језик. Према свим овим стандардизованим језичким изразима Срби су се односили као према свом националном српском књижевном језику. У основи свих ових језика су два кључна језичка модела: старословенски и српски народни језик.

Српски језик се није континуирано развијао, као што су и српска књижевност, уметност и писменост насилно прекидани током минулих векова. Заједнички словенски књижевни језик употребљавао се од деветог до дванаестог века, после тога су настајале и бројне језичке рецензије. Неки од тих модела књижевног језика на основама старословенског употребљавани су све до 19. века, а у црквеном богослужењу задржани су и до данас. Један од последњих великих српских писаца који се појавио с почетка 18. века, Гаврил Стефановић Венцловић, писао је на српскословенском језику, али је своје проповеди и беседе писао и казивао народним језиком. Његов живот и деловање омеђени су Великом сеобом под Арсенијем Чарнојевићем 1690, сеобом под Арсенијем Јовановићем Шакабентом 1737. године, а траг му се изгубио у време немира и догађаја у Српској крајини, на аустријској граници, који су довели до расипања српског етникума и сеоба у Русију средином 18. века. Ако су стари Словени дошли са простора иза Карпата, повратком Срба на широке просторе Русије и

данашње Украјине као да се затворио један круг, о чему је маестрално писао Милош Црњански у својим *Сеобама*.

У свом мукотрпном уобличавању српски језик је прошао кроз неколико језичких стандарда, развијајући се поступно. У 18. веку различити српски писци пишу различитим језичким стандардима. Знаменита *Антологија српског песништва*, коју је сачинио Миодраг Павловић, садржи српску поезију у континуитету од Светог Саве до наших дана. Иако је та нит континуитета у појединим периодима истањена, до самог кидана, очигледне су „фазе“ кроз које је пролазио српски књижевни језик. Већина текстова из старе српске поезије у Павловићевој антологији дата је у модерној верзији, а не у дословном преводу на савремени српски језик, задржавши при том нешто од старе лексике, како би се дочарао дух епохе. Песме из 18. века представљене су у неизмењеном облику. Тако је „Исповедна молитва“ из друге половине 14. века, непознатог аутора, дата у оригиналном језичком виду, што делује импресивније него да је прилагођена савременом језичком стандарду.

Већ је примећено да је не малу грешку учинио Вук Караџић кад је инсистирао на дисконтинуитету српског језика, стављајући прилично дубок јаз између старословенског и српског народног језика, мада је у својим позним годинама денекле изменио своје првобитно мишљење и показао више флексибилности о том важном питању. У том смислу и прво издање његовог *Српског рјечника* разликује се од другог, у коме су се нашли примери и из старе српске књижевности.

У грчкој митологији, реч, логос није само говор, граматички израз, него и разум, ум, људски појам и дубоки смисао бића које себе промишља или бића које је други спознао и саопштио. Слова су синоними за писмо, језик и реч. У неким древним списима писмо је светог порекла, *слика Божја*, али се и поистовећује са човеком. Као и сам језик. Октавио Паз, у тексту „О језику“, пише да је човек „неодвојив од речи. Без њих он је неухватљив. Човек је биће од речи“. Резултат тога је да се речи „рађају и умиру као људи“. То се дакако односи и на језике.

На другом месту, у истом тексту, Паз каже: „Реч је сâм човек. Саздани смо од речи. Оне су наша једина реалност или, у најмању руку, једино сведочанство наше реалности. Без језика нема мишљења, нити предмета спознаје: суочен с непознатом реалношћу, човек је прво именује, крштава. Непознато нам је оно што нема имена“.

Суштина тог односа између људског бића и језика јесте, сматра Паз, да се „од језика не може побећи”. Кад нема нас, нема ни језика. Језик не може да живи изван нас, иако нам стално измиче, што само на први поглед изгледа парадоксално. Језик је најдубља, најсуштаственија и највернија повест људске заједнице. У мери у којој нам језик измиче, удаљавајући се и осамостаљујући се, измиче нам и сопствена историја, и култура, и књижевност, а то значи будућност. Зато Паз с разлогом закључује да је проучавање језика један од „делова целокупне науке о човеку” – а ја бих додао да је један од најважнијих делова – премда је модерна лингвистика (Н. Трубецкој, Роман Јакобсон) успела да „изолује” језик као предмет, да га одвоји од човека, додуше само на фонолошком плану, тако да је Пазово схватање и данас релевантно, иако је изречено пре неколико деценија.

Мисао да су Срби Исток на Западу и Запад на Истоку, која се приписује Светоме Сави, налази се у једном његовом писму из 1221. године: „Исток је мислио да смо Запад, а Запад да смо Исток. Неки од нас су погрешно схватили наше место у овом сукобу струја, па су викали: ми нисмо ни једна ни друга страна; а неки да смо ми искључиво једна или друга! А ми смо Срби, кажем ти, Иринеју, судбином предодређени да будемо Исток на Западу и Запад на Истоку, и да признајемо изнад себе само небески Јерусалим, а на земљи – ништа“. Ове речи Светог Саве цитира и Владета Јеротић у једном свом есеју, у књизи *Вера и нација*, с напоменом да оне нису од савремених историчара потврђене као аутентичне. И сâм сам трагао за њиховом веродостојношћу и извором, али их нисам нашао ни у једном његовом делу. Оне, међутим, изражавају суштину и дух учења и деловања Светога Саве, као и место и улогу Срба на Балкану и у Европи.

Захваљујући хришћанској култури и својој православној Цркви, Срби су успели, иако без сопствене државе, да очувају свој национални идентитет и под Турцима и под Аустријанцима и да се учврсте као европски историјски народ. Дуго и тешко ропство под Турцима имало је за последицу успорену и до краја неизведену христијанизацију Срба.

Наше савремено доба одликује се рационализмом, секуларизмом и оскудном духовношћу. На Западу се не верује у есхатолошке димензије историје. Кроз једну сасвим другачију визуру гледа се на учења о смрти, бесмртности душе, страшном суду, смаку света, вечном блаженству и паклу. Измењен је и однос према неким традиционалним вредностима.

Хришћанска култура има једно извориште које је у исто време и његова утока, а то је Исус Христос. И све док је српски народ био у оквиру тог културног облика, он је могао да да – и дао је – значајан допринос европској цивилизацији. Најочитији пример за то су два златна века владавине светородне династије Немањића. Њихове веле-лепне задужбине, широм српских земаља, и ван, средњовековно сликарство и књижевност нису репрезент само српске него и европске хришћанске цивилизације.

Драгоцене резултате сусрета православног Истока и римокатоличког и протестантског Запада, на словенском Балкану, дао је њихов „укрштај“, како би рекао Лаза Костић. Не, дакле, стапање или понављање једног или другог ентитета, већ плодносна синтеза корисна и за једну и за другу страну хришћанског света: и за православце и за римокатолике. Тај сусрет византијско-словенске културе са западним културом драгоцен је допринос српске културе управо по моделу св. Саве да су Срби Исток на Западу а Запад на Истоку.

Ако се говори о Западу не може се мимоићи ни Русија и њена култура. Почетком двадесетог века у Русији долази до праве ренесансе религијске мисли и до успостављања теорије „саборности“. То је нарочито карактеристично за доба уочи бољшевичке револуције и значајних друштвених реформи. Саборност подразумева јединство различитости а не њихово потирање и унификовање, што је једна од најважнијих тенденција такозване глобализације и новог светског поретка.

Француска књижевница бугарског порекла, Јулија Кристева, залаже се за дијалог Истока и Запада, Источне и Западне цркве, што би резултирало успостављањем модерног културног простора. При том различитости појединих културних модела и ентитета не би биле препрека већ предност тог дијалога. Западни рационализам и критички однос према укупности света, од друштва до Бога, с једне стране, и религиозна егзалтација православног човека који суштину света види само у заједници Цркве, с друге стране, тек заједно, у саборности, чине целину. Владета Јеротић, у изванредном тексту „Православље и Запад“, о том односу и саодносу источне и западне цивилизације, између осталог, каже: „Аналитичкој култури Запада неопходна је била у прошлости, и остала у садашњости, синтетизујућа култура Источног хришћанства, али и обратно. Западна и источна култура чине јединство и није их могуће замислити једну без друге. Да ли је могуће предосећати трагедију за обе ове културе данас, претпостављајући да се

спушта нова „гвоздена завеса“ између Истока и Запада, овог пута спуштена од стране Запада? Или се ова „завеса“ спушта само испред Србије?“

Владета Јеротић, тражећи споне, а не ограде између Срба и Запада, залаже се за синтезу и прожимање а не за разградњу и расколе. Слика савремене Европе и њеног односа према другим нацијама и културама јесте истовремено и њен однос према самој себи, према сопственом културном духовном наслеђу. Савремени концепти српске културе имају и своју негативну страну. Напуштањем својих традиционалних вредности и погубном атеизацијом, уклапањем у глобализам новог светског поретка, српска култура данас даје мало оригиналног, претварајући се у имитатора клишеа западно-европске културе, која је све мање хришћанска. Међутим, српска култура само кроз хришћанство може да буде плодносна за сопствени народ и занимљива и корисна за европску културу.

Повест писма, које представља објаву Речи, у ствари је супститут говора. Сматра се да није старија од 6000 година. Писмо симболизује ишчезнуће присутности: наступа кад се реч повуче. Писмо представља напор да се не изневере дух и надахнуће; остаје само симбол одсутног говора. Оснивач модерне лингвистике, Фердинанд де Сосир, тачно је разлучио: говор и писмо два су система одвојених знакова: једини разлог постојања другог јесте у представљању првог. Писмо материјализује објаву, прекида људску везу и замењује је светом знакова. Да би се објава реактивирала, преко је потребна изговорена присутност.

Схватања Доситеја и Вука Карацића сасвим су блиска у питањима националног одређења и „омеђења“ Срба. Прошло је педесет година од Доситејевог става да „закон и вера може се променити, а род и језик никада“, исказаног у „Писму Харалампију“, до Вуковог текста „Срби сви и свуда“, написаног 1836, а објављеног тек 1849. у *Ковчежићу* за ту годину. Набрајајући све области где живе Срби, на широком простору од Беча и Трста до Солуна, Вук наводи да ту живи народ који говори једним језиком, али се по закону (религији) дели на три вероисповести – православну, римокатоличку и исламску. Медитеран је колевка православне културе али је олако препуштен Турцима. У томе су трагичне последице двеју кључних српских битака у средњем веку, Маричке и Косовске.

Став да Срби и Хрвати имају посебне језике – што је важило све до половине 19. века – заступали су Добровски, Копитар и Миклошић и, наравно, Вук Караџић, који је најпрецизније и формулисао своје ставове, да је српски језик штокавски, а да чакавски и кајкавски нису српски.

У време највеће сатанизације Срба, почетком деведесетих година прошлог века, сатанизовани су и српски митови, српска историја, српска народна поезија, српска модерна поезија. Са разградњом земље почела је и разградња српског етничког корпуса и самог језика. Растурањем Југославије српски језик је преживљавао све оно што се дешавало и српском народу: деобе, расипање, фалсификовање, отимање, преотимање, затирање. У свему томе политика је имала пресудан утицај и нечасну улогу. Језички сепаратизми (хрватски, бошњачки, црногорски) и растакање живог бића српског језика слабили су етничку супстанцу, распарчавали је и онемогућавали успостављање целине српског народа његове књижевности, уметности и духовности. Зарад несигурног југословенског идеала, како у Краљевини тако и у комунистичкој Југославији, разарани су темељи српског националног бића а на његовим крхотинама стваране су нове нације, нови језици и нова књижевност. То разарање српског етникума почело је разарањем српског језика као темеља и кохезионе енергије. Историја, мит и језик, у не малом делу српске поезије кључне теме, одређују и међе српског језика и српског културног простора. Српски песници, крећући се суверено кроз митске, историјске и религијске теме, повлаче и главне координате српског језичког простора, успостављајући „копче” и „споне” са другим културама, књижевностима и цивилизацијама. Тако се, на пример, у лирском космосу Миодрага Павловића, сусрећу пагански ритуали, античка складност, византијска прозирност, хришћанска молитвеност, фолклорни и модерни, урбани говорни идиоми, епска и сакрална сликовитост, хиландарска уздржаност и западноевропска трезвеност и рационализам. Павловић је песник културне историје, европске и српске, и могао би се сматрати парадигмом синтезе традиционалног и модерног.

На Спасов дан ове године навршиће се десет година од објављивања *Слова о српском језику*, својеврсног *Језичког закона-правила српскога народа* – како га је окарактерисао лингвиста Милош Ковачевић – написаног у облику декларације, које је сачинила и потписала група од петнаест српских филолога, лингвиста и књижевника.

Слово о српском језику садржи, у сажетом облику, учење о српском народу и његовом језику, о српском књижевном језику и његовим варијантама, о српским писмима, о проверавању (прозелитизму), о српском културном простору, о српској књижевности, уметности и култури (у најширем значењу). *Слово о српском језику* донето је с намером да се укаже на погубну актуелну језичку политику код Срба, али и на последице језичке политике током читавог двадесетог века, односно после смрти Вука Караџића. Данас сматрам да је *Слово о српском језику*, које је узнемирило успаване савести српских филолога, један од најзначајнијих језичких докумената после Другог светског рата, а вредност његова тек ће се видети у будућности. И далековидост ставова исказаних у њему.

Недавно, у мају, београдске „Вечерње новости” донеле су чланак да је у Никшићу отворена Катедра за црногорски језик и књижевност и да ће се настава на њој одвијати на српском језику, јер црногорски језик још није стандардизован, а и нема стручњака за њега. Тако рат за српски језик, да се послужим насловом књиге Ђуре Даничића, још увек траје.

РАДИВОЈЕ КЕРОВИЋ

НАРОД И ПИСМО

Урезивање трагова у времену

Вријеме и простор показују се као окоснице човјековог битисања у свијету. Вријеме више и суштинскије, пошто просторност чини само један вид тога битисања, док вријеме прожима и конкретни тјелесно-чулни као и лични и духовни живот човјека, субјективни и објективни вид његове егзистенције. Тако оно сплиће у своје мреже човјека као појединца, народе и цијело човјечанство. Просијецајући људско битисање у свијету уздуж и попрјекно, одоздо нагоре, оно га излаже константној мијени, пролазности и пропадању. Али истовремено, вријеме чини и основу сваког преображавања, развоја и напретка. Оно чини свјетовну основу дуж које, упркос свој коначности и пролазности, човјек као индивидуално и друштвено биће својом слободом и разумношћу на разноврсне начине смјешта и удомљује себе диљем простора овога земаљског свијета. На тај начин он озбиљује себе и осмишљава властити живот на тегобном путу самообликовања и саморазумијевања. Као нешто најунутрашњије што човјек живи и доживљава, што га протреса изнутра као струја времена од прошлости преко садашњости па према будућности, вријеме устројава повијест нашег људског битисања, идентитет личности и народа. Истрајавање времена као свагда присутне динамичке силе омогућује традицију као систем искустава, идеја, вриједности, пракси, образаца мишљења и понашања, вјеровања и исконских доживљаја, човјека и народа, захваљујући којој он не почиње увијек од почетка, већ свој свијет живота обликује и гради на претпоставкама рада претходних генерација. Због тог конститутивног значаја времена за субјективни и објективни, лични и народни живот и наш мислилац и психијатар Светомир Бојанин ће рећи: „Вријеме је у човјеку. Оно је окосница непрекидности и идентитета личности, чврста је основа „реда” и стабилности свјесног постојања. У времену се и приметна свјесност

бића. Доживљај времена као основе и окоснице „реда ствари” у свјесности човјековог постојања, и као облика и симбола тог постојања, уједно је и темељ вредновања других доживљаја, свих доживљаја у животу човјека, ваљаних и лоших, добрих и злих, лијепих и ружних, вриједних и безвриједних.... Вријеме, протежући се дуж једног људског живота, од датог тренутка живљења, и као историја што тече у свим правцима индивидуалне, породичне, завичајне, националне и цивилизацијске свијести, уобличава дубину самосвијести сваке поједине личности”¹.

Стога вријеме може да буде човјеков водич кроз живот, да омогућава сабирање и таложње искуства, мишљења, идеја, вјеровања и знања који се путем традиције преносе потомству. Попут осталих народа и српски народ је тако у времену и дуж повијесне егзистенције својим дјелатним и стваралачким опхођењем са свијетом и другим народима на различите начине посвједочавао своје присуство у свијету урезујући и остављајући трагове диљем широких простора свога битисања. Један од тих важних трагова, који чине незаобилазни саставни елемент српске културе, духовности и идентитета, јесте и српско писмо ћирилица. Не само српска свјетовна и црквена књижевност, умјетност, наше и ранијих епоха, и српска државно-правна мисао и пракса, филозофија и наука, какве имамо већ одавно, или прадједовска хришћанска вјера, слободољубље, те народно предање, да чине непролазни квалитет српског битија и свијета живота, већ то чини и ћирилично писмо. Нема никакве сумње да је и оно уграђено у саму срж идентитета српске културе и народа и да представља потврду његовог националног интегритета у заједници народа. И то не само зато што то писмо представља основу цјелокупне писане културе нашег народа, већ и из бројних других разлога. Као и само вријеме што нам може, само ако пажљиво послушамо његов ехо, рјечито али безгласно говорити, преносити поруке и довикивати истину када нас саме ријечи обмањују, како то мисли амерички антрополог Едвард Хол, тако нам и ћирилица својим духом и историјом може открити много тога о нама самима, нашој култури, карактеру и националној судбини.

Дух, писмо и језик

Ипак се може поставити питање: Зар није српски језик важнији од ћириличног писма? Није ли писмо само инструмент и помоћно

¹ Бојанин, Светомир, *Оглед о самосвести*, Знамен, Београд, 1999, стр. 61/63.

средство језика и народа за записивање искуствених и мисаоних садржаја, средство у служби ума и језика? Није ли језик првобитнија и исконскија пројава људскости? Та зар сам српски народ није, као ријетко који други, створио пребогату и драгоцену усмену културу или народне умотворине, које су сакупљали Вук Караџић и други српски посленици и патриоте, а крали и присвајали Хрвати?

Заиста би било неумјесно прогласити писмо важнијим од језика, и потцијенити вриједност и значај усмене културе и народних умотворина. Једнако је неодрживо сматрати писмо првобитнијим и исконскијим феноменом од језика. Али, мислим да је такође неумјесно свести писмо само на инструмент или средство у служби језика и човјека. Прије ће бити да писмо у једном језику, искуству и мишљењу народа који њиме говори, игра доста значајнију улогу него што се најчешће мисли. Тајанствен и заплетен, отпоран и тежак за разумијевање, а тако и непоновљиво жив, по својој суштини и поријеклу језик је скопчан са људским духом у истој мјери у којој се опире објашњењу. Баш зато што „дух дише гдје хоће”, што је слободан и стваралачки, као што и језик језикује гдје хоће и на бројне начине, нама знане и незнане, говорне и немуште, а оба представљају исконске пројаве и потврде људскости и одлике његове природе, настоји се путем расвјетљавања тајне језика и тајне духа расвијетлити тајна човјека и његовог постојања у свијету. Не без разлога у духу, односно уму, проналази се извор и поријекло језика, а у бићу језика способност човјека и народа да именују ствари, појаве и догађања, да изразе властита осјећања и доживљаје, да саопште другима своја искуства и размишљања и да се са њима споразумијевају. Захваљујући тим способностима човјек је у стању да изгради заједницу са другим људима, да се отвори другом бићу, вољеном, сроднику, дјетету, родитељу, сународнику; као и заједницу са Богом кроз молитву и црквени живот. Снагом духа и ума он памти пређена искуства, догађаје, знања, меморише током индивидуалног и колективног битисања настале разноврсне трагове његовог присуства и дјеловања у свијету. Пажљива и непристрасна анализа саставних елемената језика и говора показује да он функционише као самосвојан динамички систем и живи организам, у коме сви елементи имају велику важност, па тако и писмо. Та анализа такође показује тијесну спрегнутост духа и језика посредством које се објављује многообличност човјековог доживљавања, искуства и размишљања, испољавања свјесног и несвјесног живота, рационалног и чулног. Јер језик не само што у говору увезује чулно и

емоцијско искуство и доживљаје, већ и ове са рационалним мислима и свјесним искуством човјека, формирајући на тај начин једно значењско поље у којем се сналази и може сналазити једино човјек као разумно биће. У том скривеном чулном, душевном и духовном збивању показује се и тијесна веза између гласа у говору са словом или знаком у писму. И као што од гласова настају ријечи и реченице тако од слова настаје писмо. Посредством писма и ријечи језика, посредством слова као знакова и симбола који имају значење, човјек објективира и остварује себе и своје духовно искуство. Умјетни или вјештачки карактер знакова, односно слова (графема) писма се већ у дјетињем учењу језика и азбуке уграђује у његов субјективни свијет, његову интиму и свијест. Несталност његовог дјетињег чулног искуства се згушњава у стабилнији облик, којим свијест постепено овладава стварајући нови свијет. На ту тијесну повезаност свих елемената и фаза језичког феномена указује нам и филозоф Ернст Касирер у својим дјелима². Да глас у говору и слово у писму, као и говор као систем живог језика и писмо као систем слова или знакова, не стоје у произвољном односу, већ да су на загонетан начин тијесно повезани посвједочује нам и истакнути амерички антрополог Бенџамин Ли Ворф у својој књизи *Језик, мисао и стварност*. Ту он заступа и значајну тезу о спрези менталне структуре човјека и начина функционисања његовог духа са дубинском структуром и начином функционисања језика. Бранећи писмо од неоправданих омаловажавања, па тиме и српску ћирилицу, а имајући све поменуто у виду, можемо рећи да је писмо у систему језика једног народа много важније него што се иначе мисли. То што је ту везу писма са живим говором тешко расвијетлити и показати у њеној нужности друга је ствар. Посебно ако ствари посматрамо са национално-културолошке тачке гледишта.

Дубина трагова и квалитет ћирилице

Трагови у времену могу бити различите дубине и различите природе, графички - попут писма и писане ријечи, материјални – попут артефаката, грађевина и сл., тјелесни – попут ожилјака на површини тијела, субјективни – попут бола или разочарења у дубини душе, или, можда,

² Погледати, Касирер, Ернст, *Оглед о човјеку*, Напријед, Загреб, 1978, стр. 145-178, Филозофија симболичких форми, 1, *Језик*, Нови Сад, 1985, стр. 112-119.

духовни – попут сјећања и суме знања којом располаже појединачни човјек. И ови, али и неки други овдје непоменути, свједоче о човјековом битисању и трајању на просторима свијета. Појављујући се у лику субјективних и објективних трагова, а због меморисања ко зна чега све у индивидуалном и колективном сјећању, у људском геному на крају крајева, не можемо бити сигурни која врста трагова дубље и даље сеже, да ли они субјективни и лични или они културолошко-историјски. Као отисци пуни значења и смисла утиснути у људски дух и материјалне ствари трагови одређују нашу садашњост и будућност. Сви се сјећамо времена дјетињства када су нас родитељи и учитељи учили да сричемо ријечи и пишемо слова азбуке, а послѣје абецеде, не разумијевајући зашто морамо да идемо у школу и да учимо. И зашто два писма? Ја сам већ тада на дјетињи начин био зачуђен тим односом и везом између ријечи језика, њиховог значења и слова из којих су писане ријечи биле састављене. Интуитивно ми је одговарало да ријечи говорног језика буду тијесно, чак природно спрегнуте са одговарајућим словима која су градила писану ријеч: да, рецимо, предмети почињу баш одговарајућим словима, мотика са м, плуг са п, оловка са о, школа са ш, итд. То би ми потврђивало повезаност ствари и збивања, те смисленост свјетског поретка и људског постојања, ријечи говорног језика и слова као писаних и умјетних знакова за те ријечи. Како тада нисам могао бити сигуран у тако нешто, нити ми је неко могао одговорити на ту недоумицу, данас након толико година животног искуства и научног истраживања стигао сам до убјеђења да у свему томе постоји унутрашња иако тешко прозирна веза. На ту везу указује више ствари, а једна од њих је графологија, наука о рукопису. Њен велики представник филозоф Лудвиг Клагес доказује да се човјеков карактер, његове врлине и мане, способности и слабости, чак судбина откривају у његовом рукопису. Тако нам облик, величина, положај слова, тенденција реченице, дубина линије, јасноћа рукописа и сличне ствари рјечито говоре о некој личности као откривеној тајни. Чак и када би писали штампана, а не писана слова, открили бисмо што шта о себи и своме карактеру. То значи да се субјективни, душевни и лични живот човјека испољава у ријечима и словима његовог рукописа, дакле писма. И ако хоћемо да се сакријемо од себе и људи, рукопис нас издаје. Да ли ћемо рећи да су само дух који се испољава, душа која се изражава или карактер који се открива живи, а да су рукопис, слова и писмо мртви? Или можда и слова и писма имају свој дух и своју тајну, на загонетан начин повезану са људским духом?

Склон сам да тврдим да имају, бар утолико што и једни и други припадају истом свијету живота и постојања, истој природној и људској стварности. Такође сматрам да, имајући у виду повезаност духа и израза, менталног склопа и писма, језика и мишљења, ћирилично писмо илуструје један одређени модел мишљења и битисања, искуства и доживљаја свијета и живота са преферираним начинима вриједносног одношења према свијету и сврхама човјекове егзистенције. На сличан начин, латинично писмо илуструје другачији начин размишљања, другачије стратешко одређење и однос према животу, свијету, другим људима и народима. Ћирилично писмо је ликовно дотјераније и елегантније, мекше и духовније, у осјећајном смислу присније и хуманије. За разлику од строгости, рационалности и проаичности латиничног писма, иза којег стоје један тип човјека и човјештва усмјереног на освајање свијета, ћирилица собом вуче и боје својствене православној души и сликарству. Складна и хармонична, она осваја својом ауром и мистичким елементом.

И својим поријеклом и дубоким траговима у повијести српског и других словенских народа, она плијени посебну пажњу. Учени смо у школама да је ћирилица настала највјероватније у деветом вијеку н.е., да су је развили Константин Филозоф (Ћирило), или пак његови непосредни ученици, те да је била писмо и осталих словенских народа. Та теза је и данас владајућа. Па ипак, истине ради, треба примјетити да се у задњих пар деценија појавила и конкурентска теза, која ситуира ћирилицу у давна времена и идентификује је као првобитно српско писмо. Ту тезу, која говори о српском народу као најстаријем, па тиме и *србици* као његовом писму, заступа наш плодни научник из дијаспоре Јован И. Деретић. Он ће нам рећи да је србица као најстарија азбука нађена у Винчи настала у четвртм миленијуму п.н. ере, па да су се из ње развила остала европска и већина неевропских писама, укључујући арамејско, јеврејско, грчко и друга³. Овим истраживањем и тезом се озбиљно бави и наш угледни филолог и србиста Петар Милосављевић. Сагласан да је истраживање поријекла и настанка писмености и писма од великог значаја и да се тиче како „природе човјековог мишљења и језика којим се служи”, тако и „његовог односа са свијетом и другим људима”, Милосављевић ће истаћи и крупне заслуге наших научника попут Радивоја Пешића, Драгослава Срејовића и Светислава Билбије, за проширење наше слике свијета и погледа на историју српског народа

³ Погледати, Деретић, И. Јован, *Срби/народ и раса*, 2 изд., Глас Српски, Бања Лука, 1998, стр. 4. и 364.

и писма. У том смислу он примјећује да је Билбија успио дешифровати писмо старих Етрураца тек онда када је пронашао кључ у српском језику и српској ћирилици. Тако је он успио да повеже и откључа „два међусобно повезана система, језик и писмо” и то посредством система српског језика и српске ћирилице. Тиме је „успоставио везу између словних знакова и гласова које они означавају”⁴ истовремено препознајући и идентификујући у систему етрурских словних знакова њихов језички систем. Такође и ова чињеница рјечито говори о логичности тезе о тијесној пове-заности ћириличног писма са духом српског језика и народа. Поред тога, ћирилица се показује и као функционално писмо без икакве мане. Да је та наша ћирилица најсавршеније писмо тврди Јован И. Деретић, да је савршенија од латинице признаје и професор Милосављевић, а зашто је то тако експлицитно утврђује и Радмило Маројевић. По његовом мишљењу ћирилица није само првобитно национално српско писмо и „знаковни израз српске културе”, а латиница само „алтернативно” писмо, већ она посједује врлине које ова друга не посједује. Тако ћирилица посједује троструку предност: 1. склад писања са изговором; 2. свако слово представља графичку цјелину која се не гради помоћу дијакритичких знакова и, 3. отвореност, која се састоји у томе што ћирилица не тежи томе да све језике и писма подреди себи и све ограничи на одређен број слова, као што то чини латиница⁵.

Зашто треба његовати ћирилицу?

Познато је да дрво плитког и слабог коријена, ма како велики били његово дебло и крошња, лако ишчупа и обори и слабији вјетар. Слично је и са народима. Народи плитке историје, слабе традиције и културе, те неизграђеног идентитета, дакле, народи слабих коријена, лако подлијежу првим промјенама и убрзо сасвим нестају са свјетске позорнице, било простим искорјењивањем, било асимиловањем од стране других народа и култура. Данас је на дјелу у свјетским размјерама растварање сваке културе и традиције и неутралисање идентитета и интегритета појединачних народа и култура. На дјелу је

⁴ Погледати, Милосављевић, Петар, *Српска писма*, Бесједа, Бања Лука, 2006, стр. 35, 39.

⁵ Погледати, Маројевић, Радмило, *Ћирилица на раскрићу вијекова*, Дјечје новине, Горњи Милановац, 1991, стр. 169.

сложени и далекосежни процес свеопштег раскорјењивања човјека. Управо из тих разлога се баш у западном, научно-технолошком универзуму коме припада и српски народ, препознаје пријека потреба за поновним укорјењивањем, које може бити различито. Отуда и српски народ, увучен у жрвањ свеобухватних интеграцијских, глобализацијских и технолошких процеса, мора да испољи више напора и сналажљивости како би сачувао самобитност и позитивне елементе властите културе и традиције. У те позитивне елементе његове културе и традиције несумњиво спада и ћирилично писмо. По свему судећи баш оно је у нашем времену од стратешког значаја за српски народ. Стога то писмо треба његовати на свим равнима индивидуалног и друштвеног живота, у школству, свакодневном животу, књижевности, науци и филозофији, интернету и другдје. Императивни разлози те његе су сљедећи:

- Ћирилица је потврда историјског континуитета у постојању нашег народа;
- Она је матично и првобитно српско писмо још недовољно истражене, али свакако велике старости, за које су везана најплеменитија осјећања српског човјека и народа дуж цијеле његове повијесне егзистенције;
- Ћирилица је благословено и освећено писмо кроз црквену употребу у литургичком животу и пракси Српске православне цркве;
- Њоме су исписане богослужбене књиге и највећи дио цјелокупне српске књижевности;
- Повезана је са духовним животом и осјећањем народа, тако да потврђује и утврђује његову самобитност, као и самобитност српског језика;
- Уграђена је у наш систем искуства, размишљања и доживљавања свијета и људског битисања, те наш општи однос према свијету и животу;
- Савршеније је писмо од латинице;
- Она још увијек омеђује етничке границе српског рода, посебно на подручју Босне и Херцеговине, када се државне границе све више сужавају;
- Она представља везу са коријенима и интегрише српско духовно искуство;
- Она је дуг и наслеђе нас садашњих и отачаства према потомству и будућности народа, који не смију нашом неодговорношћу бити ускраћени сљедећим генерацијама;

- Она чува један модел културе који није примарно управљен само на освајање земаљских просторстава и ресурса и владавину свијетом, као што је то случај са западном рационалистичком римокатоличко-протестантском културом и цивилизацијом, већ и на духовно надограђивање и више сврхе људског живота.

Из ових, и оних још непоменутих, разлога његовање ћириличног писма на свим српским просторима, а посебно на просторима Републике Српске и Босне и Херцеговине представља прворазредни национални интерес српског народа. Утолико прије уколико одомаћење латинице као такође српског писма није унијело хармонију, већ дисхармонију и расцјеп у душу српског човјека и народа.

МИЛАН НЕДЕЉКОВИЋ

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ХОМОГЕНИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ И ОБРАЗОВАЊА

Глобализација је појам који симболизује дух данашњег времена. Она је реч која је дошла готово ниоткуда а данас кружи свуда „обележавајући најмоћнију силу која обликује живот савременог света” (Печујлић, 2002:5). Доводи се у везу са свим областима друштвеног живота и „повезује удаљена места на такав начин да локална збивања уобличавају догађаји који су се одиграли хиљадама километара далеко” (Гиденс, 1998:69). На нов начин отвара многа питања о свету, човековом окружењу, његовом свакодневном животу и њему самом. Реч је о процесу са више лица који на светском нивоу изражава растућу повезаност структуре, културе и деловања, крчи пут настајању „светског друштва” са великим степеном технолошке, економске, политичке, еколошке, војне и културне међузависности између свих друштава на нашој планети.

Као комплексан друштвени процес и пројекат глобализација је предмет истраживања и објашњавања са различитих теоријских, методолошких и вредносних становишта. У много чему она је још увек енигма, а њено поимање и карактер поље страсних спорова, великих теоријских контроверзи, сукоба различитих струја мишљења. За једне глобализација је објективан и спонтан планетарни процес, за друге само један мит каквих је у прошлости било много. По једнима, она означава конвергенцију и интеграцију света, стварање глобалне економије и светске културе, за друге она води фрагментацији, продубљавању социјалних разлика између светова и сукоба цивилизација.

Глобализација је комплексна друштвена развојна промена. Она има и своју културну димензију која је у вези са свим другим њеним димензијама. Отуда и потреба пропитивања и промишљања односа између глобализације и хомогенизације културе и образовања са становишта њихове улоге у друштву које се мења.

1.

Не постоји општеприхваћена дефиниција глобализације због тога што је у питању комплексан и вишедимензионалан феномен на који се појам односи, а много је углова и нивоа са којих се посматра. Реч је о отвореном динамичком процесу који има много узрока, појав-облика и последица. О глобализацији данас постоје три различита правца мишљења. Првом правцу припадају аутори који држе да је глобализација мит, идеолошка маска којом се прикривају стварни процеси трансформације светског капиталистичког система (Волестрин, 1999). Међу њима има и оних који сматрају да глобализација сама по себи није мит, а да је мит тврдња да она нема алтернативу. Они су у литератури познати као *скептици*. У други правац мишљења сврставају се аутори који потенцирају ширину, дубину и интензитет промена које су се у целини друштвеног живота догодиле крајем XX века и почетком XXI века. Како су оне обухватиле читав свет, тај низ промена назвали су глобализацијом, а њих прозвали *глобалистима* (Кастел, 2000). Међу њима има оних који инсистирају на класичним теоријским концепцијама, првенствено на теорији модернизације. Концепт глобализације поимају као процес сталног технолошког напретка, универзализације, вестернизације или чак американизације, али и као наставак империјализма у новим облицима. Овом интелектуалном кругу припада и један број аутора који се баве међународним односима. Сматрају да после престанка хладног рата те односе треба редефинисати у новом кључу. Трећем, теоријски најразуђенијем, правцу мишљења припадају аутори који прихватају појам глобализације као концепт којим се најбоље могу описати друштвени процеси у последњих двадесетак година. Они глобализацију посматрају као противречан процес. У први план истичу тензије које су у вези са неодређеном будућношћу човека и света. Држе да се глобализацијом може управљати. Познати су *трансформационисти* (Митровић, 2007).

Гиденс је био у праву када је почетком деведесетих година XX века закључио да је глобализација „термин који мора да заузме кључно место у лексикону друштвених наука”. Питање је, међутим, како та одредница треба да изгледа у теоријском и оперативном облику.

Скоро сваки познати аутор трудио се да формулише своју дефиницију глобализације. Без обзира на разлике, у свим тим дефиницијама постоји заједничка црвена нит која их повезује - глобали-

зација је (не)завршен процес у којем свет постаје „једно место”, у којем долази до јачања веза између појединаца, организација и институција на глобалном нивоу, независно од државних граница. Упоредо са глобализацијом, на делу је и процес локализације. Због тога под њом (глобализацијом) може да се подразумева „*процес/пројект интензификације различитих друштвених активности у оквиру много-струкних веза односа на прекограничном нивоу*” (Вулетић, 2006:23).

Појмом глобализације не могу се обухватити сви догађаји и сви процеси који се одвијају у савременом свету. За доказивање тезе да је данашњи свет унутар себе повезан користи се реч глобалност. Она (глобалност) се простире само тамо докле допире свест да је свет једно место. Међутим, то место не значи униформност, већ мултидимензионалност и полицентричност (Бек, 2000).

Неретко се глобализација редуцира на економску димензију, још уже на глобално тржиште, међународну економску интеграцију, смањење трговинских баријера, слободан проток капитала. Глобализација, глобалност и глобализам су појмови који се често користе као синоними. То се доводи у питање, јер њихово разликовање проширује теоријски оквир за анализу глобалних друштвених кретања. Глобализацију треба разликовати и од универзализације, хомогенизације и сличних појмова који упућују на поредак ствари који је остварен, или ће се остварити у блиској будућности. Наравно, треба је разликовати и од интернационализације које обележава јачање међународних односа.

Глобализација се испољава као законитост повезивања, прожимања и органске интеграције света у једну нову историјску целину. Са глобализацијом су у вези више друштвених појава, међу којима се издвајају: *мондијализам, неолиберализам и нови светски поредак*. При томе, мондијализам се схвата на три начина: (1) као стварање новог типа глобалног друштва, (2) као нова светска заједница и (3) као стварање новог светског система. Неолиберализам је схватање да је глобализација процес стварања јединственог светског економског система посредством тржишта. Нови светски поредак је термин који се доводи у уску везу са мондијализмом и неолиберализмом. За означавање јединства човечанства употребљавају се термини: *светски поредак, светски систем и светска заједница* (Марковић, 2000:130).

Глобализација се најопштије дефинише као процес стварања јединственог економског, политичког и културног простора на нашој планети, тј. као процес повезивања и обједињавања савремених

друштва у „светско друштво”. Затим као „процес стварања јединственог планетарно-економског, политичког и културног простора у условима доминације неолиберализма и светског капитализма” (Марковић, 2007:7). У питању је повезивање, прожимање па и обједињавање света упркос његовој материјалној, духовној и егзистенцијалној разноврсности. Глобализација повезује, али и хијерархизује свет. Она ствара услове за настанак нове цивилизације.

Појмови „светска заједница” и „међународна заједница” означавају различите садржаје. Термин „светска заједница” користи се за означавање глобалног светског система, тачније глобалног светско-економског система. Име „међународна заједница” користи се да означи глобални политички систем. Стварање „новог светског поретка”, у коме водећу улогу имају привредно најразвијеније и политички и војно најмоћније државе Запада недемократским поступцима и непоштовањем националне и културне самобитности других народа. Због тога глобализовано човечанство треба „уредити” стварањем „новог светског поретка” чије остваривање не доводи у питање очување културног и националног идентитета народа захваћених процесом глобализације нити суверенитета њихових држава, као ни очувања и испољавања културног, националног и верског идентитета појединаца. При томе није реч само „о новом економском, већ и о новом културном, научном, економском и друштвеном поретку” (Ф. Мајор, 1991:58). Са цивилизацијског становишта није неприхватљива глобализација, већ је неприхватљиво уређивање глобалног друштва као монополског.

Глобализација није јединствен феномен, већ синдром процеса и активности. Она има више димензија/аспеката. То се неретко пренебрегава па се њене поједине димензије представљају као глобализација у целини. Иначе, „димензије су само поједине стране, аспекти обухватнијег феномена, или глобализацијског синдрома, које су међусобно нераскидиво повезане” (Вулетић, 2006:42). Њихова повезаност је таква да једна димензија у себи често садржи аспекте друге или других димензија. У расправама о глобализацији ова чињеница се често губи из вида.

Уочена је појава прецењивања појединих аспеката у објашњењу процеса глобализације. Овакве тенденције нису непознате и у проучавању других друштвених феномена, па су оправдано критиковане од стране више познатих социолога. У савременим расправама о глобализацији ове тенденције су широко заступљене. То се

посебно односи на економску и још више тржишну димензију као покретачке снаге глобализације, које је у оквиру појединих праваца мишљења до те мере предимензионирана да се граничи са идеологијом.

Истицање појединих димензија глобализације указује на комплексност феномена. У методолошком погледу, издвајање појединих аспеката олакшава емпиријску анализу. Уочавање и истицање већег броја димензија и индикатора, значи већу вероватноћу да се уоче евентуалне противречности међу њима. То повећава потребу за реконцептуализацијом постојећих теорија о глобализацији.

Различити аутори наводе различите димензије глобализације. Тако Гиденс наводи четири” *светску капиталистичку економију, систем националних држава, светски војни поредак и међународну поделу рада*. Уједно их сматра чиниоцима модерних трансформација (Гиденс, 1998). Презентујући светски-системски поглед на глобализацију, Челз-Дан (1999) истиче пет димензија глобализације: *еколошку, културну, глобализацију комуникација, економску и политичку*. Културна глобализација се доводи у уску везу са ширењем индивидуализације односно глобалном заштитом људских права и усвајањем западњачке институционалне праксе која се односи на бирократизацију и рационализацију. Политичка глобализација се састоји у институционализацији међународних политичких структура. Најједноставнију поделу аспеката глобализације даје Вотерс (1995) који разликује *економску, политичку и културну* димензију глобализације. Бек (2000) наводи *комуникацијско-техничку, еколошку, економску, радно-организациску, културну и грађанско-друштвену*, тврдећи да се на тај начин развјава магла која је и расправи створена пренаглашавањем економске димензије.

Број димензија које различити аутори посматрају или укључују у анализу глобализације се стално увећава. Неспорно је да економска, политичка и културна димензија завређују највећу пажњу, јер су по својој структури сложеније, а и наводе их сви аутори.

Постоје противречности између различитих аспеката глобализације. То нарочито долази до изражаја у разматрањима последица глобализације. Она (глобализација) се све више доживљава као период транзиције из модерног у постмодерно друштво. Овај период карактерише: повећање комплексности, фрагментација, индетерминација и неодређеност. Он је испуњен ризицима и страховима, али и надом (Бек, 2001).

Један од носећих термина којим се описују последице глобализације је хибридизација. Наравно, ни овај термин није једнозначно схваћен. Питерсон га схвата као прожимање супротности, Гиденс као сразмерно присуство, односно одсуство локалног и глобалног, а Робертсон као прожимање локалног глобалним садржајем, прецизније као модификацију локалног садржаја глобалним утицајима. Још само пре десетак година о глобализацији се говорило у терминима универзализације, хомогенизације, интеграције и сли., а данас ти појмови су или одбачени, или означавају тенденције које се везују за партикуларизацију, диференцијацију и фрагментацију. У економској, политичкој и културној сфери глобализација је покренула многе контрадикторне трендове (Вулетић, 2006).

2.

Познато је да поједини елементи културе имају дугу традицију глобализације. Настанак и развој светских религија потврђује способност идеја и веровања да савладају огромне дистанце и да врше планетарни утицај. У том погледу велики значај имала је култура владајућих класа и елита у традиционалним друштвима и светским империјама. Процес цивилизације који је описао Н. Елијас о томе речито говори. Настанком националних држава и јачањем националних покрета, дифузија културе је битно ограничена.

Ново доба донело је са собом експанзију западне науке и западњачке идеологије, првенствено идеје либерализма и социјализма (Валерштајн, 2005). Нови талас ширења и убрзавања културних комуникација је инициран технолошким напретком. Радио, телевизија, интернет, сателитски пренос информација и дигиталне технологије омогућиле су да културни садржаји неконтролисано прелазе државне границе. Доминација енглеског као светског језика има велики значај у превладавању лингвистичких баријера. У ширењу масовне културе важну улогу имају мултинационалне корпорације.

Треба знати и уважавати да „хомогенизација” или „мекдонализација” културе није линеаран и непротивречан процес. Међусобно прожимање и мешање културних утицаја, по многим ауторима, преводи хибридизацији културе него њеној хомогенизацији / уједначавању. Тежиште разматрања културе помера се од садашњости ка будућности. Нуде се четири сценарија будућег развоја културе. По

првом, глобална хомогенизација представљала би потпуну доминацију западне културе (вестернизацију). Све остало било би копија западних образаца животног стила, потрошње, вредности идеја и веровања. Као подваријанта ове варијанте могућ је „сценарио засићења” у коме је потенцирана временска димензија. По овом моделу, периферија лагано прихвата културне обрасце настале у центру и у оквиру неколико генерација засићује њима. У међувремену локални културни обрасци нестају. Трећи могући сценарио је периферијско кварење, који предвиђа да ће се у процесу рецепције утицаја из центра пре прихватити негативан утицај, тј. пре *Династија* него *Шекспир*, пре порнографија него лепа књижевност, пре поп музика него *Бетовен*. У прилог овој тези наводе се два разлога: први је на страни која прима културне садржаје, у складу са теоријом модернизације недостају културне претпоставке и не постоји изграђен софистицирани укус, док на страни која емитује културне поруке важе правила културног допинга. Други, у процесу прихватања долази до разарања и кварења примљених вредности у сагласности са постојећим локалним обрасцима. Четврти сценарио подразумева равноправан дијалог и еквивалентну размену културних добара између центра и периферије. Он претпоставља локалну интерпретацију примљених вредности, што за последицу има опстанак локалне културе уз надоградњу утицаја споља. У томе кључну улогу играју локални медијатори у складу са потребама и критеријумима локалне средине. Универзалне вредности се модификују у складу са локалним вредностима (Робертсон, 1992).

Показатељи који иду у прилог појединих модела развоја културе су многобројни. Њих чине сви културни производи који постају заједничка својина људи широм света, односно степен њиховог ширења и рецепције. Као индикатори културне хомогенизације најчешће се користе подстицаји који указују на проширивање националних медијских кућа. Ови показатељи нису до сада довољно коришћени, а њихово проучавање на глобалном нивоу је још увек спорадично. Охрабрује чињеница да се повећава број антрополошких истраживања веза између локалне културе и глобалних утицаја.

Технолошка и комуникацијска димензија глобализације је битна за разумевање њене културне димензије. Маклаун је, још средином шездесетих година XX века, одушевљен телевизијом, устврдио да свет постаје глобално село. Од када су се појавиле глобалне ТВ мреже и могућност преноса слике сателитом, а посебно када су се појавили

компјутери и пренос информација Интернетом, инсистирање на значају комуникација за глобализацију не престаје. Посредством савремених медија и развојем глобалних ТВ мрежа већина људи на планети може стећи истовремена искуства у исто време. То јача свест о томе да сви људи живе у свету као „једном месту”. Пословањем на даљину савладано је ограничење које је наметао простор који је фаворизовао локалну димензију живљења. Утицај савремене технологије није једнозначан. Само на основу те димензије не могу се објашњавати све промене које је донело ново време. Техничко-технолошке и друштвене промене су међусобно условљене, па се не може говорити о детерминистичком приоритету једних над другим.

Дебата о односу глобализације и културе наметнула је питање да ли глобализација културе води културној хомогенизацији света или његовој све већој диференцијацији и фрагментацији? У научним круговима о овоме су мишљења подељена. Иначе, хомогенизација културе јесте једна од првих великих тема коју је наметнула глобализација. По многим ауторима, свет незадрживо иде ка потпуној доминацији западне културе. Исти производи у радњама, исте представе у позориштима, исти аутомобили на улицама, иста храна у ресторанима, исти филмови у биоскопима, исте књиге у књижарама, исте новине и ТВ серије, иста музика. Све локалне специфичности нестаће под притиском хомогенизирајућих цивилизацијских утицаја. Као мало умекшана варијанта ове визије јесте „сценарио засићења”.

Хантингтон је развио тезу о сукобу цивилизација, која се појавила у време најснажније доминације идеја о хомогенизацији и универзализацији културе. Основна његова идеја је да је свет цивилизацијски подељен, а да та подела има корен у религијским разликама које воде хомогенизовању појединих цивилизација, а самим тим и хетерегионализација света као целине. Ова идеја била је кључна за почетак озбиљног преиспитивања односа културе и глобализације. Закључак је да ширење западног система вредности на остатак света не значи нужно, па чак ни вероватно хомогенизацију, већ да може изазвати једну од три реакција на периферији: истовремено одбацивање западног система вредности и модернизације - фундаментализам; прихватање система вредности и модернизације - кемализам; и прихватање модернизације уз одбацивање западног система вредности (Хантингтон, 1993).

Насупрот гледишту да различита друштва пасивно прихватају стране и глобалне утицаје, све чешће се указује да друштва развијају

различите стратегије одбране од глобалних утицаја. Најчешће је реч о супротстављању тим утицајима и њиховом прилагођавању локалним условима. То супротстављање се најчешће огледа у забранама културних иновација које долазе споља. Много чешћи облик активног односа према страним и глобалним тековинама је њихово присвајање, односно прилагођавање локалним потребама које се огледа у инкорпорирању и модификацији страних утицаја на начин живота и обичаја локалног становништва.

Пораст културних контаката не води једноставном нестанку старих образаца, већ чешће мешању разних традиција и нових пракси. За овај процес користи се појам *креолизација* (Ериксен, 1999). Слика данашњег света постаје све хомогенизованија, али уједно и мозаик састављен од различитих одвојених јединица са јасно уочљивим идентитетом. Низу нових идеја и хипотеза везаних за културних сусретања и глобализацију ваља додати хипотезу по којој проминентност концепта културе, који инсистира на разликама и пожељности разлика, често бива злоупотребљен на различите начине. Понекад је реч о политичкој злоупотреби од стране локалних политичких елита.

Теорија културне хомогенизације у први план истиче стандардизацију, односно тзв. мекдонализацију културе. О мекдонализацији се говори и као о ирационалној рационалности. Кључни принципи на којима она почива су: продуктивност, марљивост, предвидљивост, контрола и перманентно техничко усавршавање. Култура и културни обрасци представљају делом независну димензију која се огледа у обичајима и традицијама које, мада често нефункционалне, а понекада и ирационалне, одолевају и истрајавају у одређеном временском периоду. На глобалне утицаје у почетку су углавном пријемчиви виши слојеви становништва. Сиромашни се чешће везују за традиционалне обрасце наметнуте локалном културом, док на средње слојеве подједнако делују обе врсте утицаја. Веома важно питање је начин ширења културног утицаја. Према Н. Елијасу, „чињеница да неки посебан друштвени слој у одређеној фази друштвеног развоја представља средиште процеса, те тако ствара обрасце за остале слојеве, да се ти обрасци шире кроз остале слојеве и тамо бивају прихваћени као такви, подразумева посебно стање друштва и његову структуру, при чему једном кругу припада задатак стварања образаца, а другом ширење и развој потоњих” (Елијас, 2001: 175).

Има захтева да се о глобалној култури размишља у детериторијализованим категоријама. Тврди се да је модерност, која се схвата као тренутак прекида између прошлости и садашњости, неједнако распоређена; да се култура данас јавља више као средство за истицање разлика него што је својина појединих колективитета. Због тога је појам културе близак појму етничитета.

У условима глобализације, култура више није везана за неко место и време. Људи себе и свет који их окружује доживљавају на различите начине, захваљујући томе што своје представе пројектују кроз слике које им се презентују путем медија. Јер, „наочаре кроз које људи гледају, дижу и спуштају вредност свога живота, својих нада, пораза и своје ситуације, направљене су од призми могућег живота, које телевизија непрекидно презентује и слави” (Бек, 2000).

Заступници тезе о културној хомогенизацији, покретачку снагу тог процеса виде у мас медијима. При томе првенствено имају у виду промене до којих је дошло у технолошким могућностима и власничкој структури медије. Када је реч о технолошким променама у први план се истиче пренос сигнала, који је омогућио да садржаји који се презентују путем електронских медија буду доступни на свим тачкама планете. Искључена је контрола над протоком информација и културних садржаја. Та контрола прелази на транснационалне компаније. Они који производе и пласирају културни садржај намећу своју слику света потенцијалним примаоцима. Међутим, исти садржај се прима на различите начине у зависности од образовања и културног нивоа примаоца. Мисија глобалних медија није популаризација националних вредности. Уосталом, ни великим маркетиншким компанијама, у којима медији имају водећу улогу, нагласак није на промоцији производа, него на промоцији стила живота који је у сагласности са вредностима потрошачког друштва.

Значај медија, посебно електронских, у глобализацији и хомогенизацији културе не може се целовито сагледати и објаснити уколико се не узме у обзир и пракса преношења великих светских културних догађаја уживо, на пр. Олимпијских игара (Лечнер и Боли, 2006: 7-15). Такве активности су веома значајан део културе у светском друштву. Културу света треба разликовати. Реч је о глобалном, својеврсном, комплексном и динамичном феномену који се може посматрати као карактеристика, комплекс, ентитет, култура, динамика и као значај (Лечнер и Боли, 2006: 41-46).

Основна теза заговорника културе хомогенизације, односно културног империјализма, јесте да културни садржаји који се преносе путем глобалних медија слабе традиционалне културе, истовремено надомештајући ту празнину наметањем западног културног обрасца. Бернет и Кавана наводе пример трансформације традиционалне музике, као једног од извора културног идентитета локалних заједница, под утицајем глобалне музичке индустрије, изражавајући забринутост за културно наслеђе, односно културно осиромашење и губитак културног идентитета (Бернет и Кавана, 2003).

Свет пролази кроз фазу у којој губитници у процесу глобализације, односно појединци и групе који су искључени из мреже глобалног информатичког друштва, у потрази за смислом сопственог постојања, ограђују се од осталих заједница чиме стварају простор за сукобљавање са другима на националним и верским основама. Из тога следи да је глобализација културе друштвене промене који води како интеграцији тако и диференцијацији (Елијас, 2001:8).

3.

Једна од примарних функција образовања у друштву које се моња „јесте да човечанство оспособи да преузима контролу над сопственим развојем” (Мајор, 1991:69). Од седамдесетих година XX века, научно-технолошка револуција радикално је променила његов статус - од потрошње постало је саставни део модерних производних снага и фактор глобализације друштва. Оно не представља само скривену ризницу него је и кључна институција колективног памћења, тј. социјализације личности, историјског континуитета и социјалне интеграције друштва (Митровић, 2007). Стога и само „образовање мора сазнати меру својих одговорности у решавању глобалних проблема и у том склопу усавршавати свој развој (Марковић, 2004:16). Упоредо са стварањем „светског друштва” тече процес глобализације и хомогенизације образовања.

У извештају УНЕСКО-а *Образовање скривена ризница* (1996) именоване су три супротности које утичу на образовање: супротност између *глобалног* и *локалног*, која се огледа у потреби бити грађанин света и истовремено сачувати национални идентитет; супротност између *универзалног* и *индивидуалног*, која се испољава у прихватању глобализације света и очувања личне самобитности и културног идентитета свог

народа; и супротност *традиције* и *савремености*, која се састоји у прилагођавању новом времену, али и у чувању историјских корена.

Остваривање планетарног хуманизма као одређујућег и кохерентног елемента нове планетарне цивилизације све више зависи од образовања. Оно кроз систем школовања обезбеђује високостручне кадрове хуманистичке оријентације, који су оспособљени да компетентно истражују друштвене промене и управљају развојем. У процесу образовања се стичу знања и развија свест о томе да људи живе у различитим колективитетима, а да уједно припадају светској заједници. На путу ка друштву знања, образовање учествује не само у стварању мултикултурног друштва у којем егзистира више култура, него и у интеркултурном друштву у којем се више култура налази у дијалогу и трагању за новом хултурном синтезом.

Солидарност међу људима, народима и државама није више само препорука него је постало услов њиховог опстанка и развоја. Због тога циљеви, садржаји и облици образовања треба да буду у функцији „међународног разумевања и сарадње, одржавања и развијања праведног мира, увођења социјалне правде, поштовања и примене права човека и основних слобода, и укидања свих предрасуда, погрешних схватања, неједнакости и свих облика неправде који су препрека остварењу ових циљева” (Мајор, 1996:48).

Систем образовања/ школски исстем сваке земље део је њене образовне и националне традиције, значајна компонента националне културе. Стварање европског образовног простора води хомогенизацији организације образовних институција, њиховог режима рада и наставних програма, не прихвата се у неким срединама јер се доживљава као напад на образовну традицију и као одређивање просветне политике од стране других земаља. Наметање једнообразности културе и образовања, па макар да се врши и под видом модернизације, са цивилизацијског становишта није прихватљиво. Због тога један од кључних проблема који треба решавати у 21. веку јесте очување различитости култура и образовања од једнообразности.

Глобализација и хомогенизација културе и образовања се испољава и као потискивање традиције. Међутим, заштиту и очување посебности у култури и образовању не треба схватити као одсуство еволуције и прилагођавања динамици „планетарног света”. Глобализација/ хомогенизација образовања не треба да води разарању образовних система националних држава, већ њиховом осавремењивању. Јер, управо „образовање пружа идеалан оквир спајања тог двоструког

захтева очувања, обogaћивања и ширења културних добара прошлости и прихватања највреднијих доприноса других култура” (Мајор, 1991:83). Љубав према националном наслеђу - обичајима, унотворинама, религији, историји, јунацима и митовима, језику, музици - није сметња отварању према вредностима савремене цивилизације и културе.

Националну државу грађани још увек доживљавају као оквир свог опстанка, испољавања своје самобитности и очувања своје културе и националног идентитета. Однос између државе и образовања је веома сложен, па су просветној политици недопустива поједностављена објашњења и брзоплета поступанња (Аврамовић, 2003). одређивање односа у „светском друштву” треба да се заснива на научним сазнањима о узроцима, суштини, искушењима и последицама глобализације и хомогенизације, и да буде на трагу развоја цивилизацијских и хуманистичких вредности. У савременом свету постоји више уникалних цивилизација којима припадају поједине државе, а да се равнотежа снага и утицаја може заснивати само на пуном уважавању културних специфичности сваког народа.

У савременом друштву теку упоредо два процеса који имају глобални карактер: уједначавање човечанства и персонализација појединаца. Глобализација образовања значи ширење могућности познавања света, схватања функције и смисла повезивања различитих земаља и сагледавања места сваке од њих у друштву знања и информација. Посебан значај добијају истраживања која се баве проблемима општих и посебних карактеристика образовних установа, квалитетом образовног процеса и захтевима различитих нивоа образовања.

Формирање јединственог светског тржишта и глобалне економије, баш као и стварање умреженог друштва и планетарне културе и политике, омогућава хомогенизацију свих облика људског и друштвеног живљења и деловања. Међутим, савремени свет има своје зоне - светски центар, полупериферију и периферију са специфичном социјалном структуром и динамиком развоја (Митровић, 2005). Глобализација и хомогенизација у сваком од њих производе различите последице. Њихови критичари указују на алијенацију, социјалну поларизацију, просторну сегрегацију, мекдонализацију културе и образовања, еколошко загађивање, уништавање демократских тековина, људских и радничких права, укидање државе благостања, што сумарно будућност чини крајње неизвесном. Заводљива девиза „Нова плима ће подићи све наше лађе” у светској полупериферији и периферији се не остварује.

Разматрајући утицај који има НАФТА (Канадско-амерички споразум о слободној трговини) и Северноамерички споразум о слободној трговини, на канадско школство, угледни канадски научници упозоравају на снажно присутну американизацију у овим подручјима друштва. Они закључују да ће „економско ускађивање” заувек променити природу школства у Канади, а особито канадских универзитета. Оно ће у све већој мери постајати приватно, много ближе америчким систему и много комерцијалније у свом пословању, дозвољаваће великом и малом бизнису да дође у овај некада заштићен сектор (Барло и Робертсон, 2003). Аутори упозоравају да ако је Канада упала у замку корпорацијских сила које стоје иза НАФТА и његове намере да приватизује канадске универзитете у којима нећа да се осећа канадски утицај, утолико пре земље у транзицији треба да буду свесне опасности које са собом носи „усклађивање” стандарда у различитим областима, па и у образовању. Прихватање хомогенизације може озбиљно да угрози очување културног идентитета, али и економског и политичког суверенитета.

Поред васпитно-образовне школа има и културну улогу, јер представља место сусрета глобалне и националне културе. Она ће то стварно и бити у мери у којој: (а) својом укупном делатношћу омогућава очување националне и културне равноправности и олакшава укључивање у глобално друштво и културу, (б) критички односи према хомогенизирајућим утицајима глобалистичке културе и развија битне вредности националне културе. На нивоу односа друштвене промене - модели културе и образовања постоји закономерност: у друштву које се брзо мења стварају се нови модели културе и образовања. Због тога је важно успоставити равнотежу између двеју основних тенденција у друштвеном животу - традиције и иновација (Недељковић, 2000).

Ако се под обрасцем културе (културним обрасцем) разуме „смисаони оквир оријентације и интеграције једне заједнице, који обухвата, пре свега симболе и вредносне системе, помоћу којих појединци и друштвене групе долазе до разумевања себе самих и света у којем живе, омогућавајући им избор модела за акцију ради остваривања изабраних циљева и промовисање пожељног начина живота” (З. Голубовић, 2004:297), онда преостаје трагање за одговором на питање које то врховне вредности јесу основ пожељног културног обрасца у датој социјалној средини и како оне могу да се сачувају?

Остваривањем својих функција, школа посредује између локалног и глобалног друштва јер: (1) обезбеђује повезаност смислова

традиције и реално функционишуће културе, (2) омогућује додир система вредности различитих поткултура и система вредности доминантне културе и испољава се као чувар равнотеже између свих делова друштва и културе и (3) остварује сусрете између вредности глобалне и вредности националне културе.

У функционисању и развоју савременог друштва све постаје део глобалног процеса, па се и „култура посматра као начин доживљавања глобалних проблема”. Целином свога деловања, а понајвише квалитетом наставе, школа доприноси формирању пожељног обрасца културе, националног и културног идентитета. Глобализација друштва образовању даје шансу да повезује локално и глобално, националног система са обухватнијим системом који је истовремено метанационалан и мултикултуралан. Уколико не жели да изгуби посебност кроз различите процесе приближавања и интеграције у ширим оквирима, национални систем образовања треба да пронађе начин успостављања равнотеже између растућих захтева хомогенизације и могућности очувања националне и културне самобитности.

* * *

Из реченог следи да је глобализација отворен, комплексан и противречан светски процес друштвених промена које доприносе стварању светског друштва. Она има и своју културну димензију. Постоје различити модели њене теоријске перцепције што утиче на проучавање и објашњење овог све значајнијег феномена нашег времена. Природно је онда што представља велики изазов, јер „ништа што се догађа на нашој планети не може бити локални процес”. Успех и неуспех глобализације мери се нивоом и карактером повезаности универзалних вредности и стандарда са локалним и националним специфичностима, интересима и потребама. Глобализација има смисла ако доприноси афирмацији универзалних вредности као што су: знање, демократичност, правичност, толеранција и хуманизам. На том трагу (не)успех глобализације културе и образовања огледа се у споју глобалних вредности и стандарда културе и образовања са локалним и националним специфичностима. Глобализација културе и образовања не сме да значи губитак идентитета нити права националних колективитета да у успостављању односа са другим жртвују свој национални интерес у овим све значајнијим областима индивидуалног и социјалног развоја.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић, З. (2003): *Држава и образовање*. Београд: ИПИ.
- Барлоу, М. и Х. Џ. Робертсон (2003): Хомогенизација школства, у: Џ. Мандер и Е. Голдсмит (приредили), *Глобализација: аргументи против*. Београд: СЛЮ.
- Барнет, Р. и Џ. Кавана (2003): Хомогенизација глобалне културе, у: Џ. Мандер и Е. Голдсмит (приредили), *Глобализација: аргументи против*. Београд: СЛЮ.
- Beck, U. (2000): *What is Globalization*, Politi Press, Cambridge.
- Бек, У. (2001): *Ризичко друштво: у сусрет новој модерни*. Београд: Филип Вишњић.
- Castells, M. (2000): *Успон умреженог друштва*. Загреб: Голден Маркетинг.
- Делор, Ж. (1996): *Образовање скривена ризница*. Београд: Министарство просвете Републике Србије.
- Елијас, Н. (2001): *Процес цивилизације*. Нови Сад: Књижевна задруга Зорана Стојановића.
- Ериксен, Х. Т. (1999): *The Mauritian oreol and the concept of creolization*
- Гиденс, А. (1998): *Социологија*. Подгорица: ЦИД.
- Голубовић, З. (2004): Културни предуслови демократске транзиције, *Књижевност* 4.5.6. Београд: Просвета.
- Фукујама, Ф. (1997): *Судар култура*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Хантингтон, С. (1993): *Сукоб цивилизација*. Подгорица: ЦИД.
- Лечнер, Ф. и Џ. Боли (2006): *Култура света*. Београд СЛЮ.
- Мајор, Ф. (1991): *Сутра је увек касно*. Београд: Југословенска ревија.
- Мајор, Ф. (1996): *Сећање на будућност*. Београд: Завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу Србије и Завод за уџбенике и наставна средства.
- Марковић, Д. Ж. (2000): *Социологија и глобализација*.
- Марковић, Д. Ж. (2004): *Цивилизацијске промене и образовање*. Лепосавић: Учитељски факултет у Лепосавићу.
- Марковић, Д. Ж. (2005): *Социологија и балканске теме*. Ниш: Центар за балканске студије.
- Митровић, Љ. (2005): *Култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за балканске студије.
- Митровић, Љ. (2007): *Глобализација, образовање и развој*, Годишњак 2 Српске академије образовања, Београд.
- Недељковић, М. (2000): *Основна школа у променама*. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу.
- Печујлић, М. (20002): *Глобализација: два лика света*. Београд Гутенбергова галаксија.
- Робертсон, Р. (1992): *Globalization - Social Theory and, Global Culture, Sage, London*.
- Валерштајн, И. (2005): *После либерализма*. Београд: Службени гласник.
- Вулетић, В. (2006): *Глобализација: актуелне дебате*. Зрењанин: Градска народна библиотека.

ПЕТАР ЗЕЦ

ПАТРИОТИ И ИЗДАЈНИЦИ

Јован Стерија Поповић, бесмртни писац *веселих и тужних позорја* наших карактера и нарави је један од родоначелника и утемељивача модерне српске културе и просвете. Припадајући кругу најмаркантнијих српских стваралачких и интелектуалних личности, Стерија је остварио трајан и неизбрисив траг у друштвеном животу Србије 19. као и потоњих векова. Славни комедиограф је први српски савремени литерата европских погледа, велики прегалац на *ползу народа српског* као и неуморан борац за истину, за отрежњење од вековних српских обмана.

Као велики моралиста у својим књижевним делима заговара идеју да је друштвена и лична етика нужни императив сваког друштва у свим временима. Стерија, као морално часна особа, живео је у пуном сагласју свог живота и дела, као и јавног делања и личног чина. Био је човек од идеја али и од акције. Јован Стерија Поповић је био опседнут патриотизмом у свим књижевним жанровима у којим се окушавао. У својим трагедијама он немилосрдно критикује српску неслогу, разједињеност и саможивост средњовековних великаша, оптужујући их за издајство и апострофирајући их као главне кривце за губитак националне самосталности и слободе. Стерија у својим комедијама беспошtedно исмева и карикира све оне који су се отуђили од народног корена и огрешили о морал руковођени себичним и ниским страстима. Његово дело је жестока побуна против изопачености људских и друштвених нарави.

Комедиограф Стерија је у свом свевремено актуелном ремек-делу *Родољубци* антрополошки генијално осликао српску трагикомично-гротескну, болну ситуацију и апсурдно непроменљив менталитет овековечивши га кроз незаборавну друштвену критику и карактеристичне типове *родољубаца*: Жутилова, Шербулића, Смрдића, Лепршића, Зеленићке и *изадајника* Гавриловића. Славни комедиограф у знаменитом делу немилосрдном сатиричном шибом жигосе лажно родољубље,

властољубље, користољубље, празнословље, манипулисање, хипокризију, насиље и неморал.

Комедија *Родољупци* написана је у периоду између 1850. и 1854. године. Колико се зна, Стерија се ником није поверавао о постојању овог дела нити га је коме дао на читалачки увид. Стерија, иако истинољубив и морално храбар, изгледа да је сам застрепео од реске оштрине своје сатире. Премијера овог *веселог позорја у пет дејствија* одиграла се 1904. године, тек пола столећа после пишчеве смрти. Комедија *Родољупци* први пут је штампана 1909. године.

Писац је с разорном иронијом писао о свом народу растројеног духа и поремећених вредности обликујући гротескну сагу о добру и злу, српском деструктивном осећању, бешчашћу појединаца и некритичком поимању света. Славни комедиограф, сликајући на историјском фону револуције из 1848. године, спознаје сву важност и усуд националног мита за разумевање српског народа. Јован Стерија Поповић је критички самерио злоупотребу митологема о цару Душану, Милошу Обилићу и Косову у речнику и пропагандним проповедима неодговорних и ирационалних народних представника.

Родољупци су друштвена комедија у којој је главно лице група грабежљивих малограђана. Својом охолом влашћу, шпекулацијама без скрупула и лажним родољубљем ове бедне варалице остављају за собом непроцењиву штету, пустош и хаос у Вршцу при свом срамном и кукавном бегу за Београд. Хорда похлепних ниткова, властољубивих превараната и лажних патриота, састављена од банкротираних трговаца, отпуштених чиновника, несвршених и недоучених студената, склона је превртљивој политичкој еквилибристици спрема општим и безобзирној одбрани сопствених интереса у чије име народу подмеће демагогију и идеологију оденути у рухо националноослободилачке идеје.

Стерија је увео оригиналну тему лажног родољубља како у нашу тако и у светску драматургију. Као бескомпромисан борац против лажног морала, људских порока, користољубља, камелеонства, злобе и надасве поамне националистичке страсти и себичности, с дубоком исцелитељском вером Стерија нам поручује: *Театар је лек за болести моралне*. Стеријино дело попут Еурипидових позоришних комада прожето је духом епохе разорних шовинистичких политичких борби у којима превласт односе непоштени, властољубиви, користољубиви и лукави демагози. Српски као и антички учитељ позоришне публике користи позорницу као јавну трибину са које отворено и ангажовано говори о неморалу, лажи, издајству и политичким рачунима којима се купују и

продају људска осећања. Обојица класика (сличних и по жучним опаскама на рачун жена) на крају живота спаја разочарење, песимизам, тамни и безнадежни поглед на посуновраћени свет и човекову егоистичну природу. И за славног шпанског драматичара Калдерона главни порок човечанства, који влада над свим осталим, јесте себичност која се испољава у људској незајажљивости, похлепи, дрскости, безосећајности.

Бесмртни грчки филозоф Сократ је због свог искреног родољубља и високог осећања моралних законитости и снажне политичке свести дошао у сукоб са бескрупулозним демагозима Атине. Знаменити филозоф је упозорио: *Као што нико неће брод поверити невестином кормилару, ни у болести звати лекара незналицу, нити зидање куће поверити лошем градитељу, тако се ни државни и одговорни послови не смеју поверити онима које је изабрао слепи случај.* Сократ је ипак на крају морао да попије кукуту којом су га усмртили непријатељи и политички противници.

И Стерија је постао непожељан у кнежевини Србији која тек што је започела своју модернизацију по угледу на Европу под владавином Михаила Обреновића. После династичког преврата Алаксандра Карађорђевића и осионог Томе Вучића Перишића, српског патријархалног силника, нападан и вређан као војвођански Шваба, Стерија се враћа у Вршац и испија своју кукуту меланхолије и горчине у последњим усамљеничким данима живота.

Повратак у Вршац, очи мађарске побуне 1848, учвршћује његову сумњу у могућност и оправданост не само тренутне револуције већ и запитаност да ли се насилним и крвавим путем нешто вредно и трајно уопште може постићи. Судбина надпросечно обдарених људи је да често постану *странци* у својој земљи и у свом народу. Стерија је говорио свом брату Ђорђу у очајању, скепси и љутњи: *Ја изврћем памет и мозак да заљуђавам свет, а кад погледам шта је, ништа, ништа и ништа.*

О патриотизму и издајству он је прво писао у историјским и јуначким трагедијама свог *жалостног позорја*. Стерија такође међу првим српским писцима уводи косовски мотив у драмску књижевност. Историјска патриотска драма је представљала позоришни израз најснажнијих колективних осећања и највишу литерарну амбицију драмских писаца у 19. веку. То је доба васкрса српске државе уз распламсавање националних емоција и заноса као и ширење и подстицање народне свести о властитој повести. Живо присуство прошлости предочавају архетипски обрасци из српске средњовековне

историје трајно уграђени у колективно несвесно српског народа. Стерија својим делом понире дубоко испод спољашње стварности улазећи у митске дубине човекове егзистенције. У предговору *страдалној повести Светислав и Милева (1825)* писац истиче: *Србин при слушању Косовске борбе у необичном движењу наводи се, његова распаљена сила уображенија до Крушевца се простире, брани неправедно облаганог Милоша пред Лазаром, помаже му убити Мурата, враћа се натраг, обнавља борбу, проклиње Вука и сузе пролива видећи крајну погибель благородства Србскога; што је ово него пресвета љубов к праотечеству?*

Стерија се бавио косовском темом мешајући мит и историју и у драми *Милош Обилић*, као и у роману *Бој на Косову*. Јуначки родољуб Милош Обилић и подмукли издајник *отечества* Вук Бранковић су и у Стеријином делу архетипска идентификација и персонификација најснажнијих патриотских и антипатриотских осећања изведених из *паденија* српскога царства. Милош и Вук су антиподи и носиоци кључних моралних особина: части, храбрости и љубави односно властољубља, кукавичлука и мржње. Стерија је косовском митологијом распаљивао машту и чувства *младежи србске* изазивајући код читалаца и гледалаца бујицу *чистих и јаких осећања*.

Главна јунакиња Милева је корнејевски разапета између љубави према Светиславу и дужности према Србији. Да би спасла српску државу и сачувала живот Светиславу, кога воли, присиљена је да се уда за султана Бајазита. Милева доноси одлуку: *Отечество, добродетељ – какве страшне речи за девојку младу и слабу! Ал' је то воља браће моје, воља матере моје, воља целе српске земље и ја се не могу отргнути да свети пепео оца мученика неблагодарно не разгневим. Ево ме, дакле, бедна земљо српска, ево ме теби, твоје среће ради, на ужасну жртву! Сахранићу, јадна, чувства моја која сам Светиславу дужна; заборавићу га. Милева, ћерка цара Лазара, родољубиво се жртвује за добробит отечества: *Љубов отечества и љубов Светислав, какве су то две змије, што ми срце нагризају...Да Светислава презрем жалост ће ми срце угризати, и туга ће ми живот обалити...Не, не, теби ћу, Отечество, помоћи, оћу да ти благодарим што си ме на овај свет извела.**

Стерија у јуначком делу *Милош Обилић* супротставља родољуба Милоша Обилића и издајника Вука Бранковића као архетипске образце позитивног и негативног начела. Првог одликује оданост и служба отечеству, као и јуначка спремност на жртву, а другог карактеришу

славољубивост, жудња за влашћу и издајство. За Милоша љубав према отечеству и државни разлог стоје изнад љубави према жени и пријатељу. Вук Бранковић је све Србе *заклао подлим ножем издајства* које је било пресудно за *паденије* српског царства. У *Милошу Обилићу* српски митски јунак над умирућим царом Муратом изговара: *Издахни, тирану! Ах, зашто мојим животом не избављам Отечество*. Као и ирски писац Јејтс у својим историјским драмама са мотивима из народне прошлости и легенди, Стерија заговара да ниједна жртва није прескупа за очување људске слободе. Стерија јетко закључује *Глупост и себичност, два идола слабости светске, и човекољубија дим, људска покрећу дела између осталих, и издају отечества*. Стеријина снажна родољубива осећања за српску земљу, народ и племените јунаке пале за отаџбину недвосмислено јасно се очитују утиснута и у стихове његове песме о Косову *Спомен Видова дана*.

Као истински родољуб Стерија је из Војводине прешао у Србију (1840-1848) да здушно помогне културном и духовном преображају младе кнежевине. У тек ослобођеној Србији, понесен романтичарским заносом над прошлошћу, пише историјску драму *Смрт Стефана Дечанског*. Инспириран национално-родољубивим разлозима српску историју Стерија схвата коа крваву школу за науку и исправленије. У драми млади цар о међусобном рату вели: *Грозни прст судбине као да почива над лозом Немањином. Стеван Првовенчани имао је распру са братом својим Вуком. Радослава отера у Дубровник брат му рођени Владислав. Урошу преоте круну син његов Драгутин; Милутин је сина због круне ослепео и против тога сина, а рођеног ми оца, ја се подигох да новим примером покажем како се круна у Србији добија и како помазане главе треба да се старају за спокојство народа и напредак њихов*.

Стерија је о тим крвавим временима прозборио и у жалосном позорју *Лахану* где каже: *Ви тражите помоћи од буне; знате ли шта је буна? Олуја, где се свако ђубре диже у вис и каља најсветије ствари*. Стерија даље говори: *У буни ко се за учитеља, за саветника, за предводитеља намеће, него који је безобразан, лакомислен или покварен и неваљалац; а да од оваквих шта се очекивати може, до несрећа и пропаст*.

У свом жалосном али и у веселом позорју Стерија говори о превртљивој светини и сам искусивши еуфорично слављење Михалиа Обреновића да би га та иста светина потом пљувала уз клицање новом

кнезу Александру Карађорђевићу. Стеријино искуство казује да *Народ је звер без милости*.

Тема родољубља у Стеријином драмском првенцу, трагедији *Невиност или Светислав и Милева*, огледа се и у његовој тестаментарној комедији *Родољупци*. На крају живота Стерија је *Светислава и Милеву* преоденуо у нови сценски костим: преобукао је трагедију у комедију. Скепса и негативно животно искуство у *Родољупцима* сушта су супротност младом и емотивном Стерији, аутору *Светислава и Милеве*. Несрећна мајка Милица приноси своју кћер као жртву на олтар отечества. У комедији *Родољупци* покондирена Нанчика и грабежљиви Жутилов удају кћер за Мађара из интереса. Витешки Светислав се преображује у стиходељу Лепршића, отац Селимир у родољупца Жутилова, пожртвована Милева у помодарку Милчику. Трагично се извитоперило у комично, јунаштво у издајство.

Пут од јуначке трагедије до грађанске гротеске је путања моралног обрушавања и духовног посрнућа српског друштва кроз историју. Младачка трагедија *Светислав и Милева* с почетка и зрела комедија *Родољупци* с краја списатељске каријере потврђују да је живот трагичан за човека који осећа, а комичан за човека који мисли. Стеријино књижевно вјерује је да човек властите заблуде и *искривленија* најефикасније може исправити ако се сам *почне смејати*. Стерија је попут бога Јануса, са два лица –младачко гледа натраг а старачко напред са животном поуком да је пре сваког делања потребно опрезно освртање на прошлост и узимање у обзир могућих последица у будућности. У Стеријиној трагедији *Светислав и Милева* родољубље је најсуштаственији морални завет и дужност док је у комедији *Родољупци* патриотизам средство за стицање богатства.

У косовској трагедији Милош и Вук, прототипови патриоте и издајника, представљају вечиту матрицу антиподних људских понашања. У комедији *Родољупци*, на тему грађанске револуције 1848, Стерија ова два архетипа – родољуба и издајника – приказује у гротескно извитопереном огледалу. Испитујући природу националног идентитета комедиограф је лик наднационалног хуманисте Гавриловића оштро супротсавио групи лажних родољуба – шовиниста Жутилову, Смрдићу, Шербулићу, Лепршићу и Зеленићки.

Џонатан Свифт у свом фантастичном путопису о Гуливеру пореди римски Сенат и енглески Парламент. У бесмртној политичкој сатири која шире гледано представља поругу целокупном људском роду и његовим установама се каже: *Онај ранији Сенат изгледао је као*

скуптина хероја и полубогова; овај други личио је на гомилу торбара, цепароша, друмских разбојника и силеџија. У римском Сенату беседили су искрени родољуби Катон и Цицерон, људи далекосежних предвиђања, широких погледа и дубоке привржености заједничким интересима у служби својој отаџбини. Како у Свифтовом енглеском Парламенту тако и у Стеријином српском одбору некадашњи *хероји и полубогови* су постали лажни родољуби и шићарџије ситносопственичке рачунице, људи најнижег кова неспособни и невољни за уздизање изнад себичних нагона и слабости.

Стеријине трагедије инспирисане грађом из националне повести, народне поезије и мита патриотски осенчене биле су написане с циљем јачања читаочевог и гледаочевог отечественог заноса будући смисао за поштовање племенитих моралних тежњи, афирмисање човекових врлина и изазивање гнушања према издаји, саможивости и властољубљу. У веселим позорјима Стерија је насликао малограђанску средину XIX века (једнообразност, затвореност, тоталитаристичка воља колектива, празнословље, нетолерантност, кич) реалистички је представивши кроз мноштво животних типова од којих су се многи уврежили у народу као пословична мера појединих људских особина, страсти и мана.

У Стеријиним комедијама присутна је читава лепеза трагичних тонова. Много доцније писац комедије апсурда Ежен Јонеско сценски приказује дубоко човеково незнање, иначе тему трагичара. И по нашем класичном писцу као и по славном француском авангардисти комично не нуди никакав излаз и управо је зато трагично. Тако схваћена трагедија изазива ефекат комедије.

Јован Стерија Поповић и Алфред Жари су на својеврстан начин антиципирани бекетовску трагичну фарсу у којој трагедија није ишчезла већ је само постала комедија. Да би се гледалац што лакше насмејао људским слабостима и друштвеној хипокризији карактерне црте многих ликова, иначе заједничке у делима ових комедиографа, претеране су а ситуације невероватне и апсурдне. И код праоца драме апсурда као и код оца српске драме сценски јунаци представљају симболичне карикатуре човека осликаног као ружног, глупог, неморалног, и апсурдног. Данас се готово више и не смејемо апсурду живота, ми га живимо.

Апсурдни свет трагичне фарсе је свет злочина и насиља, мучитеља и мучених. У том и таквом свету пуном бесмислених и апсурдних ратова и револуција људи се по Јонеску претварају у носороге који у чопору помахнитало руше све на шта наиђу

остављајући иза своје јурњаве дар-мар и пустош. И Стеријини *Родољупци* су помахнитала гомила која у стампеду грабежи и стицања руши све под својим ногама. Ликови нашег славног комедиографа као да антиципирају Јонескове ликове – лутане који механички реагују без и трунке свести о свом понашању трагично обесмишљених људи. И Стерија попут Бекета и Јонеска, прича о ништавилу живљења и апсурду лупетања израженом кроз смех.

СМРДИЋ: Србин без бркова не може бити Србин, дакле је маџарон.

НАНЧИКА: И Маџари носе бркове.

СМРДИЋ: Јесте; али Немци не носе, а они су познати као маџарони; дакле и Србљи без бркова јесу маџарони. Даље, многи носе браде. Кад је Србин носио браду? То је за мађарског војника.

НАНЧИКА: Али гдеком баш лепо стоји брада.

СМРДИЋ: У Војводини стоји лепо што је народно.

Амерички професор моралне филозофије Хари Франкфурт у свом бестселеру *On Bullshit* посвећује се проблему просеравања, баљезгања, лупетања. Људи су читав живот изложени просеравању које угрожава и напада њихов здрав разум и духовно здравље. Што људи више лупетају и прихватају просеравање као нормално то је већа равнодушност и мање поштивање истине а тиме је већа забринутост за стање једне културе. Бавећи се овом интригантном идејом угледни филозоф есејистички луцидно закључује: *Важи за скоро природну појаву то да политичари не продукују ништа друго до bullshit. Они често говоре о стварима о којима ништа не разумеју. И не само политичари: исувише се брбља у нашем друштву. Највећи део тог брбљања је лишен сваке чврсте основе. Људи обзнањују своје мишљење о стварима о којима уопште не могу имати мишљење. У њих се напросто не разумеју. Резултат тога је управо просеравање.*

Као што Аристофаново античко дело садржи у себи вечну свежину у свом сатирично-гротескном и трагикомичном поимању човека и Стеријина комика је дубока, горка, ојађена и прожета трагичним осећањем света. Стога су *Родољупци* дело и класично и савремено, обележено опором поруком да је патриотизам постао последње прибежиште ниткова. Мит о патриотизму и издајству из Стеријиног *жалосног позорја* је доживео метаморфозу у његовом

веселом позорју променивши семиолошку матрицу и коренито преобразивши свој основни садржај и функцију. У револуцији 1848. године, у том времену историјског бунила родољубље постаје лажно реторичко средство за остварење најприземнијих циљева мотивисаних најличнијим и најсебичнијим интересима људи једног болесног друштва.

Стерија, попут Гогоља, није имао узора ни претходника у националној литератури. И један и други комедиограф су безазлене и забавне теме преобразили у друштвену и моралну комедију. Новина и смелост *Родољубаца* и *Ревизора* огледају се у критичком и сатиричном приказу покварених грађана и подмитљивих чиновника међу којима готово да нема како главног, тако ни позитивног јунака. Изузима се честито лице на које нас Николај Васиљевич Гогољ подсећа: *То поштено, племенито лице било је смех.*

У *Родољупцима* је Стерија сатиричарски беспоштедно приказао дејство идеолошке пропаганде митском прошлошћу на понашање појединаца и друштвених група у оквиру специфичних историјских ратних околности револуционарне 1848. године. Лажни родољуби се интересно спајају и дезинтегришу узимајући разнолике националне идентите којих се лако ослобађају кад им то одговара. Такмичећи се у великој политичкој превари и прагматичној обмани званој родољубље брутални апологети националних митова и симбола би на крају најрадије поубијали једни друге а потом цео свет. Стерија је луцидно уочио да идеологија зналачки користи емотивну снагу која делује на људе тако што осећања љубави, дужности и привржености преносе са својих родитеља на државу (поимање државе као породичног система је само по себи опасан мит). Острашћени националистички лидери се у својој идеолошкој пропаганди редовно позивају на заједничко порекло и митског претка. Када демагошки ниткови представљају нацију као отаџбину или домовину (*fatherland* or *motherland*) уз захтев упућен појединцу да следи националну политику јер припада изабраном народу они знају да су такви позиви изузетно пријемчиви и успешни. Наш славни комедиограф убедљиво показује да се патриотизам попут сваког емотивног апела врло лако претвара у шовинизам и деструкцију. Родољупци у квази патриотској заслепљености пуној прљавих инстинкта своју оданост *вишим циљевима* претпостављају моралности и правдољубивости. Они свој борбени понос митским пореклом трују прагматичном националистичком политиком и темеље на неприкосновеном праисконском праву и урођеној надмоћности крви и гла. Заточеници

прошлости – заточеници националистичке идеологије вештом политичком манипулацијом мита о изабраном народу суштински срозавају све моралне вредности и издају саму историју (по Хегелу Словени спадају у неисторијске народе). Јован Стерија Поповић у комедији *Родољупци* је сатиричарски разантно и универзално упечатљиво демонстрирао механизам којим митови калемљени историјским аргументима неуспешно пропадају неумитно доводећи до људских трагедија и друштвених катастрофа.

Али однос према феномену патриотизма и издајства није само наша специјалност. На вест о Нобеловој награди додељеној Орхану Памуку турска јавност опречно је реаговала. Једни су одушевљено аплаудирали писцу поздрављајући га као првог Турчина нобеловца. Други су с љутом и стидом звиждали због, како кажу, политичке награде издајнику који је омаловажио турске националне вредности и *увредио турски идентитет* признајући геноцид над Јерменима. Грађани Истанбула, после убиства јерменског новинара Харта Динка (2007), суочили су се са новим шоком: осумњичени злочинци су отворено запретили најпознатијем Турчину – Орхану Памуку. Турски нобеловац је као и покојни јерменски новинар тврдио да је убијено милион Јермена у Турској. Окорели националисти и самопроглашени браниоци домовине дочекали су писца Памука у родном Истанбулу узвицима: *Издајниче, издајниче!* и гађали га јајима. У атмосфери препуној емоција и линча људи у Турској настављају да се деле на патриоте и издајнике.

Један од најчитанијих америчких писаца у свету Пол Остер бесно и јетко протестује против застрашујућег рата у Ираку (2007): *Оно што се тренутно догађа је антидемократија: ако не следите Буша, ако се не слажете са њим и то јавно кажете, он вас оптужује за издају, за антипатриотизам.* Председник Буш својом политиком неоимперијализма и глобализма изазива и у самој Америци талас отпора од стране критички настројене интелигенције. Америчка глумачка икона Џејн Фонда, добитница два Оскара (*Повратак ратника и Детектив Клуб*), политички ангажовано истрајава у буђењу свести своје нације. Славна холивудска дива каже: *Мислим да је данас јако тешко протестовати против америчке иностране политике, а да човека не печатирају као издајника, непатриоту. Још од Реганове администрације постоји јако добро развијена пропаганда која је променила своју тактику и игра на карту кривице. Ко се придружује*

војсци? Сиротиња, незапослени, млади људи који себи не могу да приуште школарину за колеџ. Намамљују их обећањима и патриотизмом.

У режији Клинта Иствуда филм *Заставе наших очева* (2006) говори о случајним америчким херојима и њиховој маркетиншкој (зло)употреби у духу исказа Џона Форда да *између стварности и легенде, побеђује легенда*. За грађане Америке један од највећих националних симбола је фотографија Џоа Розентала на којој војници подижу америчку заставу на острву Иво Џима у Другом светском рату. Ти војници путују Америком попут естрадне трупе ратних јунака са задатком да шире и подижу патриотски дух грађана и тако прикупе финансијску подршку за војне потребе. Ратна фотографија је у суштини лажна јер не представља исту заставу а нити су исти амерички војници на њој. Праву тј. прву заставу поболи су маринци али је њихов генерал узео као ратни сувенир. Насумице изабрани војници су поново поставили други барјак а фоторепортер *Асошијетед Преса* је овековечио тај репризни приказ. Фотографија шест војника који подижу америчку заставу постала је симбол победе у Другом светском рату али и тријумф привида историје.

Славни амерички књижевник Норман Мајлер иронично коментарише да све што су САД у стању да кажу састоји се у томе да су велика земља и зато заслужују да буду светски лидери. Мајлер оптужује своју земљу за неосетљивост у вези ирачког питања а патриотизам описује као најмоћније друштвено средство за *стварање психолошке отупелости и најпогодније средство за вођење маса*. *Патриотизам је опасно осећање јер је у суштини антихуманистичко и има тенденцију да један народ учини морално неосетљивим*. Бушово патриотско причање о демократији није ништа друго до параван за остваривање интереса финансијске хегемоније САД на штету других нација представљајући сталну опасност по мир у свету. Један од најпознатијих америчких писаца Гор Видал поручује: *Патриотизам је данас бљутав као што је увек и био. Гледао сам вести о Косову и проблемима тамо на Балкану. Показали су снимке неких људи како пале америчку заставу. Појавио се новинар потпуно слоњен, и с очима пуним суза: 'Срце ми се цепа (шмрц!) док гледам америчку заставу како гори!' А ја кажем: Ј... те, кретену, где су ту вести ?*

Стерија је био заговорник владавине закона и успостављања етичке заједнице човечнства на умним темељима самосвести и самоодговорности. У малим регијама какве су балканске свака од етничких група (Срби, Бугари, Албанци, Грци, Румуни) има сличан код

понашања изражен кроз аспирације ширења на веће територије. У већини прилика њихови национални пројекти стога су се оштро међусобно сукобљавали. Није тај проблем везан само за Балкан, то можемо да видимо, на пример, и у Ирској као и у толиким другим земљама. Свуда се виде последице национализма који, осим позитивних, има и негативне апсекте изражене у виду националних нетрепелјивости и сукоба. Пре свега се они огледају у неспособности и одбијању прихватања другачијег погледа на свет који имају други народи, као и у немогућности грађења живота који коегзистира са другим у заједничком мултиетничком и мултирелигиозном друштву.

Стеријино дело убедљиво говори да истоветни закони владају људима како у садашњости тако и у прошлости. Национални образац понашања (између осталог подела на патриоте и издајнике) канда је вазда доминирао над културним аспектом кроз српску историју. Промене се огледају једино у костимима, реквизити и говору, док је живот један те исти, те нам се чини да историја стоји у месту. Историја је вечно понављање онога што се већ десило и што ће се дешавати до у бесконачност времена.

У писцу је на крају живота угасла нада у сопствену будућност. Преовладала је сумња и недостатак вере да ће се нешто покренути у учмалој осредњости друштва огрезлог у моралној хипокризији. Распетост између несигурне и неизвесне будућности и ишчезлих митова и легенди прошлости и сиве и мучне садашњости натерали су писца да се као појединац повуче у себе и на неки начин ограда од друштва које га не схвата. Песников тестаментарни стих: *Све је, дакле ништа. Сенка и ништа* упечатљиво казује о варљивој човековој стварности која недостатак својих историјских перспектива претаче у метафизички исказ о бездану животне мистерије. Људски живот постаје нестваран у својим привиђењима, илузијама и фантазмагоријама. Комедиограф и песник у својим последњим делима је медитативно загладан како у целокупно друштво тако и у себе. Стеријин суд је суд моралисте. Наш славни писац је у *Родољупцима* и *Надгробију над самим собом* разједен медитацијом наднесен над својим и историјским бићем нације као изнад понора коме се не може сагледати дно.

Стерија је потпуно спознао како се колективно зло индукује и конкретизује у форми претпостављеног непријатеља који угрожава апсолут националног добра. Бесмртни комедиограф је оголио механизам политичког изманипулисаног уопштавања претећег зла на које се одговара насиљем и *оправданим* злочиним. Воља за моћ добија

морално позитивну претпоставку у сваком времену без значења и вредности. Регресија људске личности, губитак саосећања са другим, агресија и нагон за деструкцијом доводе до трагичних консеквенци по појединце и народ. Стеријино дело, иако је саткано од комичних ситуација, има у суштини трагичан исход. У етно националистичко време религиозно постаје световно а национално свето уз ишчезнуће критичке свести о личној одговорности у општем етничком идентитету и верској заједници.

Сензибилни појединац је изгубљен између две крајности друштва и позиције мислећег човека које се у непремостивом неспоразуму не могу изменити. У поремећеној равнотежи снага јединке и колектива побуњени човек завршава као поражен. Он живи у солипсистичкој димензији у бедној и прагматичној средини у којој је принуђен да бивствује. Несхваћен је индивидуалац који настоји да исправно вреднује сву глупост и окрутност друштвеног колектива у којем нико не осећа никакву одговорност нити полаже рачуне за своје неразумне поступке. Болна, песимистична и саркастична је Стеријина спознаја да оно што је истинито није увек и пожељно: *Истине мрзак је звук; што добрим дише, немарно се слуша, пагубном јачи је хук...* Песник Јован Стерија Поповић програмски и пророчки поручује у песми *Српски народ и његова судбина*:

*Разум, слогу и разбор
Нека Србин тражи,
Ако мисли међу људма
И он што да важи.*

У предговору свог ремек дела *Родољупци* Јован Стерија Поповић се обраћа читатељима: *Докле се год будемо самохвалили, слабости и погрешке прикривали, у повесници учили колико је ко од предака наших јуначких глава одрубио, а не и где је с пута сишао, донде ћемо храмати и ни за длаку нећемо бити бољи...Бацимо поглед на повесницу нашу. Што је било луђе, претераније, несмисленије, то је имало више уважатеља а глас умерености сматрао се као ненародност, као противност и издајство...Отуд није чудо што неваљали и покварени а таквих има свуда, под видом родољубија сваку прилику за своју себичност употребљавају, и најбезумније савете дају, не марећи хоће ли се тиме својој општини или своје народу каква штета нанети...А да моја намера није с отим љагу бацати на народ него*

поучити га и освестити како се и у највећој ствари умеју пороци довијати, сваки ће благоразуман родољубац са мношћом бити согласан.

Комедија *Родољупци* поседује не само естетске већ и етичке и антрополошке одлике. Стеријино генијално дело је важан и драгоцен извор за дубље познавање српског менталитета, историје, мита као и најкарактеристичнијих образаца понашања. Стерија је свевидећи и оштрореки комедиограф који аналитички и критички уочава како друштвене мане тако и људске слабости. Стерија је узео за свој уметнички кредо *истину говорити и себиследствен бити*, знајући да само онај кој' је отечествен, кој' ближњем множио ползу, чувао, спасавао, вечно тог' спомиње свет.

Моћне су, трајно актуелне и живе Стеријине поруке потомству о лечењу рода и заљуђивању одљуђених Срба. И ко хоће да упозна лице и наличје Србије, тај треба да узме Стеријино дело у руке баш као што је филозоф Платон послао Аристофанове комедије тиранину Дионисију кад се овај хтео да упозна са атинским уставом. Стеријини живописни ликови су уједно и живе алегорије и симболи аутентичних људских осећања – у распону од лажног родољубља, преко честољубља до среброљубља – виђених кроз призму комике и сатире.

Стеријино вјерују је било: *Моје је лечити род*. И он се у исцелитељској мисији болесног рода служио хумором и иронијом уз свест да само сатира мења свет. Комедија, персифлажа, карикатура, гротеска и сатира су најбоља средства за разобличење лажи, обелодањивање људске глупости и раскринкавање зла. Остаје вечан Стеријин завет и тежња: *Дижите, дижите глас, да с' једном Србин умом пробуди*.

Стерија излаже горком подсмеху лажне родољупце, политиканте, поличке лажове и авантуристе који своју незајажљиву похлепу, користољубље, среброљубље и властољубље прикривају лицемерним паролама о националним интересима. Писац је ироничном убојитом речју разобличио родољупце као националне шпекуланте који зарад себичних интереса безочним манипулацијама доводе српски народ до пропасти.

Фридрих Ниче упозорава: *Они који су незадовољни самим собом, увек су спремни да се свете, ми остали смо њихове жртве*. Етнохомогенизација не поставља питање кривице и одговорности властитог народа. Псеудопесник Лепршић употребљава увредљиве и обезвређујуће етикете за означавање припадника друге, мађарске стране, не поимајући големи раскорак између идеализоване слике о себи и сопственом

народу и оне стварне. Филозоф Фојербах указује: *Нико не суди оштрије од необразованог човека, који увек мисли да је у праву.*

Балканизација значи поделу на бројне мање и често узајамно непријатељски супростављене етничке јединице (као што се збило крајем XIX и почетком и с краја XX века). На Балкану се људи рађају и живе да би чинили или трпели свакојака насиља. За Европљане Балкан је синоним (и стереотип) примитивизма, силеџијства, криминала, тероризма, корупције, говора мржње... Али ту је и јефтина радна снага и место где се може одложити свој отпад и успешно пласирати технички производ. Велике глобалистичке силе се позивају на своје право на патриотизам док мале народе утерују у нови светски поредак приморавајући их да искораче из отаџбинске колевке и напусте саме себе што подразумева одрицања права на родољубље.

На стилизованој географској карти која краси мењачнице Европске Уније од 2007. године прецизно су уцртане све државе до реке Купе као границе цивилизоване Европе. Даље, према југу, виде се само планине, облаци и понеки пастир. Са географске мапе Србија је збрисана. Вероватно је то последица наших ратова, санкција, изолације...

Кад су новинари извештавали о ратовима на просторима екс Југославије крајем 20. века користили су истоветну терминологију као путописци у 19. веку посећујући и пишући о југоисточном делу Европе (Ламартин, Андерсен). Запад је конструисао негативни мит о Балкану и његовим примитивним силама приписујући себи као доминантној сили све позитивне особине. Стереотип о балканској пастирској култури се до дана данашњег значајно не мења. Хегел за Словене није имао разумевања нити је за њих предвиђао иакакво значајно место на сцени историје. У политици запада према *Источном питању* присутни су планови за доминацију на овим просторима и за коришћење њихових природних богатстава. Европска заједница данас Југоисточну Европу уводи у тржишну привреду кроз демократизацију и ставрање цивилног друштва методом *итана и шаргарепе*, тј. подстицањем и кажњавњем. Вечна питања и дилеме као стални усуд лебде над овим просторима: изолационизам или интеграција, архаизација или европеизација.

Да ли данашњи незаустављиви процес глобалног адвертајзинга заиста води затирању и поништењу идентитета нације, губитку језика, осиромашењу културе, деградацији духа и душе? Да ли је оправдана сумња неких да ће уједињена Европа у свом интернационализму и универзализму у суштини постати само један гигантски супермаркет

идеологије тржишног фундаментализма и свемоћи новца? Не треба се ни питати да ли је логика тржишта јача од снаге појединца који се одупире.

Још у Винаверовом луцидном опису Берлинског конгреса под председништвом Бизмарка у XIX веку стоји одгонетка у понашању великих спрам малих сила: *У саму балску дворану палате наши министар спољних послова Јован Ристић, наш делегат, ни ступио није – а још мање његов секретар др Лаза Костић. У њој су велики и моћни овога света држали високопарне и звучне говоре и просипали болесно бисерје отужних и отрцаних фраза: о европској култури и о мандату европске човечности и о освештаним правима големих, док мали и најмањи, чије се то коже тиче, нису ни примили у свој светли скуп бар да им виде плесни корак – јер је требало да ти мали играју по свирци великих. И нека се добро држе такта! Само да не погреше у такту, одувек се од нас тражило да будемо благопристојни; такт пре свега, нипошто да испаднемо из такта.*

У завршним данима драматичне одлуке о коначном статусу Косова и судбине државе у одсудној *Косовској бици* српске политичке странке су у сталном процепу између уских страначких интереса и опште друштвених. Суревњиво се гложе око датума расписивања избора, условљавају свој парламентарни рад директним целодневним РТС-преносима, у подели политичког плена боре се до последњег даха за места у управним одборима, а не могу постићи ни консензус у спољној политици око европских интеграција. У својој перманентној натовској и антинатовској реторици надгорњавају се у ораторским беседама пуним говора мржње, примитивизма и вербалног патриотизма о издаји и продаји националних интереса. У подели слатког колача власти над ресорима јавних предузећа далеко од очију јавности партијски интереси преовладали су над националним принципима. Залуд становници земаља у транзицији гласају на демократским изборима за странке са различитим економским програмима. Политичке партије са највише и најмање добијених гласова праве владу а онда долази председник Светске банке и саопштава јој њене праве економске програме. Римски филозоф Сенека који је због свог слободоумља морао да се убије песимистички закључује *У било којем систему народ је сиромашан демократијом.*

У доба декларативних демократских слобода за неке еврореформске снаге речи као што су: *српски, национални, патриотски* и *православни* постале су ретроградне, анахроне, узнемирујуће, опасне,

неприхватљиве, непожељне, непријатне и сумњиве. Да не ширимо тему ове кратке дрштвено-политичке хронике у којој је све исто само што Стерије нема. На Балкану исцрпљеном насиљем, мржњом и етничким сукобима уз апсурдну логику светских модератора кризе многе српске партије баве се косовским расплетом знатно више бринући о скоку својих политичких акција на патриотској берзи. Како је рекао Марк Твен: *Нација је подељена; једна половина су патриоти а друга издајници, али је тешко рећи који су који.*

Велики број конфликта, несрећа, неспоразума и патње у животу једног национа проузрокују самозвани, непозвани, нестручни људи који се осећају позванима да воде рачуна о животним циљевима и потребама народа. Те лажне вође и пророци своје таште и себичне интересе лукаво подмећу под општенародни именоватељ. У Србији се стереотипима као што су *патриоти и издајници* најлакше инструментализује и манипулише у политичке сврхе. Али и Западни свет стереотип прљавог, насилног, сиромашног и нерадног Балкана је успешно реторски користио у рату са Југославијом 1999. године. Милосрдним бомбардовањем зарад демократске европеизације. Уласком НАТО трупа Запад је присутан на Балкану, а самим тим је и Балкан постао Запад (ма како то цинично звучало).

Мудри исказ Иве Андрића гласи: *Сувише је овај народ патио од нереда, насиља и неправде, и сувише навикао да их подноси са подмуклим роптањем или да се буни против њих, већ према временима и околностима. Између злаковарних, осветничких мисли и повремених побуна пролази им горак и пуст век. За све друго они су неосетљиви и неприступни. Понекад се човек пита да није дух већине балканских народа заувек отрован и да, можда, никад више неће ни моћи ништа друго до једног: да трпи насиље или да га чини.*

Тома Вучић Перишић немилосрдно је убијао и палио док су се неки кнежеви сурово обрачунавали са политичким противницима бацајући их у дубоко ископане рупе да ту мученички скончају. Сурови необразовани патријархални Шумадинац Тома Вучић Перишић није подносио западне идеје о демократији и новом државном устројству. Као *крвопилац* људски супротно од својих јавно прокламованих начела за општу добробит народа политички утицај је користио за енормно увећање личног богатства. Вучићев беседнички дар је био појачан и подржан великом активношћу његових присталица, такозваних *аминаша* који су, према унапред договореном и направљеном плану, гласном и безрезервном подршком вођи придобијали неодлучне људе

на политичким зборовима. Стерија је драматично осећао српску стварност пуну крволочности, властољубља, саможивости, покварености, грабежљивости, дивљаштва и издајства. Писац је по свом повратку у Војводину штампао у Новом Саду књигу *Тиранин* у којој се говорило о сатрапизму Томе Вучића Перишића. Стеријина књига је у Србији наравно била забрањена.

Вративши се у Вршац Стерија се тад као конзервативац не сналази најбоље у демократским и либералним превирањима и жудњама младе генерације уочи револуционарне 1848. године. Бранко Радичевић апострофира Стерију као носиоца противвуковских и антидемократских стремљења у српској култури. Стерија је скептичан и песимистичан у погледу револуционарне перспективе и по њему ратни метежни догађаји 1848. године у Војводини нису водили људској срећи. Ојађени песник у песми *Године 1848* говори о националном буђењу и ослободилачком рату као о огромним људским заблудама и проливању недужне крви. Песма *Гробље* представља Стеријину потресну лирску исповест о животу као вечитом чемеру потврђујући пишчев исказ како је *главна черта мога темперамента меланхолија*.

Разочарани Стерија 1854. године штампа збирку песама *Даворје* црквеном азбуком не само да би се дистанцирао од Вука и новог надолazeћег света него да укаже где су корени његове поезије. Стихови медитативно–меланхоличног *Даворја* су настајали паралелно са туробно–опором комедијом *Родољупци* у сутону пишевог живота. Стерија и у свом позном поетском и комедиографском делу пише као хуманиста и космополита осуђујући неморал, примитивизам и нечовечство, ламентирајући над животом као вечитим страдањем и патњом.

Наш комедиограф је као сведок и очевидац јасно уочио како се демократска револуција одвија у више стадијума: потиснути револт, револуционарни терор, репресивне реформе и контрареволуција. И дело позоришника Јоакима Вујића представља први покушај изградње карактерологије српског народа. Етнологија – наука о народу зачета је код нас у идејама просветитеља Доситеја Обрадовића који је био присталица западноевропске просвећености и пропагатор духовног ослобођења српског народа. Стерија у својим позним годинама подсећа на Стриндбергову слику *Усамљена отровна печурка* којом је славни шведски драматичар осликао самог себе – излишног, отровног и отрованог горким животом на пустом земаљском шару под празном небеском капом. Разочарани Стерија с депресивним осећањем

беспомоћности није доживео да људи *на позорју света* остваре своје снове који потичу још из доба просветитељства.

Образовани Срби из Хабзбуршке монархије су из патриотских побуда донели у Србију модерну политичку културну мисао баштињену на просветитељским идејама о националној и личној слободи, праву на образовање и равноправности свих људи. Немерљив је Стеријин допринос на увођењу законоправила, оснивању модерних институција и постављању чврстих темеља српској држави. Јован Стерија Поповић је један од најзначајнијих људи из наше политичке и културне историје који се трудољубиво упрегао свим својим знањем и стваралачком енергијом како би помогао заосталом отечеству да уђе у заједничку породицу народа европског цивилизацијског круга.

Стеријино моћно комедиографско виђење живота, људских мана и страсти као и оштро критичко тумачење националног усуда и удеса остаје вечно уметничко сведочанство драматичаревог изузетног сценског дара. Из данашње временске перспективе два века од пишневог рођења у суочавању значења његовог дела са искушењима духа савременог доба и бунилом друштвених дешавања и даље се потврђује жива актуелност *Родољубаца* као (траги)комедије посебног сензибилитета и снажног сатиричног доживљаја света. Српска модернизација друштва и освајање демократске политичке културе одвија(ла) се кроз жестоке династичке обрачуне (4 убијена владара) и међупартијске ратове. Политички и идеолошки противници као и неистомишљеници увек су у Србији сматрани државним непријатељима и издајницима које треба забранити, затворити, уклонити, прогнати и затрти. Комедиографова генијална критика наших сукоба и поларизација на патриоте и издајнике уједно представља и универзално драмско штиво изузетног филмског потенцијала које својим уметничким изазовима, порукама и новим кинестетичним естетским изразом одговара захтевима модерног човека *врлог новог света*. Једна од највећих тема модерности је свакако идеја стварања своје сопствене прошлости симбиозом традиције и иновације. Ванвременске личности Стеријиних *родољубаца*, *покондирених тикви*, *лажа* и *паралажа* одавно су сишле са позоришних дасака у живот. Дело Ј. С. Поповића остаје трајно дубоко утемељено у културу Србије као онај исконски поуздани праг наше духовне прошлости на који се увек можемо ослонити у дијалогу, суочавању и поимању историјских токова, схватању савремених друштвених превирања и разабирању у тражењу путева истине као и одгонетању тајни људске природе у цивилизацијском луку времена надолazeћег.

Јован Стерија Поповић као *искрениј сарбскиј народољубетељ* својим *веселим и жалостним позорјима* нипошто није хтео да изблати, оклевеће и наружи властити национ, већ да га поучи, освети и просветли, са чим ће сваки *благоразуман родољубац бити согласан*. Бесмртни комедиограф је својим јединственим књижевним делом особене тематике и непролазне уметничке вредности храбро и оштроумно аналитички и критички описао животну стварност деветнаестог века рафинујући је у изузетну драмску парадигму моћне духовне спознаје и силне сатиричне енергије, широко наткриљујући и превазилазећи време (*Ars longa vita brevis*).

ПАВЛЕ Б. БУБАЊА

**ЗАМИШЉЕНИ РАЗГОВОР ПРЕДАКА И ПОТОМАКА:
ЗАШТО СМО ИЗГУБИЛИ КОСОВО И МЕТОХИЈУ?**

*Нек се овај вијек горди
над свијема вијековима
он ће ера бити страшна
људскијема кољенима*

Петар Петровић Његош

Уважене колеге, даме и господо,

Ваша излагања су, надам се, корисна - можда и подстицајна, али моје резонување иде посве другачијим током. Битно другачијим током. Ово је можда узроковано и чињеницом што сам је призренски богослов, по средњошколској наобразби, те ми је тема Космета непосредно ближа и вероватно биће обојена и неким емотивним моментима. Но, шта је ту је.

Ја сам се упустио у један доста ризичан посао, посао да мисаоно „поразговарам” са прецима, онолико колико то умем, колико могу. Додуше, и са ризиком да и тему промашим!

Употреба историје и њених критеријума, данас и овде, доста је проблематична. Није то оно Херодотово и Хегелово доба где се тзв. историјским и логичким истинама поклањала задивљујућа пажња. Сада имамо, ничеовски речено, време вредновања и превредновања историје. Тако се, мислимо, ремете неки основни путеви разумевања света, века и човека. Али, то није битно наша тема. Можда само у додирима.

Геније поезије Волт Витман доста погађа проблем разумевања света и човека стиховима:

*„Пожелиш ли ме поново, завири под своју чизму.
Тешко ћеш схватити ко сам или шта значим,
Али бићу ти ипак добро здравље,
Прочишћаваћу и јачати твоју крв.*

*Не успеш ли ме одмах пронаћи, не одустај;
Нисам ли овде, потражи ме другде...*

Стих који вам стављам на увид, примера ради, покрива једно поље које не мари николико за историјом, за чињеницама, за доказима. Такав је свет доброг дела поетског света.

Наш замишљени трагалишки пут, има за циљ да опазу мишљење и судове предака који су нам оставили у наслеђе Космет - отаџбину српскога народа. Преци у замишљеном говору, мишљењу *питају, забринуту, питају, пропитују потомке - не како смо изгубили Косово, него зашто смо изгубили отаџбину-Косово и Метохију?!*

У царском граду Призрену, замишљеним Округлим столом председава, а ко би други, цар Душан Силни. Место „сусрета” је Манастир Светих Арханђела, уз Бистрицу реку. То је његов стони и, рекло би се, ставропигијални манастир. Манастир је у рушевинама, онако како је то и његово царство, господство, сила и достојанство. Цар је „позвао” биране представнике народа српскога, представнике који су, сваки на свој начин, зидали државу народа српскога. Није много марио за титуле, функције и командна места, ни државна ни црквена. Чак није допустио Патријарху Јоаникију да му на главу стави царску круну: учинио је то сам! Такав је био цар Срба, Грка, Бугара и Арбанаса.

За столом су челници цивилног и духовног господства.

Окупљени пред Царем промишљају и казују *удес* свог српског народа. Историјског српског народа - хришћанског, православног и европског. Патријарх Јоаникије „реферише” о духовном стању нације, о девастираним и убијеним манастирима. Убијеним стога што су манастири исто што и људи. Тако је и у других светиња у монотеистичким великим религијама и у природним. Цркве и манастири су институције које су *sui generis* универзитети, школе писмености и описмењавања живих и долазећих нараштаја.

Прво је „дао” реч Светом Сави, првом архиепископу српском и аутору аутокефалности Српске православне цркве и његовом оцу светом Симеону, тако названом у монаштву - студеничком и светогорском.

Свети Сава „реферише” Величанству о стању хришћанске науке и праксе у народу српском. Вера, нада и љубав као темељне хришћанске врлине, нису ухватиле дубока корена у бићу нашег народа. Слога му мањка, и љубав брата према брату. Слога је готово

постала нека врста карикатуре, а резултата нема. Бојим се, Величанство, да ту негде није узрок наших несрећа о којима говоримо? Кум свог кума на судове тера и доводе лажљиве сведоке. Да л' поштује млађи старијега...? Кажем Господу: Благослови народ мога оца светог Симеона и учини га великим у светости међу народима... Да ли има веће и стабилније етичке, правне или црквене норме од ове: да неко и душу своју положи за ближњега свога...!

Ваше Величанство, прођох земље и градове по свету Божијему, али неслог толике тешко да се може наћи! Је ли ту негде узрок наших великих невоља? Садашње генерације, нараштаји Срба нису у могућности, ни налик, Вашој моћи да се супротставе светској сили од којих неки „навраћају” неколико пута носећи зло и мржњу, освету и разне друге сатанске радње и према народу нашем... Ваша царска престоница - Призрен, отета је од људи и политика који не носе мир и правду, слогу и љубав: само раздор и мржњу носе. Силом прете и силом владају, мржњу носе, а Срби страдају. Мој отац свети Симеон, у грађанству именован као Стефан Немања, оставио је народу своје велику и моћну државу, а сада је силници, моћници, освајачи, ратници и робовласници скратише! Да ли то нараштаји Срба могу и смеју прихватити?! Не чују се звона са цркава! Ваша царска резиденција, црква Светих Арханђела је разорена, а од ње направљена цамија. Дакле, рушењем се стиже до злотворства последње врсте!

Предложио бих Вашем Височанству, да чујемо нешто о моралном посрнућу нашег народа као делу целовитог удеса, или можда целини удеса, од Мајке Јевросиме, Мајке легендарне Краљевића Марка, а од оца Вукашина краља.

Мајка Јевросима: Своме сину Краљевићу Марку стално сам говорила да никада не чини неправду. Само правду. И то коју правду. Само правду. И то коју правду: Бога једнога! Рекла сам му: Боље ти је да изгубиш главу, него своју да огрешиш душу.

Не знам да ли је Правда, богиња правде, зацарила у народу нашем? Колико видим - није? Сине Марко - једини у Мајке: Немој сине да говориш криво, ни по бабу ни по стричевима, но по правди Бога јединога! Дакле, за *мир и морал* у народу нашем нема толико простора, а морало би тога бити ако опстати мислимо. Право и морал нису у садејству, не корачају заједно. Ето расцепа у целини националног бића нашега!

Но, нешто мислим онако за себе: Да школовани људи не постадоше велика опасност за народ и будућност његову?! У њих се

узасмо, а без Косова остасмо! Многе ћемо и много ћемо друмова преорати, док поново до Космета стигнемо. Тако толкујем, нешто. Мајка Југовића то најбоље зна, пошто је своју децу, синове своје Југовиће, послала у битку косовску са супругом својим на челу, а нико јој се не врати! Да ли данашње мајке српске деце своју негују? Не бих рекла! Но, без тога ни слободе нема, као ни мира без правде! Правда и мир, са слогом на челу, да се сретну, а брзо неће бити тако. Ваше Величанство, ја нешто мислим, а више осећам, да су многи наши дани узалудно *потрошени*! Много се радујемо посрнућу једни другима, злуреди смо, а таква зла царују и у других народа, само што их вешто крију од погледа људи и историје.

Не знам да ли ће бити, некада и у некој форми, новог Косовског боја за враћање царевине ваше, а домовине, отаџбине наше?! Бог зна! Људи, народи и државе страдају од ратова, а свет не подноси ближњег свог. То људски и хришћански није. Ето додатне муке и невоље за нас обичне људе, за малог човека који мисли како да мало мисли.

Дакле, ја сам против погинућа људи, али и против отимачине територија које су вековна наша огњишта. Ропство се не рачуна, како ја видим, према историјским временима, но по слободи човека! Свако доба има своје *ропство*, поробљавање, угњетавање, прогањање. Свако доба има, што би књижевници рекли, свој злочин и казну!

Мајка Југовића. - Сва су српска деца пала у Косовском боју моја деца! Изгубљена породица моја, и све српске породице, без Косова породице више нису. Данашње мајке, углавном, децу жртвују споредним стварима.

КОСОВКА ДЕВОЈКА И КНЕГИЊА МИЛИЦА СВЕДОЧЕ О КОСОВСКОМ БОЈУ ПРЕД СВОЈИМ НАРОДОМ И СВЕТОМ. - Битка је изгубљена, али рат није. Кнежева војска је битку изгубила, али пред светом и нараштајима долазећих Срба стоји задатак да Косово никада не предају сили, насиљу и прохтевима окупатора земље наше. Подвизи наше војске, српске врховне команде под заповедништвом кнеза Лазара, јунаштва браће Југовића, Југа Богдана илити Вратка, оца кнегиње Милице, Милоша Обилића и његова оба побратима, браће Мусића и сваког војника Српске војске у Косовском боју, сведоче врлину војничку да је за отаџбину светиња погинути.

ТЕМЕЉИ ЕТИКЕ КНЕГИЊЕ МИЛИЦЕ, МАЈКЕ ЈЕВРОСИМЕ, КОСОВКЕ ДЕВОЈКЕ, МАЈКЕ ЈУГОВИЋА, СВЕ

САМЕ МАЈКЕ МИРА МОДЕРНОГ ДОБА, КАЗУЈУ ИСТИНУ ОВОВРЕМЕНУ, ДА ЈЕ ЗА ОТАЏБИНУ НАЈБОЉА ОПЦИЈА МИР, ТОЛЕРАНЦИЈА, ЉУБАВ ПРЕМА БЛИЖЊЕМ И НЕДИСКРИМИНАЦИЈА НАЈБОЉЕ ОРУЖЈЕ ЗА ОСТВАРИВАЊЕ ЗАДАТАКА И ЦИЉЕВА СВАКЕ БОРБЕ У ВРЕМЕНУ НАШЕМ.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Ад. 1. Не време, но људи у једном времену, нашем времену, другачије резонују од својих претходника. То је и разумљиво.

Константин Философ сведочи историјске истине о Косовском боју. Његов летопис има квалификатив непосредног учесника у догађајима везаним за услове и околности уочи Косовског боја, за време и након трагичне судбине српског кнежевства. У име своје бугарске нације и сличних и идентичних историјских судбина српског и бугарског народа, казује судбину словенских народа и говори о њиховој тежњи да буду *слободни*.

Ад. 2. Српски народ као народ Светог Саве и Светог Петра Цетињског, полаже *право* на достојанствен и слободан развитак на својој земљи и у својој земљи без субјугације, без отимања територије и без рушења система безбедности који значи легитимацију да један народ има право да слободно живи, развија се и садејствује са осталим народима на идеји мира, општег добра и социјалне правде.

Ад. 3. Крушевачка философско-књижевна школа, и њено јубиларно заседање, има све разлоге да буде лепо расположена што је, идејом задацима и праксом, на *sui generis* начин, део угледног светског миротворног покрета и тенденција ширења идеје мира и разумевања међу народима, особито ширења идеје мира међу омладином у школама и на универзитетима.

Ад. 4. Према нашем скромном уверењу - **МИР КАО СВЕТСКА И ПОЈЕДИНАЧНА ВРЕДНОСТ НЕ ПОСТОЈИ! МИР и ратови НЕ СТАНУЈУ ЗАЈЕДНО!**

Ад. 5. Но, када је напор за мир и толеранцију у питању, најпре треба иапти у виду и иницијалну, развојну компоненту проблема: Да ли у домаћим и светским размерама постоји идеја и пракса образовања и васпитања за мир и толеранцију, за начела социјалне правде?! По нашем уверењу, таква пракса као *нужна потреба не постоји!* Евентулани појединачни и посебни случајеви не могу да оспоре нашу тврдњу! Остаје жал што Крушевачка философско-књижевна школа није бар један једини пут ставила ту материју на

дневни ред?¹ Можда постоје мишљења да је то посве јасно! Због такве „јасности” глобалом историје човечанства стоји *историја ратова*, уместо историје мира!

Ад 6. Временима долазећим и нараштајима у њима не може нико стављати лимите како ће градити своју будућност у својој матичној и *отетој отаџбини* - Космету. Мир би био најбољи од свих опција, али то је веће генерацијско питање и задатак умова на делу.

Ад 7. Када би виртуелни и актуелни Округли сто био могућ о питањима и проблемима, питања би, по нашем мишљењу, била готово индентична или бар комплементарна. Уместо времена цара Душана Силног, било би добро саговорницима времена нашега понудити философију мира, подагогију мира и жеље мајки мира да свет уређују по уму, а не по насиљу! Ум да царује у материји мира и међународног споразумевања, те да то буде *прекретница у драми кретања друштва према једном бољем, лепшем и праведнијем свету од садашњег и досадашњег*.

Ад 8. Нека *обичан човек добије право да одлучује о својој судбини*, па и о миру.

ДУШАН СТОЈКОВИЋ

СРБИ И ДОМИНАНТНИ СВЕТ

Писати о земљи која се распала као што се то збива са неким надутим лешом који је, заборављен, таворио и одживотио на запуштеном, дроњавом, одавно безобличном кревету! Нешто у шта смо, и срцем и душом, пре неколико деценија уложили себе, пребрисавши и своје име и допуштајући готово од самог тренутка тог несретног и погрешног политичког брака, да други забораве шта су нам чинили, да заборавимо, у исти мах, шта смо учинили да бисмо заборавили шта су нам - братски - учинили и шта смо учинили не би ли они заборавили шта су учинили нама. Читаво наше заједничко живљење било је: (ничим заслужени) стид, (селективни, мазохистички у бити) свезаборав, прихватање (наметнуте и измишљене кривице). Што се грбо роди, нико не исправи!

Живели смо у Атлантиди називајући је лажним именом. Прихватајући да магла у коју урањамо замагли целокупно наше национално биће. *Расрбили* смо се да бисмо *појугославили*. Прихватили смо туђи концепт државе устројене само зато да се не би обновила Каканија. Она се није *замителевропила*, али смо зато ми учинили оно што јој је Музил, називајући је Каканијом, приписао.

И док пишем овај есеј као да сам над собом извршавам харакири, нимало не жалећи што је нестало оно што није требало ни да постане, не знам ни сам зашто то чиним. Није упутно копати по ранама. Није паметно живети у тренутку који, поред што је *сада*, мора бити и неко поправљено, одсањано, недоживљено *јуче*, и подразумева *сутра* које би урачунало у себе то недоживљено бивше. Може ли се, сем у турско време, и онда по казни, живети уз мрца. Може ли се, људски, умирати уз њега. Шта то - писањем, овим гребањем по души - заправо желим да (по)вратим? И коме? И чему? Себи који је сомнамбулно лутао земљом којој су пуцали шавови, и верујући и не верујући у исти мах, да се њено одело закрпити да? Другима који су ратовали, у ратовима којих није било, зарад нечега

за шта нису довољно знали да га није било нити ће га бити моћи, пошто су се над нама, попут орлушина, наднели други, моћнији и наше крви од хијена жеднији, вољни да све своје раније поразе од једном сперу. Нашли смо се готово у виртуелном рату (на жалост, са крвавим последицама и жртвама) који се игра по правилима која диктирају унапред други, власни да то мртвачко коло потраје онолико дуго колико они пожелеле, а да нас потом пред свршен чин ставе, немоћне да ишта изменимо, предате морама, издане и (само)издане (за)увек.

Чему речи у (духом) оскудним временима? Ко говори? Ко слуша? Говори ли се само себе ради не би ли се олакшало души или да би неко то, оглувелим, ушима макар ослушнуо? Мора ли свака изговорена реч бити крик који се, попут бумеранга, забада равно у наше срце?

Наше теразије никако да се уравнотеже. У сталном су витлању с једне на другу страну. Свака одлука коју доносимо постаје *историјска*, као да не можемо, или на се не да, да живимо у мирним временима. Као да морамо, желели то или не, другима непрестано да идемо уз нос, не питајући за цену коју таква позиција иште. Били смо на бранику Европе у доба турске најезде и зна се како смо прошли. Касније смо се преметнули у Војну крајину и крварили наново бранећи хришћанство и Европу од азијске пошести, а Европа је, притом, кудикамо више ценила, оне који су по кравати око врата свезаној названи. Одлучили смо се на Велику сеобу, читаву војску смо покренули преко албанских гудура не жалећи да се подвргнемо туђој сили, допустили смо да нам приреде 27. март 1941. Увек смо били другачији, *своји*, недовољно свесни да нас други користе када им то устреба и заборава на нас одмах потом. Другима су унапред праштали за сва зла нанета нама, заборављајући да су нам успут и они само једнако, ако не и више, одмагали него што су нам помагали. Све што смо имали, добијено уз велику задршку и огромну цену, увек оштећено / закинуто, плаћали смо властитом крвљу. Шта смо били и јесмо свету некад и данас? Шта свет који нас гледа кроз посебне наочари може, и треба, нама да буде у овом трену? Ако јесмо, а јесмо, његов део, шта је то што нас посебним острвом чини, земљом која се топи и смањује а да за њу, и једино њу, не важе закони који су универални и без којих света као заједнице држава и нема? Досадило нам је да будемо *посебни*.

Нисмо ни када је о култури реч у довољној мери испитали два пута која су нам се нудила у тренуцима националног ослобођења и формирања државе. Доситеј Обрадовић који је у устаничку Србију дошао да у њој остави своје кости тражио је да кроз наше сито прођу златне мисли најумнијих људи Европе еда бисмо се, оплемењени њима и прилагодивши их себи и свом духовном бићу, преко ноћи воздигли на равноправни степен са којег можемо са њом дијалог повести. Вук Стефановић Караџић је заговарао концепт по којем ми Европи треба да покажемо, освајајући је духовно притом, највредније наше (пре свега, усмене епске песме). Победила је вуковска струја. Нисмо били у стању када смо бирали одлучити се за синтезу: и једно и друго, и наше и прилагођено нама, било је - вероватно - оно што је могло, без икакве духовне ампутације, која је убрзо почела да призива и братими се са оним што је упоредо расло али тако што је одсецало живо од нашег и чинило заједничким и оно што никада заједничко није ни било - сама срчица нашег културног постојања. Нисмо разумели, хтели да разумемо, како, поред усмене лирике и прозе и Његоша, имамо и Стерију и његову класицистичку поезију и његов пародијски *Роман без романа*, али и језичку експлозију Кодерову, Јавана Суботића и његову, европских вредности, песму „Ембриону” и панкализам Лазе Костића... Како је почело, тако се и настављало. Сјајна Богавчева књижевно историјска студија *Удружење српских књижевника 1905-1945* (2007) показује како смо, скерлићевски наивно, летели у загрљај оних који су били способни само да стежу за врат, заборављајући скептичну (пр)оцену Богдана Поповића како су њихове речи празне а њихова љубав само маскирана мржња. Како пророчки, и неопозиво, звуче данас његове речи, из давне 1905. године, по којима је хрватски илиризам заправо сушти лиризам. А Словенци - казује нам ова драгоцену књига - готово никад на заједничка окупљања писаца нису ни долазили, осим ако их не бисмо бесплатно возом (уз писце, и понеку њихову жену и понеко дете) возили у Софију, или су овлашћивали недовољно афирмисане новинаре да их представљају. Сада (да ли освешћени довољно?; да ли пробуђени из снова које смо и до последњих мрвица одсањали, а плашим се да их понеки Србин још увек, макар крадом, у фрагментима и сања) треба најпре да *омеђимо* своје, да утврдимо ко смо, *упркос* недавној историји и њеним нама наметнутим заблудама, *упркос* другима који нам то не дозвољавају? Право питање, оно на које морамо и ми да одговоримо, гласи, на пример: јесу

ли Војновићи двоглава хидра те је Лујо српски писац, а брат му Иво, творац *Дубровачке трилогије*, само хрватски? Ако ми не понудимо одговор, други то сигурно неће, јер за њих таквих питања и нема. Ако се ми будемо стидели, и устезали, и плашили, да напишемо (не негирајући притом да, захваљујући зло(не)срећним историјским погрешним корацима, он може бити разматран и у корпусу суседне нам литературе) да је *Осман* Џива Гундулића најбољи српски, и један од најбољих европских, барокних спегова, онда смо ми *народ са руком*. Не само у сећању, већ и у души.

Но, пустимо историју, пустимо *Каледонију!* Где смо били јуче - пре двадесет година када се, пред нашим очима, у нашем дворишту, усред наше куће, на самом њеном огњишту, у гнезду нашег кревета, рушио читав свет? Рушио, јер се етичко брисало заувек (збрзан и убрзан, људског лишен, човек у хитњи, *на другом месту*, одвојен од себе, није то ни приметио, или га није занимало, или није било на екрану телевизора који је за њега постао *једини стварни свет*) зарад глобализма по којем свет јесте велико село, али село првобитне заједнице, пећинског човека, у којем јачи тлачи онога ко је слабији, а тражи притом да овај тлачени говори о неизмерној и ничим заслуженој срећи која га је задесила. Остали (они који су седели у безбедним авионима и притискали дугмад, бацали на нас касетне бомбе као да су у питању биле књиге пуне љубавних стихова, господари смрти) заборавили су колико смо више од њих, на пример почетком ранијег века, ми били свет јер смо били и Јован Цвијић, и Јосиф Панчић, и Никола Тесла, и Михаило Пупин, и Михаило Петровић Алас, и Бра-нислав Петронијевић, и Милутин Миланковић, и Стеван Мокрањац, и Стојан Новаковић, и Слободан Јовановић, и... Нисмо ми морали да идемо негде, свет је долазио код нас. Веома често, на жалост, и са бомбама! Али и хандкеовски. Али и пинтеровски. Еда би се нашао онај грумен људског који смо ми, насупрот другима, бранили.

Како су писци реаговали на пострадање у којем смо се затекли? Може ли одговор бити ескапизам? Забијање главе, нојевски у песак? Сонетовање? Фрулашење? Пливање по жлебовима традиционалног, одавно испеваног, и у тренуцима настанка песнички мртвог? Постмодернизам? Благе алузије? Умилни симболизам? Лелекање? Андрићевско ћутање? Крлежино накнадно дневничарење? Компјутеризација?

Нема правог одговора никад без критичарског скалпела у рукама. Српска књижевност данас има три могућа изворишта. Један је, прустовско-набоковско-пенжеовски, Кишов модел писања. Други, митотворачки, иронијски, мановски освешћујући, Пекићев. Трећи, раблеовски хуморан, гротескан, Булатовићев. Резервна увек резервна, варијанта је, *турско*, урањање у језик и његово разигравање, Боре Ћосића. Остали им нису ни до колена. Комбинације се, наравно, не искључују. Поезија је увек друга прича. Сваки велики песник свет је за себе. Песници се не следе. Они су елементарне литерарне непогоде.

Шта нам (пре)остаје? Јесмо свет колико смо ми сами. Јесмо *другост* колико прихватамо то да будемо. Постоји праг испод којег се не иде. Ако не сачувамо пунину нашег, и националног, бића, prestaћемо да будемо на историјској промаји, на којој одувек јесмо, постаћемо само промаја. Нешто што ветар, као сухи лист, односи и ништи. Бранећи себе, и *своје*, ма колико то други не желели да схвате, бранимо свет. Нема човека без етике. Ни поетике без етике нема.

МИЋО ЦВИЈЕТИЋ

НАЦИОНАЛНО И(ЛИ) ЕВРОПЕЈСКО - ДИЛЕМЕ У ОДСУДНИМ ВРЕМЕНИМА

Српски народ налази се већ двадесетак година у драматичном процепу: државном, националном, духовном и културном. Крвави распад југословенске државне творевине, у коју је у двадесетом веку уложио превелике жртве и улудо у њу уградио најпродуктивнију националну супстанцу, наново је обезглавио овај стари словенски и европски народ, довео га на странпутицу. Покушао је непромишљено и лакомислено градити заједницу коју други неће, уложио у њу највитаљнији део свога националног бића. Показало се, међутим, да је то била једна велика утопија, како југословенство тако и комунистичка државна пројекција, чији су Срби били најдоследнији и најтврдокорнији заговорници. О тој илузији написано је подоста у српској литератури, посебно у књижевности. Изговорене су и мериторне оцене и овде, на Крушевачкој филозофско-књижевној школи, посебно на сесијама у последњих неколико година. У ту српску драму, ранију и ововремену, најдубље је ушао велики романијер Добрица Ћосић, у својим романескним делима и публицистичким радовима.

Осуђивање српске стране, па и целог народа, од светских политичких моћника и инструисаних медија, односно наметање кривице за сва непочинства која су се догодила на бившем југословенском простору, изазивају, логично, велике фрустрације код српских писаца и научника, па и народа. Санкције, бомбардовање, ратови, те најновије насилно отцепљење Косова и Метохије и признавање као независне државе, учинили су српску политичку, културну и духовну сцену још сложенијом и неизвеснијом. А ради се о колевци српске културе и духовности, прекривене древним црквама и манастирима, топосима који су вековима били метафора српске историје и судбине. Таквим потезима светских моћника, супротно важећим правилима и актима, Србија спада у ретке земље на

свету, без дефинисаних државних граница. С друге стране, са исте адресе нуде јој се европске интеграције и глобални пројекти, тобоже свесрдно, а да учињено прихвати као нужност и савршен чин.

Прича, да када уђемо у Европу, по ововременим политичким параметрима удешену, границе више нису више важне, утеха је само за лакомислене. У овим драматичним временима, за српски народ и Србију, оправдано се јављају сумње у понуђено. Није мали број српских писаца и интелектуалаца, од европског формата, па и део политичара, који праве критички отклон таквим даровима. А има и оних других, који су за Европу по сваку цену. У свему томе народ је збуњен. Чини нам се да су за то стање примерене речи Предрага Палавестре, које је написао деведесетих година у делу *Књига о Андрићу* (1992), у одељку „Туђинци пред вратима Европе”, где каже: „Срби данас више не хрле у Европу, колико у њу гледају са чуђењем...” Његова књига о Андрићу управо је опомена Европи да није прочитала и разумела Андрића. Јер, да је то учинила, другачије би се односила и разумније просуђивала о југословенском крвавом ратном удесу.

У тешким приликама, у којима је угрожено биће народа и државе, њихова судбина је изнад сваког европејства, прокламованих глобалних и универзалних циљева. Највећи и најпречи задатак је управо њихова одбрана. Томе у прилог иду и мудре речи Иве Андрића, у којима као писац исказује високо морално начело и став: „Мислим да писац мора увек да буде на страни свог народа, у свако доба и под свим околностима”. Изговорио их је 1959. године у изјави за један мађарски дневни лист.

У том контексту, који је и књижевни и национални, вратимо се на почетак прошлог века, узмимо за пример великог Јована Скерлића, писца прве релевантне историје српске књижевности, књижевног критичара, универзитетског професора и уредника. Он са европским књижевним и културним идеалима долази из Женева у Србију, заосталу и сиромашну, још неослобођен. Сањао је да је унапреди и културно уздигне по европским, пре свега француским узорима. Најпознатији српски књижевни критичар залагао се за европске књижевне и културне моделе, примењивао европске естетичке критерије, преферирао сразмеран однос националног и општег. Неизмерљив српски удео ризници европске духовности и културе налази већ у средњевековној Србији немањићког времена, а касније у делатности Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. Међутим,

долазе балкански ратови, велике патње и страдања српског народа. Тада Јован Скерлић прави отклон од европејства и примарно место даје националном, Европу „удаљава од себе”, како написа недавно једна критичарка. Управо у то време своју критичку оштрицу усмериће на Исидору Секулић, своју исписницу, изузетног писца и интелектуалца, чија педесетогодишњица смрти пада у овој години. У времену када се гине и страда, одбациће њено књижевно и естетичко европејство, субјективизам, филозофију и метафизику.

У то несрећно време балканских ратова појављује се књига њене прозе *Сапутници*; путоваће на европски север, „у земљу фантазија и бајки”, те објавити *Писма из Норвешке*. У критици о Исидориној приповедачкој прози, Скерлић ће јој признати да се јавља „као потпуно изграђен писац који пише сасвим књижевним стилем”, а њено дело означити врло личном и скроз субјективном књигом. Признаће јој и ретко развијену способност за интроспекцију и самопосматрање, које она, вели, злоупотребљава и не зна за меру. Јер, „то психологисање је занимљиво кад иде у малим и сварљивим дозама”, „литераторски је егоизам гледати свет само кроз себе, осећати своје ја као центар васионе”. Похвалиће супериорност њеног духа и чисту интелектуалност, што је „њена снага као личности и слабост као писца”, вели Скерлић. Многе прочитане књиге оставиле су „читаве наносе у њеној души”, а књижевност за њу „није одблескивање живота кроз душу но племенит занат”; њу привлаче туђе ствари, „егзотична имена и туђе земље”, итд, итд...

Посебно, подвлачи Скерлић, „њена егзотична књига долази у тако незгодан час, најмање погодан за књиге те врсте”, односно „у једној од најсудбоноснијих година целе наше историје, у тренутку када се, откако нас има на свету, највише пролило српске крви, у овом страховитом вртлогу догађаја, - коме сада може бити до неурастеничарских криза, обртања и превртања једног малог ја, и артистичког распређивања паучине фраза?” Њену књигу је покушао да чита, наводи, у возу, „у атмосфери крви и смрти која се свуда осећала”, при чему наводи стравичне призоре унесрећених, „бездна људског бола и беде”, па се пита, мислећи на Исидору, „како могу изгледати седамнаест фраза о једној главобољи!” „Ја никада у своме животу као тада нисам толико осетио бедну празнину речи и сву таштину књишке литературе”. У возу је видео пуно страних лекара и милосрдних сестара, који су стигли да помажу унесрећеним. Сигурно је тада помислио, што ће потом и написати, где је Исидора, да им се

придружи. Одговор је: „Поставља интелектуална питања усред рата. Боље јој је да буде болничарка”. Резимирајући њену књигу каже да је она „књижевна егзотика, симболизам идеја, атрофија осећања, парализа воље, нешто заморено и болешљиво”.

Скрелићеву критику Исидора Секулић је тешко примила, за срце ју је ујео, говорила је. Без обзира на то, високо га је ценила, а одржаће и чувени и дирљив говор над његовим гробом. Показало се да велики праштају и разумеју, те да од критике, ипак, нешто остане. Можда је та жестока Скерлићева опомена била у Исидориној подвести, када је у време немачке окупације одбила да потпише „Апел српском народу”. Сигурно је она, мада нешто касније, боље схватила Скерлића, његово родољубље, борбену природу и у трагичним временима високу националну самосвест. У есеју о београдским стилу (1920), у коме пише о Богдану Поповићу, Јовану Скерлићу и Слободану Јовановићу, рећи ће: „...црна наша жалост, покојни Јован Скерлић”. Она поред осталог каже, да је он „у саму суштину идеја својих бацао живе људе, пролазне и несавршене”. Затим, да „није умео идеју кренути док уз њу није везао човека или генерацију, дакле борца или војску наше средине, нашег времена”. И закључује, да нам је својом смрћу оставио два симбола: „Личност Скерлићева, то је симбол јунаштва, у коме се сливају смрт и живот”. Спомен на Скерлића, то је симбол лепоте, у коме се сливају радост и жалост”.

Јован Скерлић је умро млад, у 36. години, уочи Првог светског рата, а Исидора Секулић је доживела 82 године. Иако се у датом моменту огрешио о њу, као уосталом и о Диса, показала је своју великодушност, схватила његову бригу за српски народ у трагичним ратним временима, која су захтевала здрава и борбена национална осећања. У контексту новијих збивања у којима се налазимо, поседује овај спор између два велика српска писца и интелектуалца, одређену актуелност и поуку. Исидора Секулић се и касније, у основи, држала својих интелектуалних и естетичких европских опредељења. Да је поживео дуже, занимљиво би било видети како би се опредељивао овај национално одговорни српски писац, те да ли би ревидирао Скерлић своје ставове према Исидори. Његова огрешења према умној исписници била су, у одређеном историјском контексту књижевна и естетичка, али не и морална и људска.

Други пример је ововремени. Реч је о Миловану Данојлићу, истакнутом песнику, романсијеру, есејисти и преводиоцу, светском путнику који већ преко три деценије живи у Француској; о томе како се

од мондијалисте и великог Европејца преобразио у српског родољуба и интелектуалца наглашених националних осећања. У једном недавном интервјуу признаје да је до бомбардовања Срба и Србије био мондијалистички настројен, а сећамо се таквих његових колумни из тих времена, објављених у дневним листовима и са таквом интонацијом. Од тада, мења се његов однос према Европи, супротставља јој родољубље и национално. Он каже: „Ми треба да се модернизујемо изнутра, због себе и свог напретка; притисци ће учинити да се више затворимо у себе. Доситеј, Вук, Стерија, Његош, Слободан Јовановић, Цвијић, Исидора, Андрић и многи други с њима, држали су корак са Европом, али увек и пре свега као родољуби. У Европу треба да уђемо као неко и нешто, а не као нико и ништа”. Не може се у Европу без самопоштовања, коју поли-тички и у сваком другом погледу сматра америчком колонијом, што он из свог француског искуства боље види него ми одавде. Имајући у виду широкогрудо нуђење Србији европског пута, али без Косова и уз друге додатне услове, он ће рећи да се НАТО шири, а Европа даје празна обећања. „Иначе, наше чланство у Европској унији, које се обећава у блиској будућности, јесте обична политичка фикција, да не речем подвала; у најбољем случају, детињаста утопија, веома слична оној коју су ширили комунисти. Они су, ипак, били уздржанији, нису давали чврсто утврђене рокове за улазак у друштво изобиља и опште среће”. Данојлић сматра да нам је потребно, пре свега, да обновимо националну енергију и самопоуздање, а одбацимо слепо повиновање новцу и ћудима капитала, зарад којих се све ово ради и нуди. „Ћуд капитала је мафијашка, лоповска; код нас се јавља у балканској, хајдучкој варијанти, док на Западу има пристојнији спољашњи изглед, али јој суштина иста”, наглашава некадашњи жестоки Европејац и мондијалиста, а сада заговорник истинских српских националних вредности. Дубоко повређен неправдама које су нанесене, а и даље се наносе Србима, оштро се сада супротставља американизацији и мондијализму, лаким обећањима и некритичкој свести.

И шта рећи на крају, када се сустичу сумње и дилеме. Одавно смо у Европи и она нам је судбина. Али, и опрез са Европом, пажљиво и са великом дозом скепсе примати њене понуђене дарове.

А што се Косова тиче, чини се оправданим зебња, да ћемо не године и деценије, већ и нове векове, изнова певати о изгубљеном Косову.

МИЛОШ ПЕТРОВИЋ

ТРИ ГОРКЕ КЊИГЕ

Покушаћу да истакнем неколико књижевно-наративних приступа теми нашег данашњег заседања.

Најпре, Борислав Пекић је у *Повести затворског друштва* наглашавао да је човек кажњен на слободу. То је речено 1990 године. Годину дана касније побољшао је овај филозофски став: *човек је кажњен борбом за слободу*. Бити човек то значи борити се сваким даном за слободу, а та борба има много варијаната, треба у маху пронаћи најбољу. На пример, која је права варијанта - 25. или 27. март 1941. године? Пекић је заузео став: шансу да се избегне несрећа која је снашла наш народ пружао је 25. март, а „родољубиви” 27. март донео је српском народу велике несреће (као и Арсенију Његовану, јер је тада изгубио најдражу кућу - лепотицу Ники). У *Ходочешћу* Пекић се духовито, критички, поигравао паролом „Боље рат него пакт”.

У роману *Како упокојити вампира* наслов сваког од 26 писама Конрада Ратковског односи се на по једну велику вредност западно-европске цивилизације, са парадоксалним, Пекићевим закључком и оптужбом да је на тим темељима никао фашизам. И комунизам, додаће. По њему, та цивилизација је запалила свећу са обе стране. Отуда и критика те цивилизације што није кренула супротним правцем, идеалистичким, него је систем Витгенштајн-Штајнбрехер завладао Немачком, па после великим делом света. (Данас је Јован Аранђеловић у свом излагању нагласио како је српски народ такође упознао „заstraшујуће” лице Европе.) Балкан је, међутим, такође кренуо, по Пекићу, материјалистичким смером и отишао у комунизам, примењујући догму да је комунизам виша економска фаза капитализма. Тако није настављена, и то је несрећа Балкана, духовна традиција Византије. У једном од писама, када говори о Ничеу, Пекић тврди да Заратустре има много и у начину мишљења Фирера, и каснијих фирера. То казује да је, такође, једна од тековина западне цивилизације довела до аријевске расе. Дарвинова борба за опстанак

и Малтусова утвара пренасељености условила је, касније, теорију аријевске расе.

Друга књига о којој ћу говорити је роман *Пропаст краљевине* Свете Лукића. Роман има три фабуларне линије које се укрштају и скупљају око 27. марта и 6. априла 1941, дакле о збивањима са дале-косежним историјским последицама.

Збивања у роману заснована су на историјском материјалу, али Лукић није подлегао стереотипу у тумачењу народне историје самим тим што је имао једну веома осетљиву камеру - око и ухо десетогодишњег дечака, приповедача мартовских и априлских догађаја. Збивања су везана за лик дечаковог оца, за лик смедеревског судије Бошка Илића, за генералног секретара Председништва краљеве владе Жике Димитријевића, кнеза Павла, Влатка Мачека, немачког амбасадора фон Херена, генерала Бору Мирковића, Душана Симовића и ликове иних учесника ових догађаја.

Лукић је на збивања бацио и посебно светло - језиком, а и диференцирао је ликове посредством језика. Језик својих књига Света Лукић иначе креира на подлози београдске говорне комуникације. Отуда је реч о језику декартовски јасном, живом, колоритном, па и колоквијалном. Употреба језика у естетске сврхе дошла је до мајсторства у портретисању и у дијалогу. Писац је портрете радио у сагласности са структурном целином романа. Портрет Жике Димитријевића остварен је тако да се у стасу и држању види један политичар који је остао „очувано сељаче”, чији видици нису магловити управо због његове антејске везаности за српске оранице. Отуда је Жика Димитријевић могао да прими расветљивачку улогу у поимању 27. марта и 6. априла. Језик је остваривање онога чега има у свести. А код Драгише Цветковића има примитивности, мангуплука и осиноности као израза власти. Влатко Мачек је ухваћен, да тако кажем, својом кајкавском штокавштином, а генерал Симовић је реторичан и празан. жељан пласти и збуњен догађајима којима није дорастао. Кнез Павле је образован, са енглеском звучном аромом, присебан и оштроуман. Писац му је наклоњен, али је објективан.

За карактер 27. марта, о коме још вегетирају поларизоне оцене, индикативна је у роману слутња реалних последица дата у плавим очима приповедачаевог оца: „Знам... Ја сам био дечко, памтим окупацију... Зар ни нашу децу није могло да мимоиђе?!”

У тумачењу 27. марта Лукић није пошао од тезе да је то био само официрски пуч, нити од тога да је то општенародна акција коју

је организовала Комунистичка партија. У разговору у „Кино-оку” комунистички функционер Михајло Швабић је рекао да је за демонстрације сазнао тек 27. марта, спустио се у варош и тамо пронашао Лолу Рибара и Милована Ђиласа, који су ушли у демонстрације. Али сад постоји још „једна бомба”, наглашава Света Лукић. У поменутом разговору професор др Кризман је рекао да је 25. март био „празна пушка која је изазвала претерана узбуђења са далекосежним, разуме се и негативним последицама”.

У хаосу априлског слома постоје још две индикативне изјаве вредносне за квалификацију 27. марта. Када председник владе Душан Симовић обавештава генерала Калафатовића да је кражевским указом постављен за начелника штаба Врховне команде, овај одбија постављење истичући да је генерал Бора Мирковић „све ово закувао”. Одмах потом Цинцар-Марковић говори у одбрану 25. марта: „Све сам учинио да до овога не дође.”

Наступили су црни дани. Збивања у роману се згушњавају у трагичан крај. Страдање Смедерева је симболично означило пропаст свих наших паланки. А затим се затирало и село. И Београд.

У делима Јована Радуловића - у *Голубњачи*, у збирци *Даље од олтара* и у роману *Браћа по матери*, па и у роману *Прошао живот* водио се у српској Далмацији међунационални и идеолошки рат са крвавим крајем - Олујом '95. Језа од голубњача, од суровости лица другог човека који је ту поред нас постала је трагична реалност и у новом рату. Из српске Далмације са последњим ратом нестао је и један народ. Отуда депресија и меланхолија због великог губитка, о чему је писао антрополог Бојан Јовановић. Меланхолично одзвања прича о српским трговцима на Приморју, о Србима у Шибенику, о Богојављенској литији у Задру, о прослави 550 година Косовске битке на Далматинском Косову, о добровољцима за Балкански рат.

И ова књига, као и Пекићева и Лукићева, одликује се лепотом горких књига.

ЖЕЛИДРАГ НИКЧЕВИЋ

РИЈЕЧ О ЈЕДНОМ ДОЖИВЉАЈУ ПЈЕСАМА РАЈКА ПЕТРОВОГ НОГА

За ову прилику, хтио бих да нагласим један чини ми се занемарен, а стратешки и национално веома битан аспект савремене лирике, оно што нам још може помоћи да се читањем и писањем конституишемо као озбиљна и одговорна заједница. Као озбиљна нација.

По једној згодној дефиницији, нација - ако желимо да о њој кажемо и нешто лијепо - јесте прије свега клуб зависника од језика. Невидљива црква читалаца и слушалаца, осјетљивих на риме и мелодијске резервоаре нашег језика. Најпростије речено, док читамо и слушамо неке стихове јасно нам је да ту негдје и ми судбински припадамо. И да то може бити још један јак разлог да останемо заједно.

Свака група која жели да сачува себе саму и оно што сматра својим, неизоставно мора да у уши својих потомака инвестира акустичке и језичке матрице преко којих се наше мелодијско окриље једино и може вратити каснијим генерацијама. И то је, по мом мишљењу, најдрагоцјенији допринос савремене лирике. Говорити и правити риме - то је оно што се једним актуелним изразом може описати као етничко (национално) инвестирање. Да би се одбранило оно што је карактеристично за наш идентитет, та инвестициона линија мора бити стално допуњавана симболичком и језичком праксом.

Е сад, наравно да ја знам, као и сви ви, да се данашње заједнице, а нарочито ова наша, мало баве таквим стварима, таквим скоро изумрлим занатима. Инвестиције нашег друштва у стихове и риме у јаким су опадању. Све је то пало у засјенак ујурбаних процеса инвестирања капитала, сви говоре о приходима и расходима, због тога пате и ликују, то их даноноћно обузима - а скоро нико, осим у изузетним приликама, не мисли о поезији.

Кад смо већ ту, са овом темом, покушају да са вама подијелим једно своје искуство, један доживљај, уз напомену да нам је понекад пут до најпрецизнијих аналогија веома скраћен захваљујући

сасвим неочекиваним утисцима и стицају на први поглед прозаичних земаљских неприлика. То су оне прилике кад проради благословени дух мјеста и тренутка. Ризиковаћу да о једном таквом случају проговорим и сада, јер сјећање на њега прати сваку моју помисао на савремену српску поезију. Ријеч је о једном доживљају пјесама Рајка Петровог Нога.

До тада, до те требињске вечери, вјеровао сам да је познавање и разумијевање Ногове поезије мање-више ствар генерацијског слуха и занатског рафинмана. Прочитао сам углавном све што је требало прочитати, с лакоћом повезивао бунтовне, јеретичке и литургијске фазе Ноговог пјевања, уредно пребројавао слоге и ритмичким обрасцима придавао неку врсту повишеног националног значаја. Па ипак, осјећао сам да ми притом нешто важно измиче, и да је то нешто у ствари најважније. И тада, у Требињу, поводом додјељивања Дучићеве награде Рајку Ногу, била је то прилика да на лицу мјеста ослушнемо његову матерњу мелодију, да понешто наслутимо о разлозима њене акустичне неминовности и правцима њеног распрострања.

И сам Ного је често говорио да воли кад је пјесма тачна, да је писање за њега ручни рад, да су му веома важни усмени, то јест уснени поетски механизми. Питао сам се, дакле, чиме је тачно условљена и тачно произведена толика количина бола, којим путем су настале и зашто се тако законито увећавају наше националне залихе оплакивања. Каквим ручним радом, чијим уснама?

А онда се пред свечано скамењеном публиком, усред рата, сиромаштва и братских унутрашњих санкција, на позорници требињског Дома културе однекуд појавио тај неописиви хор дјевојчица и дјечака, и херцеговачки мали анђели сложено су запјевали „Боже правде”.

У први мах уопште нисам могао да схватим одакле долазе ти величанствени дечји гласови. Из којих дубина, по каквом се чудном програму повезују нити тих непрекинутих струјања? Зашто су тако усредсређени и озбиљни? Каква је то позорница и ко је те нове фреске на њу извео?

Па онда наравно долазе и она много болнија питања. Зна ли Србија, хоће ли Србија икада сазнати да се та молитва и данас сриче по њеним рањеним ободима, као што се срицала вјековима? Чује ли Србија те потресне, достојанствене, побожне дечје гласове, види ли она те чисте душе које се радују и пате - с косовским рефлексом у очима? Али не мијењају страну окле сунце излази и брдо у које гледају.

По свему се осјећало да су они ту и најмлађи и најстарији. Да све наше препирке, датуми, границе и друге тзв. околности живота пред овим јединственим звучним призором губе уобичајени смисао, да присуствујемо сцени, и размјени, која се неумитно понавља јер је судбински кодирана. Да се тог тренутка, у стреловитом магнуењу, на тој требињској позорници прожимају конститутивни елементи наше вјере, историје и поезије.

Ето, тај тренутак, тај прецизни требињски апел не могу да заборавим. Да скратим: у том хору чуо сам и глас Рајка Петрова Нога. Одједном сам постао потпуно свјестан да се ни његов живот ни његова лирика - ни њена акустичка неминовност ни правци њеног распрострањања - да се утјеха сирочета без тог рефрена не може ваљано разумјети.

„Србијо иже јеси селица на небеси
У плавоме бескрају худа звијездо гдје си.”

Зар то није врхунска пјесничка чежња, то трагање за мајком, јединим мјестом за које са сигурношћу можемо рећи да смо тамо већ били? Али - како сад разлучити шта је ту чији ехо, како се вратити ономо што је селица на небеси?

Док ово говорим, наравно, ја добро знам да је слична национална реторика под сталном сумњом, да се она у најбољем случају тумачи као нелегитимни позив емоцијама или прикривеним политичким интересима.

Не кажу само циници да је идеологија у ствари рђаво примјењена митологија. Нарочито смо у последњој деценији прошлог стољећа, и првој овог, ваљда због понижавајућег карактера наше стварности, могли видјети како се читав један жанр национално оријентисане поезије мало-помало компромитује.

Све то знам, и свјестан сам опасности. Али такође знам, јер сам пажљиво читао Нортропа Фраја, да у позадини те сумње најчешће стоје вулгарне предрасуде против поезије, историје и религије. Директније казано: неће бити да су наши најбољи пјесници достојни поштовања само због своје стилско-језичке инвенције, да су ту занимљиви и поуздани, а у другим стварима, у другим областима - да су обични политиканти и аматери. Неће бити да се из њиховог писања морају искључивати потпуно очигледне назнаке основних гестова наше националне и политичке егзистенције. Да баш та димен-

зија, која прожима све остале, мора бити занемарена, јер су нас толико деценија учили да из традицијских текстова морамо елиминисати њихов суштински национални дух и дах. Тако је било, нажалост, и са Дучићем, и са Црњанским, па и са Андрићем.

Понављам, овдје није ријеч о патетичној политизацији, којој би сад наводно требало ставити на располагање читаву српску књижевну традицију, него о обавези да се поштују дух и слово тих текстова, јер су ваљда њихови аутори знали зашто су их баш тако сачинили.

У сваком случају, и то је нека врста моје основне тезе, нема бјекства из историје. Нема бјекства из заједничке националне судбине. Да бисмо разумјели и на прави начин доживјели савремену поезију, ми морамо установити њене везе са ширим вербалним контекстом. Без обзира шта о томе мислили строги и национално равнодушни критичари, том контексту не припадају само приче и пјесме наших предака, као некакви музејски примјерци, него и сложене конфронтације са садашњим збивањима и значењима. По Фрају, управо из тих „митских” конфронтација рађају се неизмјерне резерве храбрости, снаге и љепоте - резерве потребне за свакодневно одржање нације.

Ријеч је, дакле, о сувереном пјесничком чину који нам пружа јак разлог да останемо заједно, служећи се притом рафинираним оружјем, као што су то, такође у стиховима, чинили наши понајбољи преци.

Због њих, и због оног херцеговачког хора који из страшног рата позива Бога да чува Србе и Србију, ми морамо имати повјерења у конститутивну снагу лирике, и кад је она најкрхкија, кад је селица на небеси.

Морамо бар шапатам, бар понекад, поновити ону Његошеву страшну лозинку, ону (према Андрићу) очајничку девизу која личи на апсурд а која је у ствари животна истина сама. Нека буде што бити не може.

Или:

*„Из нових фресака стара туга веје
Није све пропало кад пропало све је.”*

Морамо обратити пажњу на те гласове из даљине, који су скоро утихнули, али их још можемо чути, ако смо народ, и ако смо људи.

ГОРДАНА ВЛАХОВИЋ

МЕТОХИЈА У ДЕЛИМА ДАНИЛА НИКОЛИЋА

Данило Николић своју богату књижевну биографију почиње књигом приповедака „Мале поруке” (1957), а наставља да гради и обогаћује „Повратком у Метохију” (1973), „Списком грешака” (1976), „Списком заслуга” (1981), „Проветравањем владара” (1984), „Уласком у свет” (1997). Написао је и објавио романе: „Власници бивше среће” (1989), „Краљица забаве” (1995), „Фајронт у Гргетегу” (1998), „Фото-керамика господина Цебаловића” (2000), „Јесења свила” (2004), „Мелихат из Глог” (2005). Томе треба додати и три књиге хроника и записа: „Велика празна река”, „Прах за позлату” и „Црта за сабирање”, те четири књиге изабраних приповедака: „Повратак у Метохију”, „Проветравање владара”, „Улазак у свет”, „Хроника метохиске вароши Пећ”, неколико књига за децу.

Николић на самосвојан начин, комбиновањем аутобиографских података, исечака из новина, лажних и стварних докумената, телеграма, дневничких записа, мисли других људи, гради мозаичку композицију праве литерарне вишеслојне прозе. При томе низ фрагмената и епизода повезује у целину. У његовој прози два битна приповедна тока, биографско-ретроспективни и имагинативно-романсијерски преплићу се и доприносе аутентичности и актуелности разуђене приче широких временских одредница. А временске одреднице су време садашње или преостале године невеселог живљења, и затим, евокативно, неколико деценија уназад, досеже у младост својих јунака и своју, у време Другог, те Првог светског рата, до дубоког понирања у историјски вакат раног средњег века.

Николићеве ликови, у времену садашњем, у сталном су преиспитивању, на међи зрелости и старости. Незадовољство оним што се слагањем година постало, деформисало или наметнуло као сасвим другачији квалитет, уочљиво из чињења и нечињења, из речи и ћутњи. При томе се лично увек прелама кроз историјско, те се кроз индивидуална страдања и судбине осликавају моћни токови историје који ломе појединца (било да је реч о добу празних излога,

голих станова, туђих мисли, о времену строго чуваних досијеа, ока-
јавању слушања Радио Москве на Голом отоку, далеким међуетничким
комешањима 1941, или даље у прошлост). Бег од померених вред-
ности, моралног посрнућа, од сервилних служења ауторитетима, од
крхкости положаја кад се за неспретну реч настрада, од безочности
властодржаца, бег од самоће, промашених љубави, прељуба, заноса и
заблуда, води у успомене, сећања. Повратак тамо где је човек ЦЕО.
„А човек је цео тамо где му је била младост” (Списак грешака).
Повратак у Метохију.

Ако је временска перспектива прозе Данила Николића разуђена,
географска одредница је врло прецизна. Њу чине метохијски
топоними: Дечани, Проклетије, три Бистрице, Бело Поље, Будисавце,
Ругова, Хвосно, Призрен, И Пећ, полуаркадијско уточиште нос-
талгичног присећања. Из Пећи, незаобилазне пишчеве доживљене и
имагинацијом обогаћене древне вароши све изворе, али се у њу и при
„црти за сабирање”, у временима „јесење свиле” улива. Николићеве
Марсениће, Бјелетиће, Балабушиће, Гериће, Дедовиће копни страшна
чежња за Метохијом, гори их „изнутра као креч”. Она је присутна у
свим облицима, при стањима обамрлости после буђења, при неvezан-
ним разговорима са пријатељима, при снатрењима о повратку. Она је
„нешто мирно, вечито, плодно, бујно, спокојно” (Дневник Невене
Никач). Она је у умивеним сећањима светла, питома и чиста, кад је
живот био складан и испуњен; наглашено је бојење светлошћу и
чистотом емотивног везивања за драге особе далеког метохијског неба.
Шта год да се догађа у времену садашњем, писац пореди са већ
виђеним у Пећи и Метохији (вез на ободу девојачке кошуље, огрлице
од пољског цвећа, заплитање о високе траве). Сања о виноградима
изнад Карагача Катарина у причи „Ретка маска”. И Милан Марсенић
у „Марсенићима” „сном хрли” ка сунцу што пада на Проклетије.
Душан Дедовић из „Јесење свиле” чак и своју мушку снагу упоређује
са оним што је бивало „у оним годинама, у оном Призрену”. Тамо му
је све било потаман, а одавно, избивањем из завичаја, ништа није. И
кад се спушта ка Дунаву, у риболов, стрми пут га асоцира на обронке
Руговске клисуре, Мокре Горе, Паштрика „високо изнад валовите
Метохије”. Све памти: и лаку раздраганост за време ферија, и возњу
двоколицом са дедом кроз призренска поља, и црвени кров њихове
беле куће.

Марко Недић Николићеву опчињеност Метохијом слови као
тему изгубљеног завичаја. Она би се могла означити и као метафора

давно прошле младости, којој повратка нема. Колико год да „нема ноћи а да не газим кроз траву, Пећким пољем, све поред Бистрице” (Подне). Јунаци Данила Николића, те и сам писац, у аутобиографским рефлексцијама, меланхолично-сетно закључују да је Метохија њихове младости изгубљена. У „Дневнику Невене Никач” читамо: „Метохија је оно што никад нећемо имати. Наше детињство, наша младост, наша чистота. Повратка, дакле, нема. Повратак у Метохију је немогућ.”

Међутим, то поовско „Never more” које се кроз сва Николићева сећања као лајтмотив провлачи, није само последица жала за младошћу који је у приповеткама у првом плану. Оно је и неминовна последица политичких прилика у Метохији, које од почетка двадесетог века, до данашњих дана имају свој негативни градацијски ток, у коме су појединачне трагедије дубоко преплетене са општом драмом национа. У романима, посебно у „Власницима бивше среће”, поремећеност односа између два народа дуго потискивана нетрпељивост, после Другог светског рата снажно се обретнула у мржњу Албанаца према Србима. Завршетком рата међу Албанцима утемељена је владавина ћутње о учињеним злочинима што ће одредити њихово понашање у Титовом периоду (солидарност, заједнички циљ, некажњавање злочина). Тврда замисао Шиптара да се Срби из својих бежанија не врате, или бар да им се повратак отежа, експлицитно је изражена у роману „Власници бивше среће”, у епизоди која говори о пишком оцу, и припреми да се скрајну из балистичког гротла:

„Исто тако, одједном и као узгред, док је сва Метохија била у огњу, сред тутња немачких тенкова, у јеку нашег безглавог бекства, он великим кораком пређе преко баште до зида који нас је делио до Иљама Душме. Зове га. Неће да се пропне, иако је био један од највиших људи у Пећи. Поштује закон онога тамо: неће да му види жене, које су у кућама ишле откривена лица. Душма, наравно, може да гледа овамо. Испео се на зид, пита:

- Шта ’оћеш?

- И ја морам да бежим. Остављам ти кућу и све у њој. Да причуваш, док се не вратимо.

- Вала, нема да се вратиш.

- Има!

У тим двома реченицама садржан је битан однос између Шиптара и Срба.

Још 1975. године у „Списку грешака” један од ликова обраћа се кћери: „...Сахраните ме у Белом Пољу код Пећи, тамо где се сах-

рањују православни, МАКАР И ЗА МЕНЕ МРТВОГ МОРАЛИ ВАДИТИ ПАСОШ”. Дакле, знао је 1975. и Данило Николић, и сви који су живели у Метохији какве су политичке прилике тамо где „сунце пада на Проклетије”. Што ће Добрица Ђосић године 1981. недвосмислено, залуд упозоравајуће изрећи: „Срби на Косову не могу да издрже шиптарски терор. Они ће бежати и продавати имања. Косово ће за деценију две постати албанска земља.”

Наговештаји на затегнуту ситуацију у Метохији, на граници према Албанији, на сталне инциденте, који су с времена на време прерастали у отворене антисрпске покрете, назначени су у причи „Путнички воз Београд-Пећ (преко Краљева)”. Српски живаљ је незадовољан и узнемирен, осећа потребу да пружи отпор, да предупреди поновну паљевину и протеривања. Власт из Београда у корену сасеца српско незадовољство (прича о лову на тзв. Тмушића).

У новијем роману „Мелихат из Глог”, Данило Николић користи фрагменте из прича, проширујући их и истичући, развија причу о немогућој љубави Албанке и Србина, чија трагика произилази из сложених и покиданих веза између два народа. Сурова историјска збиља понавља се: завежљаји, изгон, бекство, куће у пламену. Две су паралелне слике:

година 1941 - дечкић, уз оца, у бегу

година 1999 - старац, напушта праг, износи ствари да их злорабници не запале.

Дуго, упорно, свесно, планско преузимање власти у Метохији од стране Шиптара, прогони, премештања, смењивања, сељакања, потискивања, изгони из спаљених кућа, затрављивање и накнадно подмлађивање гробова, у причи о судбини Душана Дедовића из „Јесење свиле” добијају античко финале личне и националне трагедије. Дедовићу је деда покошен на прагу, жена изгубила памћење. На обали велике реке, далеко од Бистрице, и поља, и узлета дивљих голубова, случајној знаници, блиској по судбини (дете бежаније, са другог краја српског удеса, из Пакраца) по сећању цитира опис Дечана из „Старих српских биографија”.

Историјску перспективу својих казивања (историјат Метохије и метохијских Срба од Немањића до 1999) Данило Николић постиже посезањем за хроничарским казивањем и документарном одредницом. Истиче као године ослобађања Метохије 1912, 1918, 1945. додајући да су главну улогу у тим ослобађањима играле српске и црногорске јединице. Увек су при том Шиптари били уз поражене

стране (Власници бивше среће), што потврђује тезу о тврдо зацртаном путу антисрпске оријентације. Николић не заборавља ни неправде нанашене шиптарској страни од дела српске власти (бахати официри, ускогрудни полицајци, млади обесни несмајници). Помиње писаца и покушаје насилног покрштавања почетком двадесетог века, и полицијска гањања кроз поменути век, и бесмислене смрти младих жена кад се дирне у тамне и строге традиционално-патријархалне неписане законе. Чинило се зло и са српске стране. Јесте! Али оно није било главни разлог голготе деведесетих. Разлоге Николић налази у давној чежњи Шиптара за својом државом. „Наш прогон није од јуче, од прошле 1999. Ни од оних двадесетак година пре ње. Вечите пљачке, прогони, претње; посечене воћке, запаљено сено, изгореле куће, убиства, и кад није тамо била наша власт но турска. Кад никоме нисмо чинили зулум, нити смо то могли, да би се ичија неваљалства правдала”.

Црта за сабирање подвуче се при крају, када се потоне у успомене, у осами која траје, у вече које се не раздавава. Сећање каткад постане „као прамен сете”, јер писац одлази у Грачаницу да прими „Златни крст кнеза Лазара” за прозно дело, преко границе која никад раније није постојала, уз пратњу тешко наоружаних страних транспортера. Сећање постаје и тешка сета, без икакве лажне патетике, јер публици која га слуша не може на питања о будућности покрајине да одговори. Није хтео да их још више ојади, „да им дода нешто од свога црнила”.

Питање да ли ће се изгубљено повратити остаје у овом тренутку без одговора. Добро је присетити се дијалога између пишчевог оца и суседа Иљама Душме, при припреми за бежанију, 1941:

- Вала, нема да се вратиш.

- Има!

Ако то ИМА буде могло да надвлада црни грак злослутне птичурине. То ИМА, то непристајање на пораз, и његово непризнавање, можда донесе неким долазећим временима могућност среће за неке нове људе. Ако та могућност није више, бојим се, у домену непредвидивих дугих историјских токова, и бескрајних преметања политичке комбинаторике.

За Данила Николића (и многе од нас) изван је ход кроз свет успомена, уз шетњу по јесењој свили, да као власници бивше среће понављамо, у времену прошлом: „Метохија је имала све...”

МИЛИВОЈЕ Р. ЈОВАНОВИЋ

МЕТОХИЈСКЕ ТЕМЕ КАО НАЦИОНАЛНЕ НЕУРОЗЕ У ПРИПОВЕТКАМА РАДОСАВА СТОЈАНОВИЋА

Уводно предавање којим је отворен рад Крушевачке филозофско-књижевне школе и дебатом која је потом уследила, јасно је етаблиран проблем о коме ће се расправљати, а како је реч о веома комплексном питању, односа Србије са доминантним светом, изабрао сам да о тој релацији говорим са стопе метохијске земље, са истог места на коме стоји приповедач Радосав Стојановић, аутор шест збирки приповедака с темом трагичне судбине српског народа на Косову и Метохији у последњим деценијама двадесетог века. Из тог корпуса издвајам збирку *Молитва за дечанску икону*, у којој поред неколико поновљених наслова, има више нових, али је тематско-мотивска раван остала иста: приморавање Срба са Косова и Метохије на исељавање.

Када се та тема овако саопшти, она директно подсећа на свакодневни и вишедеценијски новински наслов или на претпоследњу тачку дневног реда партијских састанака, какви су у политичкој дијакронији погубно дуго симулирали политичку борбу и бригу за српски народ.

Радосав Стојановић прилази овом проблему стазом аутентичног ангажовања. Он је присутан у том свету, увек је у средишту живота, он је сведок животне истине, а често и делатно лице. Он хода Метохијом, својим литерарним завичајем, опицавајући било стврдлог живота десеткованих Срба, завичајном принудом привезаних за тај простор, који се под шиптарском силом, подржаном мондијалистичком инвазијом, круне до нестајања.

Приповетке о трагичној судбини Срба у Метохији Стојановић је почео да пише осамдесетих година прошлога века с циљем да се одржи будном свест о ситуацији из које се поставља питање и отвара проблем српског бивствовања и егзистенције.

Хвосно, Бистрица, Кујавача, Пећ - кључне су речи Стојановићевих прича, оне су диктат и апсолут једног растрзаног стања свести и трагичног расположења. Његови књижевни јунаци су рађени према живим моделима, па зато он није реалиста који свет посматра са хладне дистанце. Боравећи често у просторима сна, писац настоји да из подсвести својих јунака изведе сећања, речи, одломке успомена, неугасле менталне сензације из времена када је живот метохијских Срба почео да се нагиње на губитничку страну.

Већ у првој приповеци у поменутом корпусу, *Деца се у сну смеју само кад лете*, Стојановић баца светло на прве шиптарске говоре мржње којима се у првом тренутку одговарало спремношћу да се живи од ината и да се тиме властито биће сачува од одметништва и изгнанстава: „Као што је догоревала последња главња на згаришту нашег сењака, тако су се, убрзо после пожара, угасиле душе бака Марике и деда Вукомира. Недуго затим старија браћа отишла су за послом у Приштину и Митровицу. Сестре су се поудавале и с мужевима отишле у Србију. С тим пожаром за нас је наступило време неизвесности, у коме је загосподарио непојмни страх, прелазећи полако, попут ватре или тихе звери, и на друге куће и породице око Хвосна. Опака зараза се ширила.”

Али ко ће побројати све лица шиптарске мржње која се као октопод обмотавала око српских имања, кућа, река и цркава. Додељивачи отаџбине одрешили су шиптарску машту и она је грунула да умножава своју бескрупулозност: „Дошли су с молбом да отац посведочи да је Петрит Никочи с њим био у партизанима. Једног сведока већ имају, ваљало би да други буде Алекса Радојевић. Нек’ ето буде да се знају од четрдесет треће, рекли су. То је уз њихове године и мало стажа довољно за борачку. Ништа друго пашазот.

- Не могу да потпишем Аљуш!”

Часно, али и довољно да Алекса Радојевић падне као ранковићевац.

Стојановићева кретања на плану унутарњег простора је страсна потрага за одговором на питања етичкога карактера која пред посца поставља његова епоха, али и његов народ, односно његови поли-тички и ини конформисти.

Реална снага шиптарске агресије лежи, по Стојановићу, у моћи међусобног повезивања, поткупљивања и застрашивања. Та троглава неман отворено се обрушује на српску културу, историју, традицију.

У причи *Ражаловани хероји*, која је својеврсни савремени мартриј, Српкиња, професор нематерњег језика у шиптарској школи, у једном тренутку на часу брани српска национална осећања и трајно руши своју професионалну каријеру. Када је ученик Албанец на питање ко су били национални хероји набројао: Хасан Приштина, Азем Бејта, Иса Бољетини, професорка је одсечно одбила: „Нису! Ко вам је то рекао? То није истина. Вође качаничких банди које су у Метохији и Дреници убијали једнако Србе и Албанце који су се супротстављали њиховом зулуму, не могу бити национални хероји.” Онда је почео прогон. Следило је губљење посла, борба за опстанак и болно питање: може ли лице историје истовремено бити и њено наличје?

Иако задржана на личном плану, ова прича није сведена на кратку и краткотрајну информацију. Она је велика у наслућивању. Том трасом данашњи читалац сазнаје када је почело и како се одиграло српско посрнуће.

Колико смо им помогли да увек погоде у мету централно је питање не само у приповеци *Бележник краљевских наложница*, већ и већег броја осталих приповедака у овом зборнику.

Кроз међусобно сенчење исказа Срба и Шиптара, што је посебна стратегија приповедања, Стојановић је дао сложену и тамну исповест о драми свога народа кроз политички амбијент запоседнут често истонародним демонима славољубља, каријеризма и лако-мислености.

Када је Милутин Малишић, професор историје, књижевни лик из поменуте приповетке, покушао једном неспретном аналогijом са српским краљем Милутином да брани бигамију колеге Албанца, изазвао је лавину гнева. Албанци су ћутали, нападала је Српкиња. „Успаљена жаром свог открића зашла је тако далеко да је стала реч Милутин да изговара помамљено, разлажући је на слоге Милутин, Тин, Тин, Тин, Ти, Ти, доказујући да сам у својој подлости циљао на вођу државе.” Та га је дискусија одвела у затвор. У претресу је утврђено да је завлачио нос у катастарске књиге, тврдећи како се црквена имања уводе у посед приватних лица, а цркве прерушавају у исламске богомоље.

Стојановићева прича открива дубоке тектонске потресе који се осећају кроз српско удворичко политичко понашање.

И други Срби су знали исто, али су ћутали. Ћутање је обезбеђивало сигурност не само у андрићевском смислу. Ту Стоја-

новић извлачи иманентну поруку да је нови политички контекст принципе учинио робом и то скупом робом. Национални принципи су на том тржишту билиу добро плаћени.

Такви појединци су прве напрслине на националној брани. Када су се те напрслине, макар и због појединачне српске деструкције и под притиском шиптарске мржње још више отвориле, стихија је поплавила и разорила скоро све српско.

Ово неколико примера који су само део мотивске палете Радосава Стојановића, показују како је настала добитна албанска формула овог доба, како су идеолошки програм преобратили у научни, а овај затим у политичко деловање са логиком предвидивих и корисних последица.

За Србе је остала цинична оцена да је узрок сукоба у неразумевању потреба другог народа и некаквом генетском коду са склоностима ка хегемонизму и нетолеранцији. Лична српска одбрана виђена је као напад. Тако је почело формирање једног мита о вучјем народу чији је први патријарх и просветитељ предводио вукове, хтонска бића многих митологија, од којих добра нема и не може га бити.

Наше доба створило је много различитих митова. Научно је мишљење да је наша савременост погодно поље за рађање нових форми мита.

За разлику од ранијих митова који су настајали у јавном, и према томе живели легалним животом, садашњи митови настају у сеновитим јазбинама државне администрације са тајном обавијеним узроцима за њихово стварање и моћним медијском машинеријом за праћење њиховог дејства.

Савремено митско мишљење није што и првобитно, оно је у ствари псеудомитско, јер ни савремени митови нису прави, већ лажни. Мит се више не употребљава у свом изворном значењу као казивање о боговима и њиховом односу према људима, он је данас, писао је Мелетенски, говор илузије и лажи, лажне пропаганде, али и сакра-лизован и догматски израз друштвених обичаја и вредности. Тако је савремени белосветски мит о Србима идеолошка илузија са представама које су неподударне историјској стварности. Српска ко-совско-метохијска прича, тенденциозно изокренута, ушла је у садржај савременог глобалног политичког мита, што је фактор покретања маса у правцу рушења српског народа. Циљ тог мита је да се створи инструмент завођења и отуђивања свести, како би политичко

вођење маса било извесно и сигурно. Производња страха у савременом митотворству сигурна је траса за преусмеравање људских емоција.

Свет је безусловно прихватио наметнуту политичку митску представу као што је, хоћу да верујем, пре много векова у српском десетерцу Црни Арапин поверовао да је Дојчин мртав и да је Солун његов. Није тешко ову епску метафору емотивно и смислено прикључити и овом времену. То је својим приповеткама учинио Радосав Стојановић.

Оне су сведочанство истинитије од историје. Историја бележи оно што је на површини, књижевност рони у дубине, тамо где бораве емоције.

У приповеткама о којима је било речи испричана је та дубља прича о растакању косовско-метохијског српства. Праву историју казује уметност, тврдио је још давно Енгелс оцењујући Балзакове романе, а праву уметност од памтивека најбоље творе неправдом поражени.

МИЛИЦА ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ

**ВИЂЕЊЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У
ПОЕЗИЈИ ДАРИНКЕ ЈЕВРИЋ**

*„Смрћу ништа довршено није...”
„Смрт је највећи доказ да постојимо”.*

Између ова два стиха који говоре о смрти и трајању, можемо видети однос песникиње Даринке Јеврић, која се већ преселила тамо одакле је више нико не може протерати, према вечном и пролазном. А вечно је за њу сведочење о песми и сведочење о истини, пролазно је све људско, грешно, дакле и зло зачето у историји, цивилизацији, нашој савремености. Стога су кључне одреднице њеног певања: летопис, преци, палимпсест, иако је њена дубока и слојевита поезија несводива на овако редуковани значењски минимум, ово поједностављивање вршимо, дакако сходно теми којом ћемо се бавити. Наиме, она у читавом свом опусу проговара тоном летописца, хроничара који посматра и бележи појаве око себе, пре свега на Косову и Метохији, говори у име предака чије присуство осећа у јези историје и у простору који индукује појаве условљене слојевитошћу битисања у времену које метафорично назива палимпсестом. Она је мудри, рески аналитичар прилика и догађаја, оштар критичар менталитета и поступања оних који предводе и заводе на странпутице. Она је у својој непоткупљивој етичности увек на страни слабијих и недужних. Зато исписује „Псалам бездомника”, „С душом на готовс: Логистичар Достојевски”, „Сабор врана у Приштини”, „Ускоци у Метохији” и друге песме у којима се ангажовано, а у исти мах и врло сугестивно поетизује драма српског рода од оне на Косову и Метохији до оне у Крајинама. Њено виђење те драме је потресно, јетко, саркастично и дубоко људско. Она се у том сведочењу потпуно приближава Нушићу, Зарији Р. Поповићу, као и Авраму Поповићу који посведочује континуитет шиптарских зулума од краја осамнаестог столећа а апострофира оне који се врше у последњој декади де-

ветнаестог, негирајући тако тврдње међународне заједнице да смо на Косову кажњени због такозване хуманитарне катастрофе изазване репресијама према албанском живљу деведесетдевете, прошлог века. У часопису „Побратимство” он попут Даринке Јеврић врло пластично сведочи: „У околини горде Шарпланине и тужнога Косова, у водопађи Ибра, Вардара (реч је о старој Србији) и оба Дрима дешаваше се с дана у дан такви догађаји, који су препуни страшних и крвавих призора. Арнаутски вандализам достиже у претпрошлој и прошлој години до врхунца свога. Грозно крвопролиће, свакодневно уцењивање, пљачкање и отимање, многе паљевине и убиства, разноврсни грабежи, одвођење и безчашћење српских жена и девојака - то је врхунац, то је кулминациона тачка до које се уздигла самовоља и обест арнаутска над кукавном рајом Србима”. О сличној кулминацији албанског терора пева и Дарника Јеврић, и то не оног који се одвијао деведесетих већ читаву деценију раније, а мета су били манастири, недужни људи. У казивањима монаха очевидаца, којима даје улогу говорног субјекта, ова песникиња у песме уобличује сасвим конкретне догађаје као што су спаљивање Пећке патријаршије 16. марта 1981. давање лажних извештаја од стране власти у којима се умањују злочина, потом убиство Данила Милинчића из Самодреже, повређивања Ђорђа из Косовског Поморавља и сл.

Даринка Јеврић, песникиња која је целу себе принела на олтар Косова и Метохије, остајући тамо и кад је то безмало била лудост, и очигледно изгорела у тој својој преданости, не стижући да забележи све ужасе са којима се током тих година у Приштини сусрела, читавим својим бићем је припадала језику староставном, оном који је никао из дубина времена и православне традиције. Она из тих дубина извлачи суштствене моменте везане за национ, историју, митове и легенде, у којима препознаје савременике. Песма „Родослов” показује да је њено виђење прошлости разборито, критичко, без идеализације. „Под челом сваког претка по триста гуја, / витезовима под ребром зарђали бодеж и свила. / О срамног родослова: / мој предак ловио утву, / а устрелио брата” Слично Црњанском и Јеврићева пева о раздеобама а њих види и данас, нарочито онда кад је прекодринске Србе задесила несрећа те су похрлили ка Србији и Косову, али је братски загрљај често био ускраћен. У збирци „Јудин пољубац” објављеној 1998. тема избеглиштва се вишеструко третира са изразитом иронијом спрам „миротвора из бијела свијета”, спрам људског цинизма, политике као силе која уништава све хумано. Песникиња

као део песничког поступка користи и цитатност, уноси имена конкретних људи, називе места, новинске извештаје, исписује датуме и места испод песме, како би дочарала историјски контекст, а својој поезији дала документаристички тон и тиме посведочила веродостојност описаног. Иако наука сматра да књижевност није место из којег треба сазнавати ствари јер за то постоје друге области и чињенице, ова песничка сведочења Даринке Јеврић о српској трагици на Косову и Метохији су драгоцене јер су проживљена, промишљена и дубоко истинита. Остају као жива стварност да опомињу на незаборав и у временима која долазе а велика су непознаница. Управо можда стога, песникиња пева о ономе што је некада било, како би се боље појмило данашње доба. „Хвостанска земља” је синоним за Косово и Метохију, та стара земља из срећнијих времена када је српски род био у успону, послужила је песникињи да изрази наду у обнову, спасење. Њена молитва „Свечани збор, молитва Десанке Максимовић”, је призив више милости да заустави исељавања, да пресече крвопролиће, да: „У оскудно и смутно време нек нас промине пошест. / И мрзност свака. А да се нико не склони, нит главу приклони. / Сабери сабор, Свети, и призови нас праштању, сну и мару”. Ове речи тако разборите, потребне су данас више него икад, да се спасе што спасти се да, и да се више не потврђујемо у смрти за Косово, већ у животу на Косову и Метохији, јер ма како се чинило изгубљеним, док је тамо живог народа и језика, све се може из почетка као и толико пута у историји. О томе, усталом, говоре сви записи и наше најзначајније песникиње са Косова и Метохије и свих других писаца који ма где да су, проносе истину о патњама и страдањима за Косово, али и трајању на Косову и Метохији.

ЉУБИША БИДИЋ

**ЛИКОВНА МИСАО НАСУПРОТ КЊИЖЕВНОЈ
У ОДУЖИВАЊУ КОСОВСКОМ МИТУ**

*Нити је Косово престало, нити је
нестало, нити ће икада, док је
нас. Косово живи, живеће и сутра
и прекосутра, уако увек као нешто
друго и треће, политичко,
културно, уметничко, научно.
Косово које је све већа и већа сума
истина с којима се ми већ дружимо, и
ничем битном не мењамо.*

Исидора Секулић

Насупрот уметничкој речи, пре свега у српској епској поезији, а затим и свеколикој књижевној речи, било би веома захвално видети како је косовском миту доприносила ликовна мисао.

Први писани извори којима се, очигледно, сам мит већ зачиње, јер већ имају и своје уметничко обликовање, поклапају се, такорећи, са самим догађајем. Од збирке рукописа Пећке Патријаршије, где се налази Пахомејев запис из августа 1389. („Боже прости грешног Пахомеја душицу”, где се наводи да Срби убише Мурата, а Турци Лазара), преко Мраморног стуба на Косову чији текст нешто касније исписује Лазарев син Деспот Стефан („Мужеви храбри, мужеву добри, одевени у злато и камењем драгим украшени, у Христу добро скончаху, са добрим пастиром и вођом, мучења венац примише...”), а овде би, по нашем мишљењу, било важно поменути још један документ: Јефимијину Похвалу кнезу Лазару која већ оформљује светачки ореол око кнежеве главе, преко Константина Филозофа који 1433. и 1439. већ говори о оном „веома благородном” који се сам пробио до Мурата справши љагу о неверству, дакле од тих првих аутентичних извора, па све до данашњих дана, којим зачињемо нов век и нов миленијум, када се како рече

мудра Исидора Секулић, повећава сума истина, а да се ми ту битно не мењамо.

Додајмо овим изворима, и „сумама истина” ма где и ма када да их откривамо, и тврдњу Ђорђа Сп. Радојичића да се косовска легенда није прво почела да ствара у народној песми, већ у старој писаној књижевности, у којој је најпре формиран култ кнеза Лазара (поменимо Пролошко житије настало после 1390, а пре 1393, Данилово Слово о кнезу Лазару и др.). Брза светачка канонизација кнеза Лазара (одмах по преносу његових моштију из Самодреже цркве на Косову у Раваницу) потврђују и његово митско оживотворење.

Тако су се, дакле, на истој страни, нашла стара српска средњовековна књижевност, хришћански канон и народна епика којој су сва врата била отворена.

Међутим, где се косовски мит може потражити у једном другом медију - у ликовном?

Било би лепо да се почетак стварања култа честитог кнеза веже у првим ликовним представама за један вез. Јефимијину похвалу кнезу Лазару, дакле овог пута не због текста већ због уметничке предстве те плаштанице. Веза златним концем на црвеном атласу са оригиналним порубима, што по свеукупном дизајну и избору слова, по њиховом композиционом распоређивању, представља изузетан ликовни домет свога времена и индивидуални чин који има свога аутора, и по тексту и по уметничком обликовању.

Иза Косовске битке живи Деспотовина, јесте у вазалству, прво Стефановом, па Ђурђевоом, али се граде многе задужбине, део целе Моравске школе, али још увек нема ликовних трагова, ни у фрескама (тамо где се могло изаћи из канона), нити у каменој пластици. Зидани су Велуће, Руденица, Каленић, Љубостиња (чији су задужбинари преживели Косово), наравно и Манасија, касније досликаване друге цркве, али нигде трага о догађајима у вези са битком. Деспот Стефан Лазаревић обзнањује свој Закон о рудницима, са илуминацијама које су по себи била мала ликовна ремек дела, деспот Ђурађ обзнањује Ефстимгенску повељу, са члановима владареве породице, ликовно дело вредно српске ренесансне лепоте, али нигде трага о догађајима у вези са битком.

Иза сеоба под Чарнојевићем (после 1690. 1738) направиће се на северу, у новом српском расејању нове Лазарице и Раванице, у Сентандреји цело једно православно црквено сазвежђе, али нигде ни трага о одразу овог мита. Строгим канонима се није поткрала ни-

једна ликовна омашка. А Лазар је већ канонизован за свеца, опредељење његово за царство небеско већ струји и у усменој епископј речи. Десетерац је духовно царовао у српском националном бићу, што се тиче косовског циклуса Вук га је могао забележити и да се родио век касније.

Додуше, постоји у Хиландару фреска Милоша Обилића насликаног као свеца, али то је 1804-1810. година, Обилић овде није у идеји мита. Много је занимљивије да се ширењем култа кнеза Лазара у Русији и 16. веку јављају изванредне ликовне минијатуре које у девет представа као какав стрип објашњавају косовски бој од кнежеве вечере до убиства Мурата (листови се данас чувају у Петроградском музеју). Иако нико није озбиљније проучавао „црте и резе“, које је на свој начин објашњавао Света Мандић, које су анонимни записивачи и цртачи остављали по фрескама и стубовима и зидовима, на њихово рашчлањавање и истинско представљање треба још чекати.

То је и време првих дубореза и гравира. Ово сликарство више није било у служби композиционих црквених целина, па је могло представљати индивидуални запис. Нас ће овде посебно интересовати гавира непознатог аутора која представља кнеза Лазара са одсеченом главом, што упућује на изванредно схваћену идеју.

Са 18-тим веком освешћује се поглед у прошлост, траже се вредноте које имају слободарске енергенте, тражи се вредност традиције и освешћење ка будућности. Острашћено ће се лаћати ових визија наши најбољи сликари класицизма и романтичарске понесености. Са њиховим кичицама рађа се историја нашег националног сликарства са мотивима који су носили историјске теме. Христофер Зефрановић слика 1741 кнеза Лазара, којег на свој начин понавља 1773 Захарија Орфелин. Адам Стефановић прави цео циклус мита о косовском боју: Кнежеву вечеру, Југовиће, Косовски бој, Убиство Муратово итд. Нове уметничке домете ових тема добићемо у класицима 19 века: Владислав Тителбах, Паја Јовановић, Урош Предић, Бура Јакшић, Ђорђе Костић, Новак Радоњић, Анастас Јовановић и др.

У вајарству ту је Ђорђе Јовановић, који за крушевачки Споменик косовским јунацима добија Златну медаљу за скулпторску скупину на великој светској изложби у Паризу 1900. (Крушевац 1971. добија и Митрићевог кнеза Лазара, чију ће модерност исказа Лазар Трифуновић морати озбиљно да брани, а сам Митрић да прави ликовне уступке народу који има сасвим другу представу о свом кнезу.

Представу о кнезу коју је Ђорђе Јовановић уградио у минијатурни рељеф причешћа војске, нико није у то време ни упоредио). Косовске теме су на изузетан начин додиривале Петра Палавичинија, док је Иван Мештровић свој раскошан таленат исказао у више фигура косовског циклуса (Милош Обилић, Срђа Злопоглеђа, удовице итд.). По наруџби Карађорђевића Мештровић прави Косовски храм (његова макета је данас у Народном музеју у Крушевцу). Занимљиво је да је ову неостварену наруџбу Карађорђевића напао Моша Пијаде, бранећи српску душу од многоструких и нама далеких источњачких мегаломанија, а да у овом делу не виде ништа католичко.

Дакле, ликовна обрада ове теме суштински историјски нуклеус нигде неће мењати, односно, литерарна читљивост уметничких дела доследно прати мит, предање и народну српску реч. Само ће се уметничке фазе мењати, од класичног академизма (посебно Урош Предић, Паја Јовановић), преко романтизма до Модерне, па у соц-реалиам, све до најразличитијих „изама”. У све богатијој разуђености издвајамо неке од њих. Импресионисту Милана Миловановића, који је био и ратни сликар (1912-1918), његову Грачаницу и скице поласка на Косово, моћну експресивност, али и ликовну мајчинску брижност међу косовским божурима Надежде Петровић, Лубардину фреску Косовски бој (1953), која има сву драматичност Пикасоове Гернике, до Бате Михајловића који у својој занесености Византијом, али српског укуса, у поетици експресионизма доноси Главу Лазареву, Грачаницу, Косовски бој, као своје мотивске незаобилазнице, до Оље Ивањицки која 1988. даје свом Косовском боју лирску занесеност. Јанко Брашић, наивац, на свом огромном платну прати чистоту епског десетерца. Већ помињани Небојша Митрић кује златнике и сребрњаке за шест векова косовског боја. Тако стижемо до светлуцаве експресивне оркестрације Србиновићевих мозаика и националне фантазмагорије Милића од Мачве.

У овом тренутку, дакле, ми смо на терену Крушевца, чиме овај духовни топоним прави природну кореспонденцију са својом историјом. Треба рећи да крушевачки Народни музеј поред Предићеве Косовске девојке и Мештровићевог Косовског храма, успева у две иницијативе да обогати свој ликовни фонд. Једном са београдском Галеријом увид да дође до значајних остварења пред шест векова обележавања Косовског боја, други пут преко мале Багдалине Галерије „Слово љубве” (чија је судбина као и „Багдале” била насилно гашење) када се дошло до дела Владе Величковића, Бате Ми-

хајловића, Зорана Павловића, Милића од Мачве, Моме Антоновића, Оливере Кангрге, Славка Чворовића, Александра Цветковића, Љубинке Јовановић, Владе Тодоровића, Павла Васића, Радомира Антића, Милана Ђокића, Жељка Ђуровића, Десанке Станић, Тодора Стефановића Косте Брадића и др. У овој другој иницијативи требало је Крушевац да добије сваку посебну Косовску галерију, али наступајућа друштвена криза и ратови нису дозволили остварење те идеје, те наше „најскупле и најблагодетније успомене која се зове Косово и Видовдан” како је говорио наш највећи хелениста и чувар косовске етике Милош Ђурић. Треба у овом оквиру поменути и изванредног вајара Миљивоја Мићића, чији скулпторски Косовски циклус тек треба обелоданити.

Србиновићева мозаичка композиција „У славу Крушевца” на највеличанственији начин објашњава ликовно виђење средњовековне Србије и њеног косовског мита, то је „највећи домет српске послератне ликовне уметности” (Павле Васић). Милић од Мачве, највећи српски историјски сликар (Дејан Медаковић), оставља граду фреску Обретеније Лазареве главе и свој нови ликовни дом: Галерију „Косово, први праг Србије” са 130 слика, у којем је дошла до изражаја не само његова поезика фантазмагорија проткана историјским бићем Србије, већ и једна особита ликовна филозофија која нас враћа у исто извориште пошто нас проведе кроз сопствену, а националну катарзу.

Тако ће нас ликовна култура уводити у универзални језик, ослобођен лингвистичких препрека, њена естетска досегљивост је краћа, односно директнија, читљивост је бржа, чиме чулност има моћ за бржу осетљивост у фреквенцијама (према егзистенцијалном, сазнајном, и порукама). Вечност косовске теме, иако касније уметнички придружена миту, биће и даље генерацијски изазов, у овим временима кроз која пролазимо са посебном осетљивошћу, по идеји, симболу, знаку као уметничкој материјализацији, са вечном рањивошћу, са којом је у Србији, нажалост лепо живети.

У вечности ове теме, уметници нису разбијали њен митски садржај (јер то је константа), већ су разбијали митско у ликовном језику, у истраживању и дослућивању нових сензибилитета, а да је наша свест у Исидориним речима, такође вечна константа: Косово је само све већа и већа сума истина са којима се срећемо, а која се ни у чем битно не мења.

БОШКО ЈОВАНОВИЋ

НЕПОСТОЈАЊЕ СРПСКЕ ЕЛИТЕ

Садашња ситуација у којој се налазе наш народ и отаџбина је јако тешка. Косовски Албанци су уз подршку дела међународне заједнице противправно самопрогласили независност. Србија је одговорила само благим мерама, јер њена владајућа елита¹ као да није свесна тренутка у коме се налази. Изгледа да нико од наших водећих политичара не примећује промену констелације снага у међународним односима. Када је у питању разумевање светских политичких процеса, ми већ неколико година каскамо за догађајима, а не идемо њима у сусрет. Као што смо се почетком деведесетих надали да ће СССР спасити бившу Југославију, тако сада наивно верујемо да ће нас Европска унија примити широм раширених руку, иако се и сама налази у великој институционалној кризи, подељена на стару и нову Европу, како то једном рече сад већ бивши министар одбране САД Доналд Рамсфелд.

Тренутно се у Србији спроводи бескрупулозни неолиберализам, без обзира на то што је чак и најпознатији светаски банкар Дејвид Рокфелер признао да је неолиберализам верзија капитализма у дубокој кризи. Наша садашња политичка елита не види тако очигледне промене у глобалној политици и економији. Зашто је то тако? Зато што наша политичка елита и није елита у правом смислу

¹ „Елита (od lat. eligere - изабрати - fr. elite) у најопштијем смислу речи представља нешто што је одабрано по неком вредносном критеријуму као оно што ту изабрану вредност поседује у натпросечној мери. У популарном значењу под елитом се подразумева одабран слој људи, „цвет” неког друштва, друштвени „крем”, избраници, најбољи, најпаметнији, најотменији, припадници „пробраних” војних јединица. „Одабрани” може значити како по избору других или народа тако и по природним или исказаним способностима, али је увек било оних који су сами себе бирали или за себе по неком критеријуму или претпоставци једноставно сматрали да су одабрани да владају (провиђењем, по милости Божијој, по вољи народној, према пореклу, партијској вољи, историјској мисији, итд).”

речи. Да ли се може сматрати за припадника елите, на пример, несвршени студент, који је почео да се бави политиком ради обезбеђења своје личне егзистенције, а не ради жеље да се нешто промени у друштву? Наравно, да ти и такви људи могу бити припадници елите и вође, али не једне државе, већ групе навијача фудбалског клуба или предводници обожавалаца неке јавне личности. Нашу елиту треба да чине људи који су визионари, који знају како размишљају Исток и Запад, да су свесни историје свога народа, да знају које су му објективне могућности и да знају како да их остваре.

Уколико у Србији не постоје политичари који поседују такве квалитете који ће Србији донети напредак, онда их треба створити. Стварање елите је дуг и мукотрпан процес. Могли би да се угледамо на примеру Пруске, која је од сиромашне и сељачке државе, под мудрим и далековидим вођством Фридриха Велоког успела да се трансформише у једну од кључних субјеката европске политике у деветнаестом веку, а после уједињења Пруска је била мотор развоја Немачке.

Да би кренула путем препорода, Србија треба да реформише свој образовни систем. Систем образовања је кључан за сваку земљу. Без доброг и квалитетног образовања, нема ни ефикасног здравственог система, ни стабилне и јаке економије, ни развијене привреде, ни јаких снага безбедности, који су основни гарант стабилности једне нације. Наш систем образовања треба да се ствара по нашим мерилима, вредностима и потребама, а не по мерилима бриселске бирократије која нема додира са реалношћу и стварним потребама земаља Европске Уније и њених грађана, јер да бирократија из Брисела има представу шта је потребно Европљанима, они не би два пута стварала јалове споразуме за реформисање Европске уније, које су одбацили грађани Француске и Холандије, а недавно и грађани Ирске на референдумима.

Наше школство треба да буде рационално организовано и под строгим државном контролом, а просветни радници требало би да добију одговарајући друштвени статус и привилегије, али уз то и огромну одговорност за то што раде. Да озбиљно санкционишу сваки покушај преписивања корупције и да то у корену сасеку.

Потребно је да се направи систем универзитетског образовања који нама у потпуности одговара. У тренутку када приватни факултети и универзитети у Србији ничу као печурке после кише, неминовност је да вредност образовног система рапидно девалвира.

Србији су потребна два врхунска универзитета, који би могли да се угледају на америчку Ivy league² (Ајви Лигу), где се школује елита највеће супер-силе, која ће одговорно заступати интересе САД на најбољи начин. Да би се успешно спровела реформа универзитетског образовања потребно је организовати сарадњу између нашег министарства просвете и чувених универзитета као што су, на пример, Јејл, Харвард и други. Такође треба изместити наше будуће врхунске универзитета у мала одабрана места као што су на пример Сремски Карловци, где би студенти могли да се у потпуности посвете овом усавршавању, далеко од напетог живота у великим градовима.

Држава треба да поврати и пуну контролу над системом издавања уџбеника и научних средстава. Ово никако не значи спречавање конкуренције у изради уџбеника, јер конкуренција углавном повећава квалитет, већ спречавање могућности да нам компаније из држава са којима смо до недавно ратовали штампају уџбенике и да се они касније појаве у нашем образовном систему. Треба поставити строге критеријуме за писање неидеалиогизованих уџбеника, који ће на најбољи начин пренети знања на млађе генерације, развијајући код наше омладине националну свест.

Важно место у нашем систему образовања треба да заузме и Српска академија наука и уметности. У оквиру Академије треба да постоји и неколико института који би се бавили светском политиком и економијом. Тако наша Академија наука треба да има институт за САД и Канаду који би се бавио свим аспектима политике, ових двеју земаља, како у унутрашњој тако и спољној политици. Институт би се бавио разматрањем како да се на најбољи начин остварују наши интереси у складу са политиком ове две земље и предлагао најбољи начин да се они истваре. Тај институт би се бавио и предвиђањем односа сваког потенцијалног кандидата за председника САД према Србији, да нам се не би десило да је најбоља анализа коју можемо да добијемо у стилу „Ми смо увек више волели демократе, али смо боље пролазили за време републиканаца”, како је то једном објаснио бивши амбасадор Живорад Ковачевић. У оквиру Академије наука треба оформити и институт који би се бавио европским односима и Европском унијом на реалан и одговоран начин. Такав институт нам је потребан због тога што се ЕУ налази у институционалној и економској кризи, а наши политичари и квазиштручњаци у ЕУ то не

² Група најелитнијих универзитета у САД

примећују, та и даље тврде да ће нас тамо срдечно дочекати, иако лидери најутицајнијих европских земаља морају да спасавају ЕУ која се налази на ивици пропасти тако да им ми нисмо приоритет.

У двадесет првом веку опстаће само они народи који имају здраву и образовану омладину, те стога Србија мора да посвети више пажње свом образовном систему, да јој се маћехински однос према просвети, науци и култури сутра не би вратио као бумеранг.

САДРЖАЈ

<i>Светозар Стојановић</i> Уводна беседа Стање света и положај Србије и Срба	5
<i>Михајло Марковић</i> Разбијање Југославије (1991-1995).....	46
<i>Јован Аранђеловић</i> Два лица Европе (изградња новог идентитета Европе и њене вредности).....	68
<i>Срба Игњатовић</i> О самопоштовању и пробитачности	97
<i>Слободан Ракитић</i> Српска култура у европској цивилизацији	103
<i>Радивоје Керовић</i> Народ и писмо	113
<i>Милан Недељковић</i> Глобализација и хомогенизација културе и образовања	122
<i>Петар Зеџ</i> Патриоти и издајници	138
<i>Павле Б. Бубања</i> Замишљени разговор предака и потомака: Зашто смо изгубили Косово и Метохију?.....	158
<i>Душан Стојковић</i> Срби и доминантни свет	164
<i>Мићо Цвијетић</i> Национално и(ли) европејско - дилеме у одсудним временима.....	169

<i>Милош Петровић</i>	
Три горке књиге.....	174
<i>Желидраг Никчевић</i>	
Ријеч о једном доживљају пјесама	
Рајка Петровог Нога	177
<i>Гордана Влаховић</i>	
Метохија у делима Данила Николића.....	181
<i>Миливоје Р. Јовановић</i>	
Метохијске теме као националне неурозе у	
приповеткама Радосава Стојановића	186
<i>Милица Јефтимијевић Лилић</i>	
Виђење Косова и Метохије у	
поезији Даринке Јеврић	191
<i>Љубиша Ђидић</i>	
Ликовна мисао насупрот књижевној	
у одуживању косовском миту	194
<i>Бошко Јовановић</i>	
Непостојање српске елите.....	199

Зборник бр. 13

Издавач
Град Крушевац
Крушевачка филозофско-књижевна школа

За издаваче
проф. др Светозар Стојановић
Светлана Ђурђевић

Редакција
Милош Петровић, Љубомир Петровић,
Љубиша Ђидић, Милан Вучићевић,

Корице
Лазар Стојновић

Припрема и штампа
Графика Симић
Крушевац, Милана Марковића 36

Тираж 300

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1 (= 163.41) (082)

ЗБОРНИК Крушевачке филозофско-књижевне школе : [излагања на заседању Крушевачке филозофско-књижевне школе] . 13 / уредник Милош Петровић. - Крушевац : Културно просветна заједница, 2009 (Крушевац : Симић) . - 195 стр. 24 цм

Тираж 300 . - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-87293-03-8

1. Петровић, Милош [уредник]
а) Српско питање - Зборници б) Срби - Национални идентитет - Зборници
ЦОБИСС. СР-ИД 167214604